

Kommunistene avslører det borgerlige demokratis hykleriske karakter, nettopp fordi de er overbeviste tilhengere av demokratiske idealer. De er imot det *borgerlige* demokrati av ingen annen grunn enn den at de er tilhengere av et *virkelig* demokrati, et demokrati for hele folket — et demokrati en bare kan nå fram til ved å avskaffe utbyttersystemet. Og når kommunistene avslører den *borgerlige* humanismens mangel på ekthet, så kjemper de ikke mot humanismen, men de kjemper for den *sanne* humanisme som er legemliggjort i kommunismen. Når kommunistene går imot den borgerlige individualismen, når de sier at de er for kollektivismen, så betyr ikke det at de nedvurderer personlighetens verdighet og den personlige frihet. Det de går imot, er bare at den enkeltes personlighet stilles opp i motsetning til kollektivet og folkemassene, — de avviser forsøkene på å ville begrunne en rett for den borgerlige «personlighet» til å utvikle seg på bekostning av hundrevis og tusenvis andre personligheter.

De kommunistiske- og arbeiderpartiene yter et veldig bidrag til kampen for de samfunnsmessige framstegsidealene når de avslører den reaksjonære propaganda som søker å forgylle den kapitalistiske undertrykkelsens og utbytningens lenker. «Kritikken», skrev Marx, «har plukket i stykker de imaginære blomstene som lenken er pyntet med — ikke for at menneskene skal fortsette å bære den usmykkede, trøstesløse lenken, men slenge den fra seg og plukke levende blomster.»¹

I våre dager ligger veien åpen for menneskeheten til virkelig å kunne realisere de idealer som de beste mennesker tidligere bare kunne drømme om. Og veien som må gås, er å omdanne samfunnet etter sosialistiske og dernest etter kommunistiske prinsipper.

¹ Karl Marx: «Til kritikken av den hegelske rettsfilosofi. Innledning. I Marx/Engels: Werke, tysk utgave, bd. I, s. 379.

TREDJE DEL

KAPITALISMENS POLITISKE ØKONOMI

Kapitalismens politiske økonomi

Som vi allerede har forklart, bestemmes enhver samfunnsformasjons vesen av de økonomiske forholdene. Vil en forstå samfunnslivet må en derfor i første rekke undersøke samfunnets økonomiske struktur. Dette er emnet for den marxistiske politiske økonomi.

Den politiske økonomi er den vitenskap som utforsker menneskenes produksjonsforhold, utviklingslovene for den samfunnsmessige produksjon og fordelingen av de materielle goder på de forskjellige trinn av samfunnets utvikling. «Den politiske økonomi», skrev Lenin, «befatter seg på ingen måte med «produksjonen», men med de samfunnsmessige forbindelsene mellom menneskene i produksjonen, med produksjonens samfunnsmessige organisasjon.»¹ Elementer til denne vitenskapen utformet seg allerede i slavesamfunnet i form av rettledninger for husholdningen. Derav den opprinnelige betegnelsen «oikonomia» (av gresk: oikos — hus, husholdning, — og nomos — lov).

Som vitenskap begynte den politiske økonomi å utvikle seg samtidig med oppkomsten av den kapitalistiske produksjonsmåten. Den tjente borgerskapet som ideologisk våpen i kampen mot føydalismen.

Siden borgerskapet trådte fram på historiens arena som en progressiv klasse, hadde det interesse av vitenskapelig å erkjenne utviklingslovene for den kapitalistiske produksjon og å avskaffe føydalforholdene som sto i veien for kapitalens herredømme. I denne perioden ble den vitenskapelige borgerlige politiske økonomi til, og den er gått inn i historien under navnet den klassiske politiske økonomi. Grunnleggerne av den var de engelske vitenskapsmennene William Petty (1623—1687), Adam Smith (1723—1790) og David Ricardo (1772—1823). Den engelske borgerlige klassiske

¹ V. I. Lenin: «Kapitalismens utvikling i Russland,» i Verker, tysk utgave, bd. 3, side 51.

politiske økonomi utgjorde en av kildene som Karl Marx brukte da han skapte arbeiderklassens politiske økonomi.

Den politiske økonomi var fra begynnelsen av en klassebundet vitenskap som tok parti.

Riktignok gjorde den enkelte viktige oppdagelser, men som følge av sin borgerlige klassekarakter evnet ikke den klassiske politiske økonomi å avdekke kapitalismens motsetningsforhold helt ut. Dens synsmåter var klassemessig begrenset, og som følge av dette drev den de borgerlige økonomene til i kapitalismen å se den naturlige og eneste mulige organisasjonsformen for samfunnsproduksjonen. Den kom ikke fram til erkjennelsen av at kapitalismen er en historisk forbigående samfunnsordning, og hadde i det hele tatt ikke evnen til å kunne erkjenne dette.

Da arbeiderklassen ble en selvstendig og mektig kraft, ville de borgerlige økonomene ikke lenger vite noe av en vitenskapelig analyse av lovmessighetene i samfunnsutviklingen. De antagoniske motsetningsforholdene mellom borgerskapet og arbeiderklassen brøt for første gang ut i Vest-Europa omkring 1830. «Fra da av», skrev Marx, «tok klassekampen praktisk og teoretisk stadig mer uttalte og truende former. Den ringte med dødklokkene for den vitenskapelige borgerlige økonomi. Fra da av dreide det seg ikke lenger om hvorvidt den eller den maksimen var riktig, men om hvorvidt kapitalen var nyttig eller skadelig, bekvem eller ubekvem, forbrytersk eller ikke. I stedet for uegennyttig forskning kom betalt slagsmål, i stedet for uhildet vitenskapelig undersøkelse dårlig samvittighet og apologetikkens slette hensikter.»¹

Fra da av er ikke den borgerlige politiske økonomi lenger vitenskapelig, men uvitenskapelig. Den politiske økonomiens bankerott i denne perioden har «den store russiske lærde og kritiker N. Tsjernysjevski... belyst på en mesterlig måte», bemerket Karl Marx.² Ettersom klassekampen fortsatte å utvikle seg, ble det stadig mer klart at den borgerlige politiske økonomi var apologetisk og uvitenskapelig. Å avsløre det bedrag og de illusjoner som den gir opphav til, er en viktig oppgave for den marxistisk-leninistiske politiske økonomi.

Ved siden av den borgerlige politiske økonomi utviklet det seg også en småborgerlig politisk økonomi. Storproduksjonen ødela bondens småeiendom og drev håndverkerne ut av verkstedet, tvang dem til å bli «frie» proletarer og å underkaste seg kasernedisiplinen i arbeidet på de kapitalistiske bedriftene.

Den småborgerlige politiske økonomi gav uttrykk for ideologien til småeierne, som var kommet i en fortvilt stilling.

Den spredte illusjoner om at det ville komme igjen en «gyllen

¹ Karl Marx: «Kapitalen», tysk utgave, bd. 1, side 13.

² Samme verk, samme side.

tidsalder» for de uavhengige bøndene og håndverkerne. Denne retningen ble begrunnet av den sveitsiske sosialøkonomen Sismondi (1773—1842). Han rettet kritikk mot kapitalismen fra småborgerlig standpunkt, og han forstod ikke kapitalismens historiske betydning som et nødvendig utviklingstrinn i den samfunnsmessige produksjon. Sismondis elever la energisk vinn på å videreutvikle de svake sidene ved hans teori, nemlig den reaksjonære utopi at det er mulig å snu historiens hjul, — å avløse storproduksjonen som sikrer en høyere arbeidsproduktivitet, med primitiv småproduksjon på grunnlag av et bondefelleskap som skulle slutte sammen landbruk og håndverk.

I Russland fikk Sismondi elever i narodnikene, hvis økonomiske oppfatninger Lenin rettet en drepende kritikk mot. Den småborgerlige politiske økonomi har fått sterkest utbredelse i land hvor den kapitalistiske produksjon er svakt utviklet og der bonde- og håndverksproduksjonen i smått spiller en stor rolle. Den småborgerlige politiske økonomi gir en uriktig bedømmelse av perspektivene for samfunnsutviklingen, men likevel spiller den ofte en nyttig rolle med sin kritikk mot kapitalismen og imperialismen — tross sine svakheter og mangler.

Det var først arbeiderklassens store ledere og lærere, Karl Marx og Friedrich Engels, som foretok en virkelig vitenskapelig analyse av den kapitalistiske produksjonsmåten og også av de produksjonsmåtene som gikk forut for den — ursamfunnet, slave-samfunnet og føydalismen.

Marxismen oppdaget de økonomiske lovene for den kapitalistiske produksjonens oppståen og utvikling, og samtidig avdekket den dermed ikke bare menneskehetens fortid, men gjorde det også mulig å forutse dens framtid. Historiens gang bekrefter at marxismen fastslår med vitenskapelig nøyaktighet vilkårene for kapitalismens uunngåelige avløsning av en høyere produksjonsmåte — sosialismen og kommunismen. Karl Marx' økonomiske hovedverk, «Kapitalen», er et virksomt teoretisk våpen i arbeiderklassens hender. Dette Karl Marx' geniale verk har den slående egenskap at det ikke foreldes og ikke taper noe av sin kampglød og sin uhørte slagkraft. Ca. et halvt århundre etter at første bind av «Kapitalen» var kommet ut, sendte Lenin ut sitt arbeid «Imperialismen som kapitalismens høyeste stadium», og dette verket utviklet videre den allmenne teori om kapitalismen og læren om dens nye stadium — imperialismen. I dette verket, sammen med andre skrifter som gjelder kapitalismens politiske økonomi, har Lenin på genialt vis utarbeidet de lovmessighetene som gjelder for utviklingen av den proletariske revolusjon under imperialismen.

Den økonomiske teorien er en viktig bestanddel av marxismen-leninismen. Den avdekker måten som de objektive økonomiske lovene

virker på, og en slik riktig erkjennelse av lovene er en nødvendig forutsetning for at de kommunistiske- og arbeiderpartiene skal ha framgang i sitt arbeid. Den er en hjelp for de arbeidende i de kapitalistiske landene til å utarbeide en riktig taktikk i klassekampen mot borgerskapet. Og de marxistisk-leninistiske partiene i de sosialistiske landene står i arbeid med å lede det økonomiske liv ut fra lovene som den politiske økonomi har oppdaget, og styrer utviklingen i sine land i retning av kommunismen.

KAPITEL 8

Den førmonopolistiske kapitalismen

De kapitalistiske forholdene blir til

To forutsetninger må være til stede for at det skal bestå en kapitalistisk produksjon. De viktigste produksjonsmidlene må være konsentrert i kapitalistenes hender og være deres eiendom. Dessuten må en stor eller betydelig del av samfunnets medlemmer være uten produksjonsmidler. Dette tvinger de som ikke har annet enn sin arbeidskraft, til å bli lønnsarbeidere på kapitalistenes bedrifter, hvis de ikke skal sulte ihjel.

I føydalsamfunnet var det godseierne som utgjorde den herskende klasse. De utbyttet bøndene og håndverkerne som arbeidet på godseiernes jord og eiendom, men som hadde sine egne produksjonsmidler. Omdannelsen av føydalsamfunnet til et kapitalistisk samfunn ble først mulig da en betydelig del av bøndene og håndverkerne ble fratatt sine produksjonsmidler, det vil si etter at produsentene var blitt skilt fra produksjonsmidlene. Videre måtte føydalherren vike plassen som herskende økonomisk kraft for kapitalisten som rådde over finansielle og materielle midler til å drive økonomien ved hjelp av lønnsarbeidere.

For å rydde grunnen for utviklingen av den kapitalistiske produksjonen trengtes en hel historisk epoke med overgang fra føydalsamfunnets grunnlag ble tilintetgjort, ved den smertefulle og blodige prosess som ruineren av bøndene og håndverkerne var, ved opphopingen av rikdommen i hendene på den oppstående borgerlige klasse gjennom plyndring av koloniene, slavehandel, åger, sjørøveri og andre voldshandlinger og forbrytelser. Folk som var fordrevet fra landsbyene og fratatt sin jord, ble nødt til å bli lønnsarbeidere. Den oppstående kapitalismen drev de tidligere bøndene og håndverkerne inn på de kapitalistiske bedriftene ikke bare ved

hjelp av sulten, men også med makt, og påtvang dem lønnsarbeidets disiplin gjennom blodige straffetiltak. Kapitalismen oppsto på knoklene av tusener og atter tusener av ruinerte og utpinte mennesker.

Som Marx skriver, «kommer kapitalen til verden drivende av blod og skitt fra topp til tå, fra hver pore.»¹

Marx kalte oppkomsten av lønnsarbeiderne, proletarene og opphopingen av rikdom hos kapitalistene, to prosesser som foregikk samtidig, for den opprinnelige kapitalakkumulasjon. En må skjelve mellom denne opprinnelige kapitalakkumulasjon som historisk sett fant sted før det borgerlige samfunn, og den kapitalakkumulasjon som uavbrutt finner sted som følge av utbytningen av arbeiderne på de kapitalistiske bedriftene. Men den opprinnelige kapitalakkumulasjon hører ikke bare til fortida. En del av dens metoder brukes ennå i dag i koloniene og de økonomisk svakt utviklede land.

Under den opprinnelige kapitalakkumulasjons epoke oppsto de kapitalistiske forhold. Det oppsto en ny utbytterklasse — kapitalistklassen, og en ny utbyttet klasse — lønnsarbeiderklassen, proletarene. Overgangen fra føydalismen til kapitalismen skjedde i de vest-europeiske land gjennom de borgerlige revolusjoner i det 17.—19. århundre og førte til at borgerskapet ble den herskende makt, ikke bare økonomisk, men også politisk.

I Russland ble livegenskapet avskaffet seinere enn i mange andre land, og det ble bevart rester av det helt til Den store sosialistiske oktoberrevolusjonen. Med opphevelsen av livegenskapet i Russland i 1861 begynte den kapitalistiske utviklingens epoke her, og overgangen fra en føydal til en kapitalistisk ordning tok til.

2. Vareproduksjonen. Varen. Verdiloven og pengene

Kapitalismen er den høyeste form for vareproduksjon. I «Kapitalen» begynner derfor Marx sin analyse av kapitalismen med en analyse av varen. Lenin skrev at varebyttet er «det enkleste, alminneligste, mest grunnleggende, mest utbredte og dagligdagse forhold i det borgerlige (vareproduserende) samfunn, et forhold som forekommer milliarder ganger».² I varen og varebyttet avdekker Marx kapitalismens motsigelser og særegenheter i deres kimeform.

Vareproduksjonen er framstilling av produkter for bytte, for salg. Vareproduksjonen avløste naturalhusholdningen, som var den herskende produksjonsform under slavesamfunnet og føydalismen.

¹ Karl Marx: «Das Kapital», tysk utgave, bd. 1, s. 801.

² V. I. Lenin: «Om dialektikkens spørsmål», i: Aus dem philosophischen Nachlass, tysk utgave, s. 286.

Vareproduksjonen sto fram allerede under urfelleskapets forfallsperiode og fikk stadig større betydning:

Under de første etappene dreide det seg om en enkel vareproduksjon som var basert på privateiendom og personlig arbeid av småprodusentene, bønder og håndverkere som ikke utbyttet fremmed arbeid. Den samfunnsmessige arbeidsdelingen og privateiet av produksjonsmidlene danner forutsetningen for utviklingen av vareproduksjonen.

Varen

Det er ikke ethvert arbeidsprodukt som er en vare. Hvis en person dekker sitt eget eller sin families behov med et produkt av sitt eget arbeid, så skaper han bare et produkt, en gjenstand, men ikke en vare. Bare et arbeidsprodukt som forbrukes etter bytte (kjøp-salg) blir en vare. Varen har to egenskaper.

Den egenskap at varen kan dekke et eller annet menneskelig behov, gir den bruksverdi. På markedet byttes bruksverdi av ett slag, for eksempel korn, mot bruksverdi av et annet slag, for eksempel jern. Den egenskap ved varen at den kan byttes mot en annen, gir den bytteverdi. Byttet av vare mot vare viser at de inneholder noe felles, som gjør det mulig å sammenlikne dem, å måle dem. Det som er felles ved varene er ikke deres fysiske egenskaper, vekt, omfang, form osv. Varenes fysiske egenskaper er tvert om svært forskjellige. Det som er felles ved varene er at de alle er produkter av menneskelig arbeid. Fra dette synspunkt representerer alle varer på en måte krystallisert menneskelig arbeid. Og som legemliggjørelse av det arbeid de inneholder, er varene verdier. To forskjellige varer byttes ikke vilkårlig mot hverandre, men i et helt bestemt forhold. Bytteverdien, som uttrykker byttets mengdeforhold, dvs. de proporsjoner de byttes i, er bare en uttrykksform for den verdi varen inneholder. Varen utgjør en enhet av bruksverdi og verdi.

Det er arbeidet som bestemmer størrelsen av varens verdi, men ikke det arbeid som har gått med til framstilling av nettopp den foreliggende varen. Samme slags gjenstander kan lages av forskjellige mennesker som bruker forskjellige arbeidsredskaper, forskjellig arbeidstid, det vil si ulike mengder arbeid. Verdien bestemmes av det arbeid som brukes gjennomsnittlig i samfunnet til framstilling av det gitte vareslag. Dette arbeid kalles det samfunnsmessig nødvendige arbeid. Den kan også måles ved hjelp av arbeidstida. Marx sier at «samfunnsmessig nødvendig arbeidstid er den arbeidstid som kreves for å framstille en bruksverdi under de foreliggende normale samfunnsmessige produksjonsvilkår og med den sam-

funnsmessige gjennomsnittsgard av dyktighet og arbeidsintensitet».¹ Varens verdi faller i takt med veksten i det samfunnsmessige arbeids produktivitet, ettersom det kreves stadig mindre arbeid, stadig mindre arbeidstid til framstillingen av en vare-enhet.

Det arbeid som er nedlagt i varen

Grunnlaget for læren om varenes arbeidsverdi ble lagt av den borgerlige politiske økonomis klassikere, Adam Smith og David Ricardo. Men det var først Marx som konsekvent utviklet og allsidig begrunnet denne teorien. Han gjorde en genial oppdagelse da han avdekket dobbeltkarakteren av det arbeid som er nedlagt i varen.

Marx slo fast at varens egenskaper — dens bruksverdi og verdi — bestemmes av dobbeltkarakteren av det arbeid som har gått med til framstillingen av varen.

Varens bruksverdi skapes av *et spesielt slag arbeid*, et formålsbestemt arbeid — *konkret arbeid*. De forskjellige arter konkret arbeid er like mangfoldige som bruksverdiene selv. De skiller seg fra hverandre ved arbeidsmetodene og de anvendte arbeidsmidler. I enhver bruksverdi ligger det nedlagt et bestemt slag konkret arbeid. Men samme hvilken gjenstand som produseres, er likevel arbeidet, uansett dets konkrete særegenheter, alltid forbruk av menneskelig energi — fysisk, åndelig og nerve-energi — og i så måte er det likeartet menneskelig arbeid, arbeid rett og slett. Varens verdi skapes av det arbeid som opptre som forbruk av menneskelig arbeidskraft rett og slett, uansett hvilken form dette forbruk har, av *abstrakt arbeid*.

Det abstrakte og det konkrete arbeid er to sider av det arbeid som er nedlagt i varen. «Ethvert arbeid er på den ene side forbruk av menneskelig arbeidskraft i fysiologisk mening, og i denne sin egenskap av ens menneskelig arbeid eller abstrakt menneskelig arbeid, danner det varens verdi. Ethvert arbeid er på den annen side forbruk av menneskelig arbeidskraft i en spesiell formålstjenlig form, og i denne egenskap av konkret, nyttig arbeid, skaper det bruksverdier.»²

På samme måte som en bruksverdi skiller seg kvalitativt fra en annen bruksverdi, skiller også et konkret arbeid seg kvalitativt fra et annet. Og likesom en vares verdi bare skiller seg kvantitativt fra en annen verdi, skiller også det abstrakte arbeid som er nedlagt i disse varene seg bare kvantitativt fra hverandre.

Når menneskene bytter de varer de har produsert, stilles de

¹ Karl Marx: «Das Kapital», tysk utgave, bd. 1, s. 43.

² Samme sted som ovenfor, s. 51.

forskjelligste arbeidsarter på like fot. Bak bytteforholdene står den samfunnsmessige arbeidsdelingen. Bytteforholdene på markedet gir uttrykk for vareprodusentenes gjensidige forhold i den samfunnsmessige produksjon. Og verdien, verdiforholdene er derfor ikke et forhold mellom ting, men et forhold mellom mennesker, mellom vareprodusenter. Verdien er et samfunnsmessig produksjonsforhold, som bare dekker seg bak en ting-lig fasade og kommer til uttrykk gjennom et forhold mellom ting. Varens verdi skapes av det arbeid som har gått med til framstillingen av den, men verdien trer først fram ved byttet, når den ene vare sammenliknes med den andre.

Pengene

Opprinnelig var byttet en meget sjelden og tilfeldig foreteelse. Et produkt ble byttet direkte mot et annet. Etterhvert som den samfunnsmessige arbeidsdelingen skred fram, ble byttet en stadig mer regulær foreteelse. Antallet arbeidsprodukter som var laget utejukkende med tanke på bytte, vokste. Gradvis begynner den mest gangbare varen å spille rollen som allmenn ekvivalent¹, det vil si den vare som tjener som mellomledd ved byttet. I stedet for å bytte en vare direkte mot en annen vare man trengte (noe som krevde at man absolutt måtte finne en kjøper som rådde over den varen selgeren trengte), begynte man å bytte sin vare mot en vare som tjente som allmenn ekvivalent og som man alltid kunne få enhver annen vare for. På de forskjellige steder tjente forskjellige slags varer som allmenn ekvivalent, såsom kveg, skinn, salt, kobber og jern. Senere ble de edle metaller, gull og sølv, allmenn ekvivalent.

I kraft av sine naturlige egenskaper er de edle metaller vel egnet som allmenn ekvivalent. De beholder stadig den samme kvaliteten, ødelegges ikke og kan lett deles opp i de minste deler. Etterhvert som utviklingen av varebyttet skred fram, inntok de spontant plassen som allmenn ekvivalent og begynte å fylle funksjonen som penger. Penger er en særegen vare som spiller rollen som allmenn ekvivalent for alle varer. Pengene har ikke oppstått på befaling av en eller annen person, de er ikke noe et enkelt menneske har funnet på eller et resultat av en bestemt overenskomst mellom menneskene. De edle metallene har gått over fra vareverdenen til å bli penger som følge av varebyttets langvarige utviklingsprosess. Penger er en spesiell vare som formidler byttet av alle andre varer. Denne vares bruksverdi ligger i at den er allmenn ekvivalent. Pengenes vesen ligger i de funksjoner som de fyller i vareøkonomien.

Pengenes hovedfunksjon er å tjene som verdimål for de andre

¹ Ekvivalent betyr lik verdi, likeverdig.

varene. Enhver vares verdi uttrykkes i penger. Man sier ikke at et par støvler er lik en meter tøy, men at støvlene koster så og så mange rubler eller dollar, pund, kroner osv. En vares verdi uttrykt i penger kalles dens pris.

Pengene fungerer som sirkulasjonsmidler. Veveren bytter ikke tøyet sitt mot støvler. Han selger det for penger og kjøper støvler for pengene. Med pengenes oppståen avløses det direkte produktbyttet av varesirkulasjonen, det vil si et bytte ved hjelp av penger. Formelen for varesirkulasjonen er: *vare — penger — vare*.

Den pengemengde som er nødvendig for varesirkulasjonen er lik summen av varenes pris, dividert med pengeenhetens omløpstall. Hvis summen av prisen på varer som blir solgt i et land i et bestemt tidsrom, f. eks. et år, utgjør 10 milliarder pengeenheter (dollar, mark, kroner osv.) og hver penge-enhet gjør 10 omløp i året, så utgjør den pengemengde som er nødvendig for sirkulasjonen av den samlede varemasse 1 milliard.

Under sirkulasjonsprosessen hender det ikke sjelden at gullmynter avløses av sølv- og kobber-mynter, og siden av papirpenger. De papirpengene som en stat utsteder, erstatter gullet som sirkulasjonsmiddel. De representerer gullet, og mengden av papirpengene må tilsvare den gullmengde som er nødvendig som sirkulasjonsmidler. Hvis det er satt i omløp en større mengde papirpenger enn den mengde av fullverdige gullpenger som er nødvendig i varesirkulasjonen, vil papirpengene synke i verdi. Hvis sirkulasjonen i et land krever 1 milliard penge-enheter i gull, og staten setter i omløp 2 milliarder papirpenge-enheter, vil det føre til at man for hver pengeseddel, som for eksempel lyder på 10 dollar, bare kan kjøpe den mengde varer som man kan få for 5 gulldollar.

Den kapitalistiske pengesirkulasjonen etter den første verdenskrig var preget av at papirpengene var ytterst ustabile. De sank stadig i verdi fordi de ble utstedt i for store mengder. Når papirpengene faller i verdi, snakker en om inflasjon. Inflasjonen fører til synkende levestandard for de arbeidende, fordi deres arbeidslønn blir liggende etter de stigende prisene.

Videre fungerer pengene som akkumulasjonsmiddel. For penger kan en kjøpe en hvilken som helst vare, og de står som en allmenn representant for rikdom. Opphopingen av rikdom tar derfor form av opphopning av penger.

Ved kjøp og salg på kreditt fungerer pengene som betalingsmiddel. På grunn av kreditten reduseres den mengde kontante penger som er nødvendig for sirkulasjonen.

I handelen mellom landene spiller pengene endelig rollen som internasjonale penger. Gullet fungerer som internasjonale penger.

Verdiloven

Verdiloven er den økonomiske lov for vareproduksjonen og går ut på at varene byttes innbyrdes i samsvar med den samfunnsmessig nødvendige arbeidsmengde som har gått med til å framstille dem. Under innflytelse av denne loven tenderer vareprisene mot varens verdi. Under vareproduksjonen arbeider hver produsent for seg, isolert fra de andre. Han framstiller varer for et marked uten at noen av produsentene på forhånd kjenner etterspørselens størrelse. Under et slikt anarki i produksjonen vil det bare rent tilfeldig, og kun som en følge av stadige svingninger kunne inntre balanse mellom tilbud og etterspørsel. Dette fører til at vareprisene avviker fra verdien, og enten ligger over eller under den. Hvis tilbudet overstiger etterspørselen, faller prisene under verdien, hvis etterspørselen overstiger tilbudet, selges varene til priser som ligger høyere enn verdien.

Men vareprisene har likevel en stadig tendens til å nærme seg verdien. Hvis prisen på en vare ligger høyere enn verdien, fører dette til økt produksjon og dermed også større tilbud av varen, noe som uvegerlig gjør at prisene synker ned til verdinivået. Hvis prisene faller under verdien, minskes produksjonen, det blir for lite av denne varen og til slutt stiger prisen til verdinivået. På denne måten utliknes altså stort sett prisenes avvik over eller under verdien. På ethvert gitt tidspunkt kan prisen på den ene eller andre vare avvike fra verdien av forskjellige grunner, men gjennomsnittsprisene gjennom en lengere periode tilsvarer ganske nøye verdien.

I et samfunn som bygger på privateiendom regulerer verdiloven gjennom konkurransemekanismen i hvilke forhold det samfunnsmessige arbeid og produksjonsmidlene fordeles mellom de forskjellige produksjonsgrenene. De stadige prissvingningene tvinger noen av vareprodusentene til å trekke seg vekk fra de grener der tilbudet overstiger etterspørselen og prisene faller under verdien. Et prisfall har forskjellig virkning på de forskjellige grupper vareprodusenter. De dyktigste, mest initiativrike og sterkeste styrker sin stilling, mens de svake går til grunne. Det forhold at prisene stadig svinger og avviker fra verdien fører til at noen få blir rikere ved at massen av produsenter ruineres. Men massen av småprodusenter fortrenses ikke bare fordi prisene avviker fra verdien. De vil heller ikke klare seg om varene selges til sin verdi. Verdiloven er loven for produktivkraftenes spontane utvikling. De vareprodusenter som har tatt i bruk en mer framskreden teknikk, står i en gunstigere stilling, ettersom de framstiller varer med lavere kostnader enn de samfunnsmessig nødvendige. Samtidig er det mange produsenter som har

høyere arbeidskostnader pr. produsert enhet enn de samfunnsmessig nødvendige. De kan ikke greie seg i konkurransekampen mot sine sterkere konkurrenter. Et ganske lite mindretall av produsentene blir derfor kapitalister, mens massen av de små vareprodusentene ruineres og blir nødt til å selge sin arbeidskraft for å leve. Det skjer en stadig konsentrasjon av produksjonsmidlene i kapitalistenes hender. Slik går den enkle vareøkonomien uvegerlig over til en kapitalistisk økonomi.

Ved hjelp av konkurransekampen fyller således verdiloven tre viktige funksjoner i vareøkonomien: den regulerer fordelingen av arbeidskraft og produksjonsmidler mellom produksjonsgrenene, den virker som drivkraft for den tekniske framgangen og fører til en utvikling av de kapitalistiske forhold slik at de små vareprodusentene ruineres og ødelegges.

3. Læren om merverdien — hjørnesteinen i Karl Marx' økonomiske teori

Marx avdekket at forholdet mellom arbeid og kapital har en antagonistisk karakter og at dette forholdet så å si er den aksens som hele det kapitalistiske økonomiske systemet dreier seg rundt. Med utforskningen av merverdien ga han en uttømmende vitenskapelig forklaring på utbyttingsprosessen, på kapitalistenes utbytning av arbeiderne.

I sin analyse går Marx ut fra det enkle og allment kjente faktum at kapitalistene først kjøper de varer som er nødvendige for produksjonen og deretter selger produktene fra sine bedrifter for en høyere pengesum enn de selv gir ut.

Ved den enkle varesirkulasjon selger vare-eieren sin vare for å kjøpe en annen vare. Målet for den enkle varesirkulasjon er selvsagt å tilfredsstille behov. Som vi har sett har den enkle varesirkulasjon følgende formel: *vare — penger — vare*. Annerledes er det imidlertid i sirkulasjonsprosessen når en vare kjøpes — ikke for umiddelbart å tilfredsstille et eller annet behov, men for å selges. Formelen for denne nye prosessen ser slik ut: *penger — vare — penger*. Kjøp med sikte på salg har en mening bare hvis det kommer mer penger ut av sirkulasjonsprosessen enn det som opprinnelig ble brukt. Den som kjøper for å selge, kjøper for å selge dyrere. Denne veksten i den opprinnelige verdisummen omdanner verdien til kapital. *Kapital* er verdi som innbringer en ny verdi i tillegg til seg selv. Pengene er den første form for kapital. Den kapitalistiske produksjonsprosessen begynner med innkjøp av produksjonsmidler og arbeidskraft, det vil si med at kapitalen fra å ha penge-

formen går over til å få form av produktiv kapital. De varer som er blitt frambrakt i produksjonsprosessen, selges av kapitalisten på markedet. Dermed forvandler han varekapitalen til pengekapital. Kapitalen vender tilbake til sin utgangsform. Men med dette får kapitalisten mer penger tilbake enn han ga ut ved produksjonens begynnelse. Varene byttes etter sin verdi. (Hvis noen selger dem dyrere og andre billigere utjevnes dette i samfunnsmålestokk). Så reiser seg spørsmålet: hvordan kan penge-eieren, kapitalisten — ved å kjøpe og selge varer til sin verdi, likevel få en større verdi ut av sirkulasjonen? Marx har gitt svar også på dette spørsmålet, som den borgerlige politiske økonomi ikke har klart å løse. Det viser seg at dette er mulig bare fordi penge-eieren på markedet finner en meget egenartet vare som når den forbrukes, er kilde til den nye verdien. Denne varen er arbeidskraften. Vi skal se nærmere på hvilke særegenheter denne varen har, og vi skal da holde oss til Friedrich Engels' formuleringer.

Produksjonen av merverdi

Hvori består arbeidskraftens verdi? Enhver vares verdi måles etter det arbeid som er nødvendig for å framstille den. Arbeidskraften eksisterer i form av den levende arbeider, som trenger en bestemt mengde midler til livets opphold både for seg selv og for sin familie. Arbeidskraftens verdi bestemmes av den arbeidstid som er nødvendig for produksjonen av disse midler.

«La oss anta,» skriver Engels, «at disse levnetsmidler representerer en arbeidstid på seks timer pr. dag. Vår kapitalist som kjøper inn arbeidskraft til sin bedrift, det vil si leier en arbeider, betaler altså denne arbeideren den fulle dagsverdi av hans arbeidskraft når han betaler ham en pengesum som tilsvarer seks timers arbeid. Så snart arbeideren nå har arbeidet seks timer hos denne kapitalisten, har han gitt kapitalisten full erstatning for hans utlegg, for den dagsverdi som er betalt for arbeidskraften. Men pengene ville ikke være forvandlet til kapital med dette, de har nemlig ikke frambrakt noen merverdi. Arbeidskraftkjøperen har dessuten et helt annet syn på karakteren av den handel han har inngått. Den ting at det bare trengs seks arbeidstimer for å holde arbeideren i live i 24 timer, hindrer ham ikke i å arbeide i 12 av de 24 timene. Arbeidskraftens verdi og den verdi som arbeidskraften skaper under arbeidsprosessen er to forskjellige størrelser. . . . Arbeideren koster altså pengeeieren i vårt eksempel daglig et verdiprodukt på seks arbeidstimer, men arbeideren gir pengeeieren et verdiprodukt på tolv arbeidstimer. Differansen kommer pengeeieren til gode — seks timers ubetalt merarbeid, et ubetalt merprodukt der seks timers

arbeid er nedlagt. Kunststykket er ferdig. Det er blitt framstilt merverdi. Pengene er blitt forvandlet til kapital.»¹

Dette viser klart og tydelig hvordan det oppstår merverdi. Arbeidskraftens verdi betales, men denne verdien er betydelig mindre enn den verdi som kapitalisten forstår å trekke ut av arbeidskraften, og differansen, det ubetalte arbeid, utgjør nettopp kapitalistens eller rettere sagt kapitalistklassens andel.

Alle de ikke-arbeidende medlemmer av samfunnet lever av dette ubetalte arbeidet. Herav betales de skatter til stat og kommune som faller på kapitalistklassen, jordeiernes grunnrente osv. Hele det kapitalistiske samfunnssystem hviler på det ubetalte arbeidet.

Den kapitalistiske utbytning

Lønnsarbeideren skaper altså i en del av sin arbeidstid et produkt som er nødvendig for hans eget underhold. Marx har kalt denne delen av arbeidstiden for den *nødvendige arbeidstid*, og det arbeid som forbrukes i denne arbeidstiden for *nødvendig arbeid*. I løpet av den andre delen av arbeidstiden — *merarbeidstiden* — skaper arbeideren merverdi ved sitt *merarbeid*. *Merverdi* (m) er den verdi som skapes ved lønnsarbeiderens arbeid ut over arbeidskraftens verdi og som kapitalisten tilegner seg uten vederlag.

Kjernen i den kapitalistiske utbytningsprosessen ligger i produksjonen av merverdien. Kapitalistene interesserer seg ikke for produksjon av forbruksartikler og produksjonsmidler som er nyttige og nødvendige for samfunnet, men for å trekke ut mest mulig merverdi av arbeiderne. Kapitalistenes begjær etter merverdi er umettelig.

Kapitalen

I det kapitalistiske samfunnet er utbytningen av lønnsarbeidet middelet til å bevare og øke den verdi som tilhører kapitalisten, til å utvide kapitalens makt og herredømme. Kapital er verdi som frambringer merverdi. De borgerlige økonomene har alltid hevdet at ethvert produksjonsmiddel er kapital. De har bevisst fortiet den kjensgjerning at produksjonsmidler først blir kapital når de brukes som middel til utbytning av arbeiderne, at kapitalen ikke er en gjenstand, men et samfunnsmessig forhold mellom hovedklassene i det borgerlige samfunn, nemlig det forhold at lønnsarbeiderne utbyttes av eierne av produksjonsmidlene.

Den marxistisk-leninistiske oppfatning av kapitalen som et samfunnsmessig forhold avdekker den borgerlige produksjonsmå-

¹ Friedrich Engels: «Anti-Dühring», tysk utgave, s. 250 — 251.

tens vesen — kapitalistklassens utbytning av lønnsarbeiderklassen, som lever av å selge sin arbeidskraft.

En må skjelne mellom kapitalens to deler: *konstant kapital* (c) som går med til å kjøpe produksjonsmidlene (bygninger, maskiner, brensel, råmaterialer osv.) og *variabel kapital* (v), som går til å kjøpe arbeidskraften. De to delene deltar ikke likt i produksjonen av merverdien. Når produksjonsmidlene brukes i produksjonen, skaper de ingen ny verdi. Verdien av den konstante kapital går direkte eller litt etter litt over i det ferdige produkt. Forholdet er et annet når det gjelder den variable kapital. Den vokser, idet den under produksjonsprosessen skaper merverdi. Forholdet mellom merverdien og den variable kapital gir et uttrykk for i hvilken grad kapitalen utbytter arbeidet og kalles *merverdiraten* (m').

Det er to forskjellige måter å øke merverdien på. Den første måten går ut på å forlenge arbeidsdagen eller intensivere arbeidet (øke arbeidspresset, øke forbruket av menneskelig energi pr. tidsenhet). Marx kalte denne merverdien for *absolutt merverdi*. Den andre måten består i å forkorte den nødvendige arbeidstid. Denne merverdien kalte Marx *relativ merverdi*.

Hvis det hadde vært mulig, ville kapitalisten ha forlenget arbeidsdagen til 24 timer, fordi det skapes en større merverdi jo lenger arbeidsdagen er. Men arbeideren er tvert om interessert i å forkorte arbeidsdagen. Det oppstår en kamp for nedskjæring av arbeidsdagens lengde. Denne kampen, som tok til i de kapitalistiske land med de første arbeiderreisningene i begynnelsen av det 19. århundre, har siden da pågått uavbrutt. Kapitalistene kan derfor ikke forlenge arbeidsdagen ubegrenset. Produksjonen av den absolutte merverdi i de kapitalistiske land foregår i våre dager vesentlig gjennom en intensivering av arbeidet.

Produksjonen av den relative merverdi består i en øking av merarbeidstida uten at arbeidsdagens lengde øker, ved at den delen av arbeidstida som er nødvendig for å dekke arbeidskraftens verdi, minsker. Dette kan oppnås ved en økning i arbeidets produktivkraft i de industrigrenene som produserer forbruksvarer som er livsnødvendige for arbeiderne og som samlet bestemmer arbeidskraftens verdi. Jo høyere arbeidsproduktiviteten er i disse industrigrenene, dess lavere er verdien av produktene deres, dess kortere blir den nødvendige arbeidstid, og dess større blir følgelig merarbeidstida på alle de kapitalistiske bedriftene.

Nedskjæringen av den nødvendige arbeidstida foregår også når arbeidsproduktiviteten høynes i de industrigrenene som lager produksjonsmidler til framstilling av forbruksvarer.

Enkelte kapitalister kan også få en ekstra merverdi. Dette oppnås av de kapitalister som innfører tekniske forbedringer som ikke andre har. Kostnadene til framstilling av hver varenhet blir da

mindre hos dem, mens de kan selge varene til priser som er felles for alle produsenter av denne bestemte varen. De kapitalistene som står over de mest moderne tekniske hjelpemidlene, får derfor en ekstra merverdi i tillegg til den vanlige normen. Dette kalles ekstra-verdi.

Men også de andre kapitalistene forsøker å skaffe seg en større merverdi. I sin jakt etter ekstra-verdi innfører også de de nye tekniske hjelpemidlene. Også konkurransen tvinger dem til det.

I sin analyse av produksjonen av den relative merverdi oppdaget Marx tre historiske stadier i høyningen av arbeidsproduktiviteten under kapitalismen: 1) den enkle kooperasjon, 2) manufakturen og 3) den maskinelle storindustri.

Den kapitalistiske enkle kooperasjon betyr konsentrasjon av et større eller mindre antall lønnsarbeidere om produksjon av et og samme slags produkt under kommando av en kapitalist. Produksjonen beror på håndverksarbeid. Det foregår ingen arbeidsdeling. Men allerede denne foreningen av arbeidere gir en viss høyning av arbeidsproduktiviteten.

Manufakturen er en kapitalistisk kooperasjon som bygger på arbeidsdeling, men bibeholder håndverksteknikken. Under manufakturen inntreer en betydelig høyning av arbeidsproduktiviteten sammenliknet med den enkle kooperasjonen. Men manufakturen kunne ikke føre til noen ødeleggelse av småproduksjonen og bli den framherskende produksjonsformen. Kapitalismen fikk først fullt herredømme da den gikk over til *maskinell industri*, som representerer den høyeste form i utviklingen av den kapitalistiske storproduksjon. Maskinindustrien ødelegger småproduksjonen og utvider det område der kapitalen hersker, og skaper dermed betingelser for å kunne øke produksjonen av merverdi med alle midler.

Marx' teori om merverdien viser hvordan kapitalisten utbytter arbeideren i det borgerlige samfunn. Den beviser at lønnsarbeidernes arbeid er den eneste varige og utømmelige kilde til berikelse for kapitalistene. Marx' merverditeori viser at påstandene om at det borgerlige system bygger på likhet mellom arbeiderne og kapitalistene, på en harmoni mellom interessene, er fullstendig hykleriske. Denne teorien har avdekket den uforsonlige og stadig dypere interessemotsetningen mellom kapital og arbeid. Den marxistiske merverditeorien mobiliserer massene til kamp mot kapitalismen.

4. Arbeidslønnen

Lønnsteorien berører de grunnleggende klasseinteressene i det borgerlige samfunnet og er et av de mest aktuelle spørsmål i den økonomiske vitenskap.

Under kapitalismen opptrer arbeidslønnen som prisen på arbeidskraften. Men det skapes det falske inntrykk at den utgjør prisen på arbeidet, at kapitalisten betaler arbeideren for hans arbeid, og for hele hans arbeid. Men i virkeligheten er det slik at arbeidet skaper verdi, men ikke selv har noen verdi. Og kapitalisten betaler slett ikke arbeideren for hans arbeid, men for hans arbeidskraft. «... Arbeidslønnen er ikke det som den synes å være, nemlig *arbeidets verdi*, respektive *pris*, men bare en maskert form for *arbeidskraftens verdi*, respektive *pris*,»¹ skriver Marx i denne sammenhengen. Da arbeidslønnen ikke framtrer som det den virkelig er, kalte Marx den for en forvandlet form for arbeidskraftens verdi eller pris.

Arbeidslønnen utgjøres av to elementer: a) det rent fysiske. Her inngår verdien av de livsmidler som er absolutt nødvendige for arbeiderens eksistens, for å bevare hans arbeidsførhet og opprettholde hans familie, b) det historiske eller samfunnsmessige element som er avhengig av hvilke krav til livet og hvilke kulturelle fordringer arbeiderklassen i det gitte land har.

Kapitalistene forsøker å redusere arbeidslønnen til dens fysiske minimum. Arbeiderklassen kjemper for å heve sin levestandard. Bevegelsen for arbeidslønnen er derfor avhengig av proletariatets klassekamp, av hvor godt organisert arbeiderklassen er og hvor sterk motstand mot kapitalen den yter. Under kapitalistiske betingelser, der privateiendommen til produksjonsmidlene og borgerskapets politiske makt består, kan nok arbeiderklassens kamp for å bedre sine arbeidsforhold og høyne sin levestandard føre til en lettelse i dens stilling, men denne kampen rokker likevel ikke ved det kapitalistiske samfunnets grunnvoller og kan ikke frigjøre de arbeidende fra det kapitalistiske lønsslaveriet.

I det kapitalistiske samfunnet er det to grunnformer for arbeidslønn som er de framherskende, nemlig *tidslønn* og *akkordlønn* (stykklønn). Tidslønn uttrykker direkte arbeidskraftens verdi pr. time, dag, uke eller måned. Ved en slik form for arbeidslønn er det tale om betaling for en times, dags, ukes eller månedens arbeid. Akkordlønnen bestemmes på grunnlag av en tidslønn. En kan tenke seg at en timelønn er på 90 cent. Hvis en arbeider i løpet av en time kan framstille to stykker av en vare, får han 45 cent for hvert forarbeidet stykke av varen.

Ved akkordarbeid vil arbeideren av sin egen personlige interesse arbeide med større intensitet. Hvis arbeideren i vårt eksempel klarer å framstille ikke to, men tre stykker av varen på en time, vil hans lønning bli 50% større. Men dette vil likevel bli av kort varighet. Vanligvis vil kapitalisten straks revidere akkordsatsene og til sjunde og sist vil det bli han som trekker fordel av den økte

¹ Karl Marx: «Kritikk av Gotha-programmet», Oslo 1951, s. 21.

arbeidsintensiteten. Ved å innføre transportbånd og andre maskiner som har et tempo som tvinger arbeiderne til å arbeide uten pauser og med den høyeste kraftinnsats, kan kapitalistene oppnå en meget høy arbeidsintensitet også ved tidslønn.

En økning av ytelsen som følge av høyere arbeidsintensitet fører til at arbeidskraftens verdi øker, ettersom det forbrukes mer arbeidskraft. Følgelig bør da også arbeidslønnen stige, men denne stigningen tilsvarer som regel ikke økningen i arbeidsintensiteten.

Marx påpeker at en økning i arbeidskraftens pris slett ikke betyr at denne prisen overstiger dens verdi, og sier at den tvert om kan føre til at prisen faller under verdien, noe som inntrer i alle de tilfelle da økningen i arbeidskraftens pris ikke kompenserer det forserte forbruket av arbeidskraft.

Lønnsøkninger under kapitalismen forekommer bare som følge av en innbitt klassekamp og er hver gang en forsinket reaksjon på en høyning av arbeidskraftens verdi på grunn av økt arbeidsintensitet. De kan forekomme etter at det har skjedd en senkning av arbeidslønnen (for eksempel under de faser da det skjer en oppliving og et oppsving etter de økonomiske krisene), eller når det foregår et kraftig fall i reallønnen som følge av inflasjon eller at monopolene driver prisene på forbruksvarer i været, at husleier og skatter økes osv. Hvis arbeiderne avsto fra sin daglige kamp mot kapitalen for å bedre sin levestandard, ville de, for å bruke Marx' ord, «synke ned til en grå masse av nedbrutte stakkarer som det ikke ville være noen redning for.»¹ De kommunistiske- og arbeiderpartiene ser det som sin hellige plikt å kjempe ikke bare for de endelige mål, men også for arbeiderklassens umiddelbare behov.

5. Øking av profitten — den kapitalistiske produksjonens mål og begrensning

Profitten er drivkraften og hovedmålet for enhver kapitalist. For kapitalistene er produksjonen bare et middel til å skaffe seg profitt. I den kapitalistiske økonomi tas folkemassenes forbruk i betraktning bare for så vidt som det danner en absolutt forutsetning for oppnåelse av profitt. Bortsett fra dette har spørsmålet om forbruk ingen mening for kapitalisten.

Kapitalen forsøker på alle måter å øke profittmassen og profittrenten.

Profittrenten uttrykker forholdet mellom merverdien og hele den kapital som er blitt skutt inn i en bedrift. Profittrenten er en måler for den kapitalistiske bedriftens rentabilitet.

¹ Karl Marx: «Lønn, pris og profitt», norsk utgave, Oslo 1951, s. 54.

I prosessen med produksjon av merverdi er det forskjell mellom de forskjellige industrigrenene. I noen grener er bedriftseierne nødt til å anvende en stor del av sin kapital til produksjonsmidler — bygninger, maskiner osv., som i seg selv bringer noen profitt, selv om de nok er nødvendige for tilegnelsen av profitten. I andre grener, som er teknisk mer tilbakeleggende, går en stor del av kapitalen til leie av arbeidskraft. Forholdet mellom den konstante og den variable kapital bestemmer kapitalens organiske sammensetning, kapitalens sammensetning på den enkelte bedrift eller i en hel industrigren. Jo høyere andel den konstante kapital utgjør av hele kapitalen, jo høyere er kapitalens organiske sammensetning.

Gjennomsnittsprifitten

I industrigrener med forskjellig organisk sammensetning av kapitalen bringer like store kapitaler merverdi av ulike størrelser. I grener med lav organisk sammensetning av kapitalen frambringes en større merverdi enn i grener med høy organisk sammensetning av kapitalen.

Men det ville ikke være mulig for grener med forskjellig organisk sammensetning av kapitalen å eksistere side om side hvis ikke kapitalistene hadde fått den samme profitt av kapitaler av samme størrelse. For hvilken hensikt kan det ha for en kapitalist å skyte inn kapital i en gren med lav profittrente? Kjensgjerningene viser at kapitaler av samme størrelse som settes inn i forskjellige industrigrener, bringer en noenlunde lik profitt, uansett dens organiske sammensetning. Dette forklares ved at det ikke bare foregår en konkurranse mellom kapitalistene innenfor hver enkelt gren om avsetning av like varer, men at det også pågår en konkurranse mellom kapitalistene i de forskjellige industrigrener om de mest profitable kapitalinvesteringene. Overflytning av kapital fra en gren til en annen fører til en høyning av prisene i noen grener og til en senkning i andre. Kapitalen forlater de grener der det foregår en overproduksjon, et kraftig prisfall, der bedriftene går konkurs, og søker hen til de grener der varemangel har ført til en prisstigning. På denne måten foregår det en spontan utjevning av profittrenten i industrigrener med forskjellig organisk sammensetning av kapitalen, og det dannes en gjennomsnittlig (allmenn) profittrente. Den samlede sum av merverdi som arbeiderklassen har skapt, fordeles således på grunn av denne overflytningen av kapital mellom kapitalistene omtrent proporsjonalt med kapitalens størrelse.

Produksjonsprisen

Gjennom utlikningen av profittraten bestemmes vareprisene under kapitalismen av produksjonsprisen, som er lik produksjonskostnadene pluss gjennomsnittsprifitten. Enhver kapitalist søker å få en slik pris for varene sine at han ikke bare får tilbake produksjonskostnadene, men også minst den gjennomsnittsprifitt som er vanlig, normal på det bestemte tidspunkt og i det bestemte land. Produksjonsprisen for den enkelte vare kan derfor være høyere eller lavere enn verdien. Produksjonsprisenes sum er likevel lik summen av alle varers verdi.

Dette kan en lett overbevise seg om ved følgende eksempel.

Vi antar at varens verdi i bransjer med høy organisk sammensetning utgjør 120 penge-enheter (konstant kapital 90, variabel 10, merverdi 20 penge-enheter), mens de i bransjer med lav organisk sammensetning utgjør 140 pengeenheter (konstant kapital 80, variabel 20, merverdi 40 pengeenheter).

Under disse betingelser er produksjonsprisen lik den innskutte kapital og *gjennomsnittsprifitten*, nemlig:

$$100 + \frac{20 + 40}{2} = 130 \text{ pengeenheter.}$$

Varene fra bransjene med høy organisk sammensetning av kapitalen selges for 10 pengeenheter mer enn sin verdi, mens varene fra bransjer med lav organisk sammensetning av kapitalen blir solgt for 10 enheter under verdien. De enkelte avvik fra verdien oppveier hverandre gjensidig, og summen av alle varers verdi ($120 + 140 = 260$) faller sammen med produksjonsprisenes sum ($130 + 130 = 260$).

Teorien om gjennomsnittsprifitten og produksjonsprisen har stor betydning for å forstå riktig hovedoppgaven i proletariatets klassekamp. Denne teorien viser at enhver kapitalist er interessert i å høyne utbytningsgraden ikke bare for sine arbeidere, men for arbeiderklassen i sin helhet, for når alt kommer til alt er den profitt den enkelte kapitalist får, hans del av hele den merverdimassen som arbeiderklassen har skapt. Marx har sagt at det derfor er forståelig «hvorfør kapitalistene opprettholder et sant frimurerforbund overfor arbeiderklassen som helhet, til tross for at de, i sin innbyrdes konkurranse, i så høy grad bekjemper hverandre.»¹

Teorien om gjennomsnittsprifitten avslører således det materielle grunnlaget for kapitalistenes klassesolidaritet. Denne solidariteten mellom kapitalistene, som hviler på deres begjærlige bestrebelse etter å presse mest mulig ut av arbeiderne, har sitt motstykke i arbeiderklassens solidaritet, som bygger på dens rettmessige

¹ Karl Marx: «Kapitalen», tysk utgave 1959, bd. III, s. 224 — 225.

bestrebelse for å tilintetgjøre den kapitalistiske utbytningen. Arbeiderklassens kamp mot kapitalens makt kan ikke begrense seg til en kamp mot de enkelte bedriftsherrere for bedring av arbeidsbetingelsene på den enkelte bedrift eller bransje. Slutt målet for arbeiderklassens kamp må være å tilintetgjøre det kapitalistiske utbytnings-systemet og det borgerlige samfunnsystemet.

Teorien om gjennomsnittsprifitten viser at konkurransen mellom kapitalistene i de forskjellige produksjonsgrener driver de ulike profitter mot gjennomsnittsprifitten, uansett hvordan kapitalens organiske sammensetning er i den ene eller andre bransjen. Gjennomsnittsprifittaten forandrer seg med tiden, men i enhver periode i ethvert land utgjør den en temmelig fast størrelse, som alle forretningsdrivende tar i betraktning.

Bedriftsherrevinst og rente

Den kapitalistiske profitt deles i bedriftsherrevinst og rente. Den kapitalistiske bedriftsherre bruker som regel ikke bare sin egen kapital. Han setter også lånekapital i omløp. Den delen av profitten som en kapitalist overlater til en annen kapitalist eller til en bank som vederlag for at han har benyttet deres kapital, kalles rente. Profitten minus rentene kalles bedriftsherrevinst. De kapitalistiske bankene tjener som betalingsformidler mellom kapitalistene, samler pengekapitaler og inntekter (ved å motta innskudd og drive andre forretninger), som stilles til rådighet for kapitalistene. Bankene bidrar til utviklingen av den kapitalistiske produksjon og sentraliseringen av kapitalen og styrker derved kapitalens herredømme over arbeidet og skaper slike betingelser at de store kapitalistene ikke bare rår over sine egne kapitaler, men over stadig større pengemidler og inntekter fra de øvrige lag av befolkningen.

Profitten som begrensning for den kapitalistiske produksjon

Borgerlige økonomer lovpriser den kapitalistiske profitt som den beste stimulans for teknisk framgang og uendelig vekst i produksjonen. De omgår i taushet den kjensgjerning at den kapitalistiske profitten er et resultat av utbytning og utmattelse av arbeidskraften. De fortier det faktum at underordning av produksjonen under det kapitalistiske profittprinsipp ikke bare betyr en stimulans, men også en *begrensning* for den kapitalistiske produksjonen. Kapitalistene produserer bare de varer og de mengder av varer som de kan framstille med profitt. Især under den moderne

kapitalisme forekommer det ofte at kapitalistene begrenser produksjonen, hemmer den tekniske utvikling og tilintetgjør en mengde varer for å høyne profittraten. Og videre utløser de kapitalistiske monopolene kriger og kaster menneskeheten ut i usigelige lidelser, bare for profittens skyld!

6. Utviklingen av kapitalismen i landbruket.

Grunnrenten

Kapitalismens økonomiske lover virker like ubønhørlig i landbruket som i industrien.

Med tiltagende utvikling av den samfunnsmessige arbeidsdelingen blir landbruksproduktene i økende omfang framstilt til salg, de blir varer. Landbruket omdannes til en vareproduserende del av det økonomiske liv. Det oppstår en skarp konkurransekamp mellom de enkelte vareprodusenter, og dette setter de små jordbrukerne, som eier lite jord, trekkdyr og inventar, i en meget vanskelig stilling. Småprodusentene ruineres i massevis og tvinges delvis ut i proletarenes rekker. En betydelig del av produksjonen konsentreres i hendene på et øvre kapitalistisk lag på landet. Det dannes to yttergrupper på landet: på den ene siden jordfattige bønder og landarbeidere, og på den andre siden agrarborgerskapet (storbønder, kapitalister og i mange kapitalistiske land godseiere som er blitt mer eller mindre borgerlige). De mellomstore bøndene inntar en mellomstilling mellom disse to gruppene.

Om en sammenlikner kapitalismens utviklingsprosess i landbruket og i industrien, finner en at den i landbruket ligger meget lenger tilbake. Dette gjelder ikke bare de tilbakeliggende land, der kapitalismens utvikling i landbruket hemmes av levningene fra føydalismen, men også til en viss grad i de høyt utviklede kapitalistiske land. En av de viktigste årsakene til denne tilbakeligheten er at den snyltende klassen av jordeiere tilegner seg en del av den merverdi som skapes i landbruket, i form av grunnrente.

Grunnrenten

Til forskjell fra industrien deles hele den nyskapte verdi i det kapitalistiske landbruket mellom tre klasser. Landarbeiderne får arbeidslønn, den kapitalistiske forpakteren får vanlig gjennomsnittsprofitt og jordeieren får grunnrente. Spørsmålet blir da: Hvorfor oppstår det da i landbruket ved siden av den vanlige kapitalprofitt en særskilt del av merverdien som jordeieren tar av den kapitalistiske forpakteren i form av forpaktningavgift for jorda?

Da Marx svarte på dette spørsmålet, gjorde han oppmerksom på en del økonomiske særegenheter ved landbruket. De forskjellige jordstykker som dyrkes av de enkelte jordbrukerne, er ulike, både når det gjelder fruktbarhet og beliggenhet i forhold til markedet. Ved lik innsats gir den beste jorda en større avling enn jorda med dårligere kvalitet. Slik er det også når det gjelder de forskjellige jordstykkenes beliggenhet i forhold til markedet. Jo nærmere markedet jorda ligger, jo billigere blir det å levere produktene, og jo lønnsommere blir det å dyrke den. For korthets skyld kan en kalle forskjellen (i jordas fruktbarhet og beliggenhet) for forskjellen mellom den beste og den dårligste jorda. Det som produseres på den beste og den middels gode jorda er ikke tilstrekkelig til å dekke den samfunnsmessige etterspørsel. Til det trengs også det som produseres på den dårligste jorda. Men ikke bare de kapitalistene som har den beste og den middels gode jorda, men også de som har den dårligste jorda vil ha en gjennomsnittsprofitt i tillegg til erstatning for sine kostnader. Produksjonsprisen for landbruksprodukter er derfor lik kostnadene ved å produsere dem på den dårligste jorda pluss gjennomsnittsprofitten. Den middels gode og den beste jorda gir derfor foruten gjennomsnittsprofitten et visst overskudd, som den kapitalistiske forpakteren må betale til jordeieren.

Den overskuddsprofitten som en får på den beste jorda eller på den jorda som ligger nærmest markedet, sett i forhold til den dårligste eller fjernest beliggende jorda, kalles *differensialrente I*, fordi den oppstår som følge av forskjellen i jordas kvalitet. Men denne forskjellen i jordas fruktbarhet og beliggenhet er likevel bare en betingelse, det naturlige grunnlag for dannelsen av *differensialrente I*. Kilden til denne differensialrenten er den merverdi som landarbeiderne skaper.

Den kapitalistiske forpakteren kan få overskuddsprofitt av et jordstykke uansett dets kvalitet ved å investere ekstra kapital, som gjør det mulig å høste en større avling enn på de dårligste jordstykkene som bestemmer prisen på produktenheten. Tilleggsprofitten, som frambringes ved nye kapitalinvesteringer på dyrket mark, det vil si ved en intensivering av jordbruket, kalles *differensialrente II*. Hvis denne differensialrenten opptrer før den gamle forpaktningkontrakten trer ut av kraft, er det kapitalisten som tilegner seg differensialrente II. Men når det inngås en ny kontrakt, tar jordeieren vanligvis i betraktning hvilke resultater intensiveringen av jordbruket har ført til og forhøyer forpaktningavgiften slik at den omfatter differensialrente II.

Den borgerlige politiske økonomi erklærer at differensialrenten oppstår ifølge en slags «lov om jordas avtakende fruktbarhet». Marx og Lenin har påvist at denne utpønskede «loven om jordas

avtakende fruktbarhet» ikke har noe som helst å gjøre med renteteorien. Den er blitt konstruert og propagert av de borgerlige økonomene som søker å frita kapitalistene og de store jordeierne for ansvaret for at jordbruksproduktene fordyres, for massenes fattigdom og rovdrift av jorda, ved å velte skylden over på en evig og uforanderlig «lov». En av vulgærøkonomiens grunnleggere, presten Malthus, viste til denne «loven» for å forklare at befolknings-tilveksten alltid ville overstige veksten i landbruksproduksjonen, og at det derfor er nødvendig med kriger, epidemier og kunstig barnebegrensning blant de eiendomsløse klasser for å opprettholde en viss «likevekt». De moderne malthusianere bruker den såkalte «loven om jordas avtakende fruktbarhet» til å rettfærdiggjøre aggresjonskriger og masseutryddelse av mennesker.

Det forhold at jordeierne tilegner seg differensialrenten og som regel bruker den til uproduktive formål, virker som en bremse på utviklingen av landbruket. I denne forbindelse spiller *den absolutte rente* en enda større rolle.

Som tidligere påpekt frambringer ikke den dårligste jorda noen differensialrente. Men de som eier den dårligste jorda overlater ikke jorda si til kapitalistiske brukere uten noen som helst godtgjørelse, uten noen som helst rente. Hvordan oppstår så renten på den dårligste jorda?

Som kjent er det bare den variable kapital som frambringer merverdi. Det tekniske nivået i landbruket er lavere enn i industrien. Dette skyldes at de kapitalister som bare forpakter jorda for en tid, ikke setter så store midler i maskiner, bygninger osv. som industriherrene gjør på sine bedrifter. Som følge av kapitalens lavere organiske sammensetning blir merverdien i landbruket høyere enn i industrien for kapitaler av samme størrelse. La oss anta at ved produksjonskostnader på 100 pengeenheter går i industrien 90 til konstant kapital og 10 til variabel, mens det i landbruket går 80 til konstant og 20 til variabel kapital. I dette tilfelle utgjør merverdien i industrien (ved en utbyttningsgrad på 100%) 10 pengeenheter, mens den i landbruket utgjør 20 pengeenheter. På grunn av det private eiendomsmonopolet til jorda kan det ikke skje noen fri overflytning av kapital til landbruket. Følgelig kan det heller ikke forekomme noen utjamning av profittraten mellom industrien og landbruket.

Prisene på landbruksvarer dannes derfor ikke i samsvar med produksjonsprisen, men i samsvar med verdien. Og forskjellen mellom verdien og produksjonsprisen utgjør den absolutte rente. Denne differansen er samtidig forskjellen mellom den høyere merverdi i landbruket og den lavere i industrien (i vårt eksempel utgjør denne forskjellen 10 pengeenheter).

Den tributt som samfunnet må betale de store jordeierne i form

av grunnrente, fordyrer matvarene og råstoffene fra landbruket og fører derfor til en forverring av de arbeidende massers stilling både i by og på land. Jordeierne får også sin tributt fra bergverksindustrien, noe som fører til stigning i prisene på mineralske råstoffer. Renten fører til prisstigning på byggetomter i byene, noe som igjen fordyrer husleien. En høyning av renten forverrer også stillingen for de av bøndene som ikke har egen jord.

Forpaktningen — og ruineringen av de små og mellomstore bøndene

Den forpaktningssavgiften som den kapitalistiske farmeren betaler til grunneieren, utgjør et overskudd av merverdi ut over gjennomsnittsprofitten. Grunneieren og kapitalisten deler landarbeidernes ubetalte arbeid mellom seg. De små og mellomstore bøndene befinner seg i en annen situasjon. Som regel må de ikke bare betale hele merproduktet til grunneieren som forpaktningssavgift, men også en del av det nødvendige produkt. Ofte drives de små forpakterne til ruin på grunn av forpaktningssavgiften.

Marx' teori om grunnrenten har med vitenskapelig nøyaktighet påvist at det består en dyp interessekonflikt mellom den store masse av bøndene og de store jordeierne. Hele den historiske utvikling har bekreftet riktigheten av Marx' analyse og vist at de arbeidende bønder bare kan forsvare sine rettigheter når de går i forbund med proletariatet i kampen mot kapitalismen.

7. Reproduksjonen av den samfunnsmessige kapital og de økonomiske krisene

For å erstatte det stadige forbruket av produksjons- og eksistensmidler (maskiner, levnetsmidler, klær osv.) må menneskene framstille stadig nye materielle goder. Hele denne prosessen med stadig fornyelse av produksjonen kalles *reproduksjon*. Reproduksjonen foregår både på de enkelte bedrifter og i samfunns-målestokk.

Det er tale om enkel reproduksjon, hvis produksjonsomfanget er uendret, eller om utvidet reproduksjon, når produksjonsprosessen gjentar seg med større omfang fra år til år. Det typiske for kapitalismen er utvidet reproduksjon.

Marx var den første som ga en vitenskapelig analyse av den kapitalistiske reproduksjon. Ved den enkle reproduksjonsprosessen får kapitalisten et produkt av større verdi enn den kapital han har investert i produksjonen. Når kapitalisten selger de varene

arbeiderne har framstilt, blir han igjen eier av en kapital som gir ham mulighet til på nytt å utbytte lønnsarbeidere. Proletaren har derimot ved slutten av produksjonsprosessen ikke noe annet igjen enn sin arbeidskraft, og er nødt til å fortsette å arbeide hos kapitalisten. En analyse av den enkle reproduksjon av den individuelle kapital viser altså at det i løpet av den kapitalistiske reproduksjon foregår en stadig reproduksjon av de kapitalistiske utbyttingsforholdene. Videre viser analysen av den enkle reproduksjon av den individuelle kapital at kapitalisten etter først å ha skutt inn en bestemt kapital i produksjonen, meget hurtig kan fortære den. For ved den enkle reproduksjon går hele den merverdi som arbeiderne har framstilt, til kapitalistens personlige forbruk. Om han satte inn 100 000 dollar i produksjonen og hvert år tok ut 10 000 dollar til sitt personlige forbruk, ville han etter 10 år fortære hele sin investerte kapital, om han ikke hadde fått profitt. Men også etter at de 10 år er gått får kapitalisten profitt. Følgelig utgjør faktisk hele hans kapital akkumulert merverdi, som er blitt skapt gjennom lønnsarbeidernes arbeid og som kapitalisten har tilegnet seg uten vederlag.

Marx' analyse av den enkle reproduksjon av den samfunnsmessige kapital har avdekket bevegelseslovene for den kapitalistiske økonomi i sin helhet. Marx har påvist at det ikke er mulig å finne fram til lovmessighetene i reproduksjonen av hele den samfunnsmessige kapital uten å dele den samlede samfunnsmessige produksjon i to store avdelinger: produksjon av produksjonsmidler (avdeling I) og produksjon av forbruks-gjenstander (avdeling II). Videre er det nødvendig å forbinde analysen av hele samfunnsproduktets bevegelse i dets naturalform (som produksjonsmidler og forbruks-gjenstander) med en analyse av dets bevegelse i sin verdi-form. En deler da verdien av det årlige samfunnsmessige totalprodukt, det vil si av hele den mengde produksjonsmidler og forbruks-gjenstander som samfunnet har framstilt i løpet av et år, i tre deler, a) den del som er bestemt til å erstatte forbruket av konstant kapital gjennom årets løp, b) den del som erstatter den forbrukte variable kapital, c) den merverdi som skapes i løpet av året. Disse tre bestanddeler utgjør tilsammen verdien av det produkt som er blitt skapt i løpet av året i begge avdelinger av den samfunnsmessige produksjon.

Marx satte seg som oppgave å forklare betingelsene for realiseringen av det samfunnsmessige produkt som er framstilt av det kapitalistiske samfunnet. For at alle kapitalistene skal kunne realisere, dvs. selge, de varer som produseres på deres bedrifter, er det nødvendig med et visst samsvar mellom første og annen avdeling. Under enkel reproduksjon må summen av den variable kapital og merverdien i avdeling I være lik den konstante kapital

i avdeling II, slik at $I (v + m) = IIk$. Ved gjensidig å bytte disse deler av det samfunnsmessige produkt, får arbeiderne og kapitalistene i avdeling I forbruksartikler, mens kapitalistene i avdeling II får konstant kapital til ny produksjon. På denne måten forsyner avdeling I begge avdelinger med produksjonsmidler, mens avdeling II forsyner arbeiderne og kapitalistene i begge avdelinger med forbruks-gjenstander.

Under den utvidede reproduksjon er summen av den variable kapital og merverdien i avdeling I større enn verdien av den konstante kapital i avdeling II, slik at $I (v + m)$ er større enn IIk . Forskjellen mellom den første og den annen størrelse danner det overskudd som går til akkumulasjon. Etterhvert som akkumulasjonen skrider fram, vokser den konstante kapitalens andel, mens andelen av variabel kapital synker. Det er en lov for kapitalakkumulasjon at den konstante kapital vokser hurtigere enn den variable. Av denne loven følger det at den konstante kapitalen i hver av de to avdelingene vokser fortere enn den variable kapitalen og merverdien. Men om den konstante kapitalen i avdeling I overstiger den variable kapitalen og merverdien i denne avdelingen, vil den så meget hurtigere overstige veksten i den konstante kapital i avdeling II. For, som vi har sett ovenfor, vokser den konstante kapital i avdeling II langsommere enn den variable kapital og merverdien i avdeling I. Ved utvidet reproduksjon vokser således produksjonen av produksjonsmidler som er beregnet til produksjon av produksjonsmidler hurtigst, deretter følger produksjon av produksjonsmidler beregnet til produksjon av forbruks-gjenstander, og aller langsamst produksjonen av forbruks-gjenstander.

Det er en økonomisk lov for enhver utvidet reproduksjon at produksjonen av produksjonsmidler har forrang. Det kan ikke foregå noen utvidet reproduksjon uten at produksjonen av produksjonsmidler vokser sterkest. Kapitalistens bestrebelse på å få en stadig større merverdimasse utgjør drivkraften for den utvidede reproduksjon under kapitalismen. Også konkurransen driver i denne retning. Under den utvidede kapitalistiske reproduksjon reproduseres de kapitalistiske utbyttingsforhold på et videre grunnlag, arbeider-arméen vokser og det foregår en konsentrasjons- og sentraliseringsprosess av kapitalen.

Marx' analyse av den enkle og den utvidede reproduksjon av den samfunnsmessige kapital har vist at proporsjonalitet mellom avdeling I og II og mellom de enkelte grener av disse avdelingene bare kan opprettes gjennom økonomiske kriser og for et meget kort tidsrom, at den kapitalistiske reproduksjonen innebærer antagonistiske motsigelser som uunngåelig fører til økonomiske overproduksjonskriser.

Overproduksjonskrisene

Kapitalistenes bestrebelse på å øke produksjonen uten noen grense under forhold da forbruket begrenses av de trange rammene som massenes kjøpedyktige etterspørsel danner, fører til at produksjonsøkningen for den største del skjer i form av økt produksjon av produksjonsmidler. Den økte produksjon av produksjonsmidler under kapitalismen, som er et uttrykk for den tekniske utviklingen, virker samtidig som en midlertidig utvei av avsetningsvanskene, som skyldes massenes utilstrekkelige kjøpekraft. Likevel fører en utvidelse av produksjonen under forhold da produksjonen av forbruksartikler er begrenset av de brede massers lave inntekter, periodisk til økonomiske overproduksjonskriser. Ettersom produksjonens endelige mål er å framstille forbruksartikler, er det, slik Marx påpekte, massenes fattigdom og begrensede forbruk som er den egentlige årsak til overproduksjonskrisene. Her kommer kapitalismens grunnmotsigelse til uttrykk, motsetningen mellom produksjonens samfunnmessige karakter og den privatkapitalistiske tilegnelsen.

Den første allmenne overproduksjonskrise brøt ut i England i 1825. Siden da har krisene stadig gjentatt seg, først gjennomsnittlig hvert 10. år, deretter med mindre bestemte mellomrom. I perioden fra 1825 til 1938 gjennomlevde England 13 økonomiske kriser. I de andre kapitalistiske land, som trådte seinere inn på den maskinelle storindustriens vei, begynte krisene noe seinere.

De økonomiske krisene gir seg uttrykk i en overproduksjon av varer, en veldig skjerpning av avsetningsvanskene, i prisfall og hurtig synkende produksjon. Under kriseperioden vokser arbeidsløsheten kraftig, lønningene synker for de arbeiderne som fortsetter i produksjonen, kredittforholdene bryter sammen og en mengde, særlig mindre bedriftsherrer, blir ruinert.

Under krisen og i stagnasjonsperioden (depresjonen) som vanligvis følger etter krisen, realiseres litt etter litt varelagrene som har hopet seg opp, til lave priser (som har sunket på grunn av krisen). I sitt forsøk på å høyne arbeidets produktivitet for derved å skaffe seg profitt selv ved lave priser, begynner kapitalistene å fornye utstyret på bedriftene sine. Dette skaper en etterspørsel etter produksjonsmidler. Det skjer en gradvis oppgang på markedet, som deretter slår over i en høykonjunktur. Denne periodiske vekslingen med krise, depresjon, deretter oppgang og tilslutt høykonjunktur som igjen går over til krise, vitner om at den kapitalistiske produksjonen utvikler seg syklisk, det vil si gjennomgår en vekslende der de samme fasene stadig gjentar seg, slik som vinter veksler med sommer. Den kapitalistiske utvidede reproduksjon er ingen uavbrutt prosess. Det er en lov for den kapitalistiske utvidede reproduksjon at oppgang avløser nedgang og depresjon, at veksten i produksjonen

stadig blir avbrutt. Lenin har skrevet at «den kapitalistiske produksjon bare kan utvikle seg sprangvis, to skritt fram og ett (ofte også to) tilbake.»¹

Krisene framkalles av kapitalismens grunnmotsigelse, motsetningen mellom produksjonens samfunnmessige karakter og den private tilegnelsen av arbeidsresultatene. Produksjonens samfunnmessige karakter gir seg for det første utslag i en stadig spesialisering av produksjonen og en arbeidsdeling mellom bedriftene og de forskjellige grenene av det økonomiske liv, slik at den enkelte produksjon utgjør en del av den samfunnmessige produksjonsprosessen, og for det andre i en konsentrasjon av produksjonen på stadig større bedrifter. Begge deler skaper store muligheter for utvidelse av produksjonen. Under oppgangsperioden og især under høykonjunkturen skjer det en veldig produksjonsøkning som vesentlig gir seg uttrykk i en vekst i produksjonen av produksjonsmidler. Så lenge det pågår bygging av nye fabrikker, jernbaner, elektrisitetsverk osv., vokser til en viss grad etterspørselen etter ny arbeidskraft og følgelig også etter forbruksartikler, men denne veksten tilsvarende ikke på langt nær den økte etterspørselen etter produksjonsmidler.

Av denne grunn vil før eller seinere som følge av anarkiet i produksjonen, som er typisk for kapitalismen, storindustriens store muligheter for utvidelse begrenses av de trange rammene for forbruket, markedet kan ikke holde tritt med produksjonsøkningen. Det viser seg at de arbeidende ikke er i stand til å betale den mengde produkter som kastes ut på markedet, fordi deres kjøpedyktige etterspørsel, deres inntekter, er begrenset.

I sin kjente artikkel «Karl Marx», skrev Lenin at mulighetene for hurtig å utvide industrien sammen med kreditten og kapitalakkumulasjon i form av produksjonsmidler, gir oss blant annet nøkkelen til forståelse av de overproduksjonskrisene som bryter ut periodisk i de kapitalistiske land, til å begynne med gjennomsnittlig hvert tiende år, seinere med større og ikke så regelmessige mellomrom.»²

Akkumulasjonen av produksjonsmidlene forklarer også krisenes periodiske karakter.

Det lave prisnivået og skjerpningen av konkurransekampen i stagnasjonsperioden tvinger kapitalistene til å skifte ut det moralsk foreldede produksjonsutstyret med nytt, dvs. å fornye den faste kapital (produksjonsutstyr, maskiner, verktøy-maskiner, verktøy, instrumenter). Av frykt for å bli liggende etter i konkurransen forsøker enhver bedriftsherre å senke produksjonskostnadene ved å innføre tekniske forbedringer. «Krisen,» skriver Marx i samband

¹ V. I. Lenin: «Krisens lærdommer», Verker, tysk utgave, bd. 5, s. 83.

² V. I. Lenin: «Marx-Engels-marxisme», norsk utgave 1952, s. 21.

med dette, «danner alltid utgangspunktet for nye store kapitalanlegg, og er derfor også i større eller mindre utstrekning et nytt materielt grunnlag for den neste konjunkturoppgang for samfunnet som helhet.»¹

Krisene vitner om at det oppstår et stadig større misforhold mellom de borgerlige produksjonsforhold og de moderne produktivkrefters karakter. Overproduksjonskrisene viser klart begrensningene ved den kapitalistiske produksjonsmåten, de viser at den ikke er i stand til å gi fri bane for produktivkreftenes utvikling.

Krisene viser at det moderne samfunn ville kunne framstille så uendelig mange fler produkter til å bedre det arbeidende folks liv hvis ikke produksjonsmidlene og redskapene ble brukt for å trekke ut kapitalistisk profitt, men for å tilfredsstille alle samfunnsmedlemmenes behov. Men dette er bare mulig når en går over fra privateie av produksjonsmidlene til samfunnsmessig eie av dem.

8. Den allmenne lov for den kapitalistiske akkumulasjon

Utviklingen av den maskinelle storindustrien og framstegene i landbruket og andre grener av folkehusholdningen fører til at det kreves stadig færre arbeidere til å framstille den samme mengde varer. I takt med kapitalismens utvikling vokser med andre ord den del av kapitalen som går til produksjonsmidler (den konstante kapitalen), mens den delen som går til arbeidskraften (den variable kapital), blir mindre.

Det forhold at den konstante kapital vokser hurtigere enn den variable fører til at det trengs forholdsvis mindre menneskelig arbeidskraft til den kapitalistiske produksjon, selv om tallet på industriarbeidere i sin helhet vokser etterhvert som kapitalismen utvikler seg. Under kapitalismen drives millioner av mennesker ut i arbeidsløshet som følge av det tekniske framsteget. I det borgerlige samfunnet henger truselen om arbeidsløshet konstant over enhver arbeider, som aldri kan være sikker på hva morgendagen vil bringe.

Den marxistiske teori om den kapitalistiske akkumulasjon kaster et klart lys over de feil den klassiske borgerlige politiske teori har gjort seg skyld i. Adam Smith og David Ricardo hevdet at etterspørselen etter arbeidskraft øker proporsjonalt med veksten i produksjonen og at arbeiderklassens stilling ubetinget ville bedre seg etter hvert som den kapitalistiske akkumulasjonen skrider fram. Men i virkeligheten påskynder den kapitalistiske akkumulasjonen maskinenes fortregning av arbeiderne og skaper en industriell reservearmé.

«Jo større den samfunnsmessige rikdom, den funksjonerende

¹ Karl Marx: «Kapitalen», tysk utgave, bd. II, s. 180.

kapital, omfanget av og energien i dens tilvekst, jo større da altså proletariatets absolutte omfang og produktiviteten av dets arbeid er, dess større er den industrielle reservearmé... Den relative størrelse av den industrielle reservearmé vokser altså sammen med veksten i rikdommens potens. Men jo større denne reservearméen er sammenliknet med den aktive arbeiderarmé, dess mer omfattende er den konsoliderte overbefolkning hvis elendighet står i omvendt forhold til de kvaler dens arbeid medfører... Dette er den absolutte, allmenne lov for den kapitalistiske akkumulasjon.»¹

Jo større den industrielle reservearméen er, desto dårligere er også stillingen for den del av arbeiderklassen som står i arbeid, fordi kapitalisten kan kaste utilfredse og «krevende» arbeidere på gata, da han vet at han finner andre blant de arbeidsløse som kan tre inn i stedet.

Så lenge produksjonsmidlene er kapitalistisk eiendom, bringer den tekniske utviklingen stadig større fordeler for kapitalistene, mens nøden og usikkerheten blant de bredeste lag av befolkningen øker.

Forverringen av arbeiderklassens stilling

Forverringen av det arbeidende folks kår kommer særlig tydelig til uttrykk i perioder med økonomiske overproduksjonskriser, da arbeidsløsheten vokser, arbeidslønnen synker og stadig flere små og mellomstore produsenter blir ruinert. I sitt utkast til program for Russlands kommunistiske parti skrev Lenin: «Krisene og periodene med industriell stagnasjon gjør lønnsarbeidet enda mer avhengig av kapitalen og fører enda hurtigere til en relativ, og til tider også til en absolutt forverring av arbeiderklassens stilling».²

Det arbeidende folks stilling kan forverres selv når lønningene stiger en del. Når arbeidsintensiteten høynes, vokser også kravene til bedre ernæring, medisinsk behandling osv. Hvis disse behov slett ikke tilfredsstilles, eller bare tilfredsstilles i utilstrekkelig grad, inntreer det en forverring av arbeiderklassens stilling og en økning av dens nød, selv når lønningene stiger en del.

Enda tydeligere er den relative forverring av arbeiderklassens stilling som er iboende i kapitalismen, som betyr at arbeiderklassens andel av nasjonalinntekten synker. Dette kjennetegner arbeiderklassens stilling i forhold til kapitalistenes. I det borgerlige samfunn fører veksten i den samfunnsmessige rikdom nødvendigvis til en større sosial ulikhet mellom kapitalistene og det arbeidende

¹ Karl Marx: «Kapitalen», tysk utgave, bd. I, s. 679.

² V. I. Lenin: «Skisse til programutkast for RKP(b)». I: Verker, 4. russiske utgave, bd. 29, s. 81.

folk. Tendensen til en forverring i arbeiderklassens stilling etter hvert som utviklingen for kapitalismen skrider fram, ble oppdaget av Marx og har fortsatt sin gyldighet.

Dette vil ikke marxismens kritikere innrømme for noen pris. De forfalsker virkeligheten, foretar spekulasjoner over enkelte løsevne fakta, gir gale forklaringer på en del moderne foreteelser og prøver på alle måter å bevise at Marx' teori ikke er blitt bekreftet og at den moderne kapitalismen har åpnet muligheter for ubegrenset bedring av arbeidernes stilling.

De gir ikke bare en gal framstilling av arbeiderklassens stilling, men forfalsker også selve Marx' teori.

I sine forsøk på å gjøre oppgaven lettere, viker ikke Marx-kritikere fra den borgerlig-reformistiske leir tilbake for å vulgarisere denne teorien og tilskrive den alle slags tåpelige påstander som Marx og marxistene aldri har hevdet.

Særlig forsøker man å framstille den marxistiske maksime om tendensen til en forverring av arbeiderklassens stilling som et dogme som går ut på at det fra år til år, fra det ene tiåret til det andre, foregår en kontinuerlig absolutt forverring av arbeidernes leveforhold under kapitalismen. Marx, som har stilt opp tesen, så ikke dette som en uavbrutt prosess, men som en *tendens* i kapitalismen som virker i ulik grad i de forskjellige land og i forskjellige perioder, med avvik, og at den motvirkes av andre faktorer.

En av disse motvirkende faktorer er arbeiderklassens kamp for høyere lønninger og bedre arbeidsvilkår. Etter den annen verdenskrig har denne kampen vært mer virksom enn noen gang tidligere. Den internasjonale reaksjonens bolverk, den tyske og den italienske fascismen, er blitt slått. Arbeiderklassen i de kapitalistiske land er blitt bedre organisert og mer sammensveiset. Framgangen i de sosialistiske land tvinger borgerskapet til å gjøre innrømmelser overfor de arbeidende. Kunne alt dette gått sporiøst hen? Naturligvis ikke. Arbeiderne i de forskjellige land har hatt mulighet for å oppnå en bedring av sin stilling. Og de har gjort bruk av denne muligheten. Det er klart at dette ikke på noen måte gjendriver marxismen. Bare løgnere og falsknere kan påstå at ifølge Marx' og Engels' teori skulle arbeidernes levestandard i alle kapitalistiske land være lavere i dag enn for eksempel i begynnelsen av det 20. århundre.

Mange av de fakta som kvasikritikerne av marxismen ynder å henvise til, har sin forklaring i det forhold at virkningene av tendensen til en forverring i arbeiderklassens stilling er avhengig av den allmenne økonomiske konjunktur. Det er klart at arbeiderne lever bedre i en periode med syklisk oppgang enn i kriseperiodene. En må ta dette i beregning når en sammenlikner det arbeidende folks

stilling i krise- og depresjonsperioden i 1930-åra og i høykonjunkturperioden i 1950-åra.

Den kapitalistiske akkumulasjonens historiske tendens

Sammen med kapitalakkumulasjonen foregår det en konsentrasjon av store arbeidermasser og veldige produksjonsmidler på stadig større bedrifter.

Den kapitalistiske produksjonens indre lover virker slik at de sterkeste kapitalistene knekker de svakere. Side om side med sentraliseringen av kapitalen eller med det faktum at et lite fåtall kapitalister eksproprierer et stort antall andre kapitalister, utvikles den bevisste anvendelse av vitenskapen i produksjonen og en planmessig utnyttning av jorda, og arbeidsredskapene omdannes til slike verktøy som bare kan brukes kollektivt. Det kommer en tid da det ikke bare er mulig, men også nødvendig å gjøre de avgjørende produksjonsmidlene om til samfunnsmessig eiendom, fordi motsigelsen mellom produksjonens samfunnsmessige karakter og den privatkapitalistiske tilegnelsen er blitt skjerpert til det ytterste.

Kapitalakkumulasjonen skaper ikke bare de objektive, men også de subjektive forutsetninger for overgangen fra kapitalismen til sosialismen. Med kapitalakkumulasjonen spaltes samfunnet stadig mer markert i en håndfull kapitalmagnater på den ene siden, og på den andre siden arbeidermassene som står fiendtlig overfor dem og som er forent ved den maskinelle storproduksjonen. Proletariatet reiser seg stadig mer bestemt til kamp mot kapitalen. Arbeiderklassen setter inn sine krefter på å omdanne den kapitalistiske eiendommen til samfunnsmessig eiendom. Denne prosessen er ikke på langt nær så langvarig som omdannelsen av håndverkernes og bøndernes oppsplittede småeiendom som hviler på personlig arbeid, til kapitalistisk eiendom. Under kapitalismen har folkemassene under arbeiderklassens ledelse den oppgave å befri samfunnet fra åket under den lille gruppen undertrykkere.

Samtidig med at det blir et stadig synkende antall kapitalmagnater som tilegner seg alle de fordeler som veksten i produktivkraftene fører med seg, øker harmen blant arbeiderklassen som i løpet av selve den kapitalistiske produksjonsprosessen trekker sine lærdommer, forener seg og organiserer seg. Den kapitalistiske produksjonsmåten blir en hindring for utviklingen av samfunnets produktivkraft. «Produksjonsmidlene sentraliseres og arbeidets samfunnsmessige karakter utvikles, inntil produksjonsprosessen ikke lenger rommes innenfor de kapitalistiske skall. Det sprenge. *Den kapitalistiske privateiendommens time slår. Eksproprietorene blir eks-*

*propriert.»*¹ Dette er den kapitalistiske akkumulasjons historiske tendens.

Da Marx kom fram til at den revolusjonære omdannelsen av det kapitalistiske samfunnet til det sosialistiske samfunn er en nødvendighet, bygde han ikke på noen slags utopiske ønsker, men utelukkende på det kapitalistiske samfunnets objektive økonomiske utviklingslov. Dermed påviste han også at det er det arbeidende folk under arbeiderklassens ledelse som vil bli kapitalismens bane- mann. Bare ved å oppheve kapitalmagnatenes og storgodseiernes private eie av produksjonsmidlene kan folkemassene i de kapitalistiske land sikre det sosialistiske systemets seier og skape fri bane for videre sosiale framsteg.

Kapitalismens lovmessige utvikling fører altså med nødvendighet til en revolusjonær omdannelse av det kapitalistiske samfunnet til det sosialistiske. Ved sin analyse av den kapitalistiske akkumulasjonens allmenne lov ga Karl Marx den økonomiske begrunnelsen for den proletariske revolusjonens nødvendighet og uunngåelighet.

¹ Karl Marx: «Kapitalen», tysk utgave, bd. I, s. 103.

KAPITEL 9

Imperialismen - det høyeste og siste stadium i kapitalismen

I slutten av attenhundretallet og begynnelsen av nittenhundretallet, gikk kapitalismen inn i et nytt, det imperialistiske stadium av sin utvikling. Lenin ga i 1916 i sitt kjente verk «Imperialismen som kapitalismens høyeste stadium» og i flere andre verker en vitenskapelig analyse av imperialismen. Han påviste at imperialismen er et særskilt, det høyeste og siste stadium i kapitalismens utvikling, og definerte den slik: «Imperialismen er et særskilt historisk stadium i kapitalismen. Dens særegne karakter er av tredobbelt art: imperialismen er 1) monopolistisk kapitalisme, 2) snyltende eller råtnende kapitalisme, 3) døende kapitalisme.»¹

1. Imperialismen som monopolistisk kapitalisme

Konsentrasjonen av produksjonen og monopolene

I sin bok «Imperialismen som kapitalismens høyeste stadium» begynner Lenin undersøkelsen av det nye stadium i kapitalismens utvikling med en analyse av forandringene i produksjons-sfæren, Lenin angir fem grunnleggende økonomiske kjennetegn på imperialismen:

1. Konsentrasjon av produksjon og kapital som har nådd et så høyt utviklingstrinn at den har skapt monopoler som spiller den avgjørende rolle i det økonomiske liv;
2. Bankkapitalen er smeltet sammen med industrikapitalen, og det er skapt et finansoligarki på grunnlag av denne «finanskapital»;

¹ V. I. Lenin: «Imperialismen og splittelsen i sosialismen», i «Marx—Engels-marxisme», norsk utgave 1952, s. 227.

3. Kapitaleksporten, til forskjell fra vareeksporten, får særlig stor betydning;
4. Det oppstår internasjonale monopolistiske kapitalistsammenslutninger som deler verden mellom seg, og
5. Jordens territoriale oppdeling mellom de kapitalistiske stormakter er avsluttet.¹

Det som dannet grunnlaget og utgangspunktet for overgangen til imperialismen var den veldig økende konsentrasjonen av produksjonen, det vil si veksten i storbedriftenes andel av det samlede antall bedrifter og av den samlede produksjon, og konsentrasjonen av stadig større deler av arbeidskraften og produksjonskapasiteten på storbedriftene. I USA, f. eks. utgjorde i 1909 de bedrifter som hadde over 500 arbeidere 1,1 % av det samlede antall bedrifter, men her arbeidet 30,5 % av alle arbeiderne. Under og etter Den annen verdenskrig ble konsentrasjonen av produksjonen ytterligere forsterket. I den forarbeidende og ekstraktive industri i USA utgjorde f. eks. i 1957 de 500 største selskapene 0,4 % av det samlede antall selskaper, de hadde 55,3 % av all produksjon og 71,4 % av samtlige selskapers profitt. 37 milliardsselskaper produserte alene for et nesten like stort beløp som de øvrige 463 selskaper tilsammen.

Storbedriftene søker å rive til seg markedet, tilintetgjøre sine konkurrenter eller inngå avtaler med dem og diktere prisene. Det er lettere for noen dusin kjempebedrifter å komme fram til en avtale enn det er for hundrevis og tusenvis av småbedrifter. Denne tendensen til å nå enighet har også sitt utspring i bestrebelsene etter å senke konkurransekampens omkostninger, fordi disse omkostningene stadig vokser i takt med skjerpningen av konkurransen. På et bestemt trinn av utviklingen, når for eksempel to—tre og i høyden fem selskaper har over halvparten av industriproduksjonen, fører konsentrasjonen av produksjonen uunngåelig til at det oppstår monopoler.

Et monopol er en sammenslutning eller et forbund av kapitalister som i sine hender har konsentrert framstilling og avsetning av en betydelig del eller endog hovedparten av produksjonen i en eller flere grener av økonomien. Monopolet har en veldig økonomisk makt, ved at det har en stor del av produksjonen og handelen i vedkommende næringsgren, som sikrer det den herskende stilling, det vil si mulighet til å fastsette monopolpriser og følgelig få en høy monopolprofitt. Monopolstillingen gjør det mulig å øke profitten uten å øke vareproduksjonen ved bare å skru prisene i været, den gjør det mulig å berike seg på bekostning av kjøperne, som blir utplyndret ved hjelp av den høye monopolprisen på varene. Monopolet

¹ V. I. Lenin: «Imperialismen som kapitalismens høyeste stadium», i Verker i utvalg, norsk utgave, bd. 6, Oslo 1953, s. 101.

er en sammenslutning av kapitalister, rettet mot de arbeiderne de utbytter. På grunnlag av monopolet treffer herrerne over økonomien systematisk avtale om tiltak for å undertrykke arbeidernes klassekamp.

De viktigste formene for monopolsammenslutninger er karteller, syndikater, trusters og konserner.

Kartellet er en overenskomst mellom en del store kapitalistiske foretak om deling av markedene mellom deltakerne, fastsetting av produksjonskvoter, enhetlige monopolpriser, salgsbetingelser, betalingsfrister osv. På denne måten klarer deltakerne å begrense konkurransen og får høye monopolprofitter. Alle de bedrifter som er med i kartellet fortsetter å være selvstendige både når det gjelder produksjonen og avsetningen. De er bare bundet av kartellavtalens betingelser.

Syndikatene skiller seg fra kartellene ved at de bedrifter som er med i dem mister sin kommersielle selvstendighet. Syndikatets kontor står for salget av varene og av og til for innkjøp av råstoffer til de bedriftene som er med i syndikatet.

I *trusten* mister bedriftene helt sin selvstendighet. Trusten leder bedriftenes produksjon, salg og finanser.

Konsernet er en sammenslutning av en rekke bedrifter innen forskjellige grener av industrien, handelsfirmaer, banker, og transport- og forsikringsselskaper som formelt er selvstendige, men som fullstendig kontrolleres av en kapitalmagnat eller en gruppe kapitalister.

I begynnelsen av det 20. århundre fikk kartellene den videste utbredelse i Tyskland, i første rekke innen kullindustrien og jern- og metallindustrien. I Russland var syndikatet den mest utbredte formen for monopolsammenslutninger. Allerede i 1887 oppsto det et syndikat av sukkerfabrikantene. I begynnelsen av det 20. århundre ble det dannet en rekke store syndikater innen gruveindustrien, metallindustrien og andre av de viktigste grener innen den russiske industri.

I USA ble trustene den dominerende og karakteristiske monopolformen. De oppsto ved at enkelte firmaer vokste overordentlig raskt, at mange selskaper slo seg sammen og at de største bedriftene slo under seg de mindre. Som følge av den første store bølgen av sammensmeltning og underleggelse i 1898—1903 oppsto det slike veldig monopoler som Morgan-gruppens stålselskap (United States Steel Corporation) og «General Electric». Enda tidligere, i 1870 ble Rockefeller's veldig oljemonopol, «Standard Oil», opprettet. I slutten av det 19. århundre hadde det konsentrert 90% av USA's oljeproduksjon i sine hender. Da Lenin i november 1912 ga en karakteristikk av de amerikanske monopolenes allmakt, skrev han at om lag en tredjedel av USA's nasjonalrikdom, ca. 40 milliarder dollar, «tilhører

to trusters, Rockefeller og Morgan, eller trusters som er underlagt dem».

Det at den frie konkurransen erstattes med monopolet danner det økonomiske grunntrekk i imperialismen, dens vesen. Det er imperialismens første og viktigste særtrekk at den er monopolistisk kapitalisme. Lenin skrev at «skulle en gi en så kort definisjon av imperialismen som mulig, så måtte en si at imperialismen er kapitalismens monopolistiske stadium.»¹

Monopolet vokser fram av den frie konkurransen. Men den opphever ikke konkurranseskampen, men gjør den tvert imot enda heftigere og mer tilintetgjørende. Under imperialismen antar denne kampen tre former.

Konkurransen mellom monopolene og de mange ikke-monopolistiske bedriftene opphører ikke. Mens monopolene spiller den herskende rolle bevares et stort antall mellomstore og små kapitalister i de kapitalistiske land og en mengde småprodusenter — bønder og håndverkere. Hvor stor monopolenes makt enn er og hvor målbevisst de enn fortrenger de ikke-monopoliserte bedriftene, eksisterer disse bedriftene ved siden av monopolene. De oppstår stadig på nytt i samband med utviklingen av nye industrigrener der de største bedriftene som regel ikke kan skaffe seg herredømmet helt fra begynnelsen av. En må ikke oppfatte fortregningen av småbedriftene som en hurtig og fullstendig tilintetgjørelse.

Fortregningen kommer svært ofte til uttrykk i en forverring av eksistensbetingelsene, en veldig arbeidsanspennelse og en meget lav levestandard for de små næringsdrivende og er derfor en langvarig og kvalfull prosess. Storkapitalen fortrenger ikke bare de små og mellomstore selvstendige produsentene, men også de små og mellomstore kapitalistiske bedriftene.

Når monopolene innfører høye monopolpriser, får de høyere profitter. Dette fører til en senking av profittene for de ikke-monopoliserte bedriftene, som kjøper varer av monopolene. De som ikke underkaster seg monopolene, blir kvalt. Den frie konkurransens forhold har gått over til forhold med monopolenes herredømme og den dermed forbundne tvang.

Det pågår også en heftig konkurranseskamp mellom monopolene selv. Det er meget sjelden at et enkelt monopol fullstendig har lagt under seg en hel gren av næringslivet. Og det finnes heller ingen garanti mot at det i denne gren kan dukke opp en mektig rival. Konkurransen mellom monopolene er en bitter kamp på liv og død, der rivalene tyr til alle slags midler for å ødelegge konkurrenten. Man griper her til direkte tvang, til bestikkelse og utpressing, ja, selv til sabotasje og andre kriminelle forbrytelser.

¹ V. I. Lenin: «Imperialismen som kapitalismens høyeste stadium», i Verker i utvalg, bd. 6, Oslo 1953, s. 101.

Kampen pågår ikke bare mellom monopolene, men også innen monopolene selv. De kapitalistene som danner en monopolsammenslutning, kjemper for å få den ledende stilling i selskapenes ledende organer, for sine bedrifters andel i produksjonen, i handelen, av profitten osv.

Det er altså slik at konkurransen skaper monopolet, men monopolet avskaffer ikke konkurransen. Det består over konkurransen og ved siden av den. Monopolene kan ikke gjøre slutt på anarkiet og kaoset i den kapitalistiske produksjon.

De borgerlige ideologer forherliger på alle mulige måter konkurransen som et mektig middel til framgang i produksjonen, som en kilde til stadig stimulans for initiativet, tiltakslysten og oppfinnsomheten. Men det er bare inntil imperialismens epoke at konkurransen i noen grad bevarer slike positive trekk. Lenin skrev om konkurransen under imperialismen at «kapitalismen har i virkeligheten for lenge siden erstattet den selvstendige lille vareproduksjon, hvor konkurransen kunne utvikle tiltakslyst, energi og djervt initiativ i noenlunde stort omfang, med fabrikkmessig produksjon i store og kjempemessige bedrifter, med aksjeselskaper, syndikater og andre monopoler. Konkurransen under en slik kapitalisme betyr en uhørt brutal undertrykkelse av tiltakslysten, energien og det djerve initiativ hos folkemassene, hos det overveldende flertall av befolkningen, ni og nitti prosent av de arbeidende, og den betyr videre, at kappestriden blir avløst av finanssvindel, despotisme og kryperi overfor de som står høyere på den sosiale rangstigen.»¹

Den tiltagende konsentrasjon av produksjonen som har skapt monopolene, betyr et veldig steg framover mot en mer samfunnsmessig produksjon. Storproduksjonen erstatter småproduksjonen. De kjempemessige fabrikkene fortrenger småbedriftene. Det foregår stadig en videre spesialisering av produksjonen, som knytter sammen mange bedrifter og grener av næringslivet.

Produksjonens samfunnsmessige karakter trer stadig klarere fram. Men bedriftene fortsetter å være privateiendom for enkelte personer eller kapitalistgrupper som bare er interessert i å få høye profitter. Det trykk som noen få monopolherrer øver på hele befolkningen blir uutholdelig. Motsigelsen mellom produksjonens samfunnsmessige karakter og den privatkapitalistiske tilegnelsen av produksjonsresultatene skjerpes til det ytterste.

¹ V. I. Lenin: «Hvordan skal kappestriden organiseres?», i Verker i utvalg, bd. 9, Oslo 1957, s. 36.

Finanskapitalen

Konsentrasjonen av produksjonen følges av en konsentrasjon og sentralisering av bankkapitalen. Dette fører til at det dannes bankmonopoler og til en grunnleggende forandring i bankenes rolle. Lenin skrev: «Etter hvert som bankvesenet utvikler seg og konsentreres i noen få institusjoner, forvandler bankene seg fra beskjedne mellommenn til allmektige monopolinnehavere, som rår over nesten hele pengekapitalen til alle kapitalister og mindre næringsdrivende og like ens størsteparten av produksjonsmidlene og råstoffkildene i vedkommende land eller i en hel rekke land. Denne forvandling av mange beskjedne mellommenn til en håndfull monopolinnehavere utgjør en av grunnprosessene i kapitalismens overvoksing til kapitalistisk imperialismen...»¹

Bankene blir medeiere i industribedriftene. På sin side trenger den monopolistiske industrikapitalen seg inn i bankvesenet.

Det foregår en sammensmeltning av den monopolistiske bankkapitalen og den monopolistiske industrikapitalen, og dette fører til at finanskapitalen oppstår.

Finanskapitalens magnater, som kontrollerer de største industribedriftene og bankene, er på samme tid både industridrivende og bankierer. «Konsentrasjonen av produksjonen, monopoler som vokser fram av denne konsentrasjonen, bankenes sammensmeltning eller sammenvoksing med industrien — dette er det som særpreger finanskapitalens oppståen og innholdet i dette begrep.»²

Dannelsen av aksjeselskapene spiller en stor rolle i den prosess hvor finanskapitalen dannes, ved sammenfiltreringen og sammensmeltningen av bankene og industrien. De begynte å oppstå før den imperialistiske epoke, men det var først under imperialismen at de ble den karakteristiske form for kapitalistiske foretak.

Aksjeselskapets kapital dannes av kapital som tilhører de personer som kjøper aksjene. Aksjene er verdipapirer som gir rett til en bestemt del av profitten. Aksjeprisen bestemmes i første rekke av størrelsen av den ventede dividende (den inntekt som den kan bringe). Aksje-eieren (aksjonæren) kan selge sine aksjer på fondsbørsen, det vil si på et marked der en handler med aksjer og andre verdipapirer og fastsetter kursene (prisene) på forskjellige slags verdipapirer. Formelt ledes aksjeselskapet av alle aksjonærene. Alle spørsmål avgjøres ved stemmeflertall. Men det er aksjene som gir stemmer. Jo, flere aksjer en har, jo fler stemmer har en også. Alle saker bestemmes derfor av den kapitalist eller gruppe kapitalister

¹ V. I. Lenin: «Imperialismen som kapitalismens høyeste stadium», i Verker i utvalg, bd. 6, Oslo 1957, s. 52.

² Samme sted som ovenfor, s. 66.

som har et betydelig antall aksjer, den såkalte aksjekontrollpaketten.

I aksjeselskapet blir mange individuelle kapitaler forent til en felleskapital. Som følge av sentraliseringen av kapitalen blir det mulig å organisere slike store bedrifter som de enkelte kapitalistene ikke ville kunne skape.

Aksjeselskapets kapital får også tilsig av midler fra små aksjonærer, funksjonærer, en liten del av arbeiderne osv. De største selskapene har tusenvis, ja endog titusener og hundretusener av aksjonærer. Men en arbeider som kjøper noen aksjer til 100—200—300 dollar og får 5—10—15 dollar dividende i året blir naturligvis ikke kapitalist og eier av et stort firma. Hvilken innflytelse kan vel han ha på ledelsen av et firma med en kapital på mange millioner? Vanligvis kan han ikke engang delta på generalforsamlingene (møtene av aksjonærene), fordi det krever tid og av og til penger til reise til en annen by osv. Noen dusin dollar i dividende i året forandrer ikke småaksjonærens klassestilling, det minsker ikke hans avhengighet av det selskapet han arbeider for og gir ham ikke sikkerhet for morgendagen.

Det er meget fordelaktig for storkapitalistene, som er de egentlige ledere av aksjeselskapene, å selge små aksjer og øke antallet aksjonærer. Dette øker den kapital de rår over. Og dessuten er det slik at jo fler småaksjonærer det er, jo færre aksjer trengs det for å få stemmeflertall. I mange selskaper består i dag kontrollpaketten av bare 10—20% av aksjene.

Den storkapitalisten (eller den gruppe kapitalister) som er herre over aksjeselskapet, utnytter dens kapital til å styrke sin egen finansielle makt og til å skaffe seg stadig større profitter.

Den store kapitalisten som har kjøpt kontrollpaketten av aksjer, har herredømme over et mektig aksjeselskap. Dette aksjeselskapet kjøper kontrollpaketten av aksjene i et annet selskap, dét igjen i et tredje, et fjerde og så videre. Den store kapitalisten rår således over et aksjeselskap med en kapital som mange ganger overstiger hans egen, og en hel pyramide av selskaper som er underlagt dette selskapet. Det såkalte deltakersystemet oppstår. Storkapitalen har her uendelige muligheter for å berike seg og plyndre ut samfunnet.

En liten krets av finanskapitalens stormagnater danner *finansoligarkiet* som tilriver seg nøkkelstillingene i de kapitalistiske lands økonomiske liv. Finansoligarkiets makt øker voldsomt ved at det gjennom aksjeselskapssystemet rår over en veldig fremmed kapital.

Den kapital som kontrolleres av Morgan, Rockefeller, Du Pont, Mellon og andre overstiger således mange ganger det deres egen aksjepakett er verd. I 1956 utgjorde Rockefellers egen aksjepakett

Finanskapitalen

Konsentrasjonen av produksjonen følges av en konsentrasjon og sentralisering av bankkapitalen. Dette fører til at det dannes bankmonopoler og til en grunnleggende forandring i bankenes rolle. Lenin skrev: «Etter hvert som bankvesenet utvikler seg og konsentreres i noen få institusjoner, forvandler bankene seg fra beskjedne mellommenn til allmektige monopolinnehavere, som rår over nesten hele pengekapitalen til alle kapitalister og mindre næringsdrivende og like ens størsteparten av produksjonsmidlene og råstoffkildene i vedkommende land eller i en hel rekke land. Denne forvandling av mange beskjedne mellommenn til en håndfull monopolinnehavere utgjør en av grunnprosessene i kapitalismens overvoksing til kapitalistisk imperialismen...»¹

Bankene blir medeiere i industribedriftene. På sin side trenger den monopolistiske industrikapitalen seg inn i bankvesenet.

Det foregår en sammensmeltning av den monopolistiske bankkapitalen og den monopolistiske industrikapitalen, og dette fører til at finanskapitalen oppstår.

Finanskapitalens magnater, som kontrollerer de største industribedriftene og bankene, er på samme tid både industridrivende og bankierer. «Konsentrasjonen av produksjonen, monopoler som vokser fram av denne konsentrasjonen, bankenes sammensmeltning eller sammenvoksing med industrien — dette er det som særpreger finanskapitalens oppståen og innholdet i dette begrep.»²

Dannelsen av aksjeselskapene spiller en stor rolle i den prosess hvor finanskapitalen dannes, ved sammenfiltreringen og sammensmeltningen av bankene og industrien. De begynte å oppstå før den imperialistiske epoke, men det var først under imperialismen at de ble den karakteristiske form for kapitalistiske foretak.

Aksjeselskapets kapital dannes av kapital som tilhører de personer som kjøper aksjene. Aksjene er verdipapirer som gir rett til en bestemt del av profitten. Aksjeprisen bestemmes i første rekke av størrelsen av den ventede dividende (den inntekt som den kan bringe). Aksje-eieren (aksjonæren) kan selge sine aksjer på fondsbørsen, det vil si på et marked der en handler med aksjer og andre verdipapirer og fastsetter kursene (prisene) på forskjellige slags verdipapirer. Formelt ledes aksjeselskapet av alle aksjonærene. Alle spørsmål avgjøres ved stemmeflertall. Men det er aksjene som gir stemmer. Jo, flere aksjer en har, jo fler stemmer har en også. Alle saker bestemmes derfor av den kapitalist eller gruppe kapitalister

¹ V. I. Lenin: «Imperialismen som kapitalismens høyeste stadium», i Verker i utvalg, bd. 6, Oslo 1957, s. 52.

² Samme sted som ovenfor, s. 66.

som har et betydelig antall aksjer, den såkalte aksjekontrollpaketten.

I aksjeselskapet blir mange individuelle kapitaler forent til en felleskapital. Som følge av sentraliseringen av kapitalen blir det mulig å organisere slike store bedrifter som de enkelte kapitalistene ikke ville kunne skape.

Aksjeselskapets kapital får også tilsig av midler fra små aksjonærer, funksjonærer, en liten del av arbeiderne osv. De største selskapene har tusenvis, ja endog titusener og hundretusener av aksjonærer. Men en arbeider som kjøper noen aksjer til 100—200—300 dollar og får 5—10—15 dollar dividende i året blir naturligvis ikke kapitalist og eier av et stort firma. Hvilken innflytelse kan vel han ha på ledelsen av et firma med en kapital på mange millioner? Vanligvis kan han ikke engang delta på generalforsamlingene (møtene av aksjonærene), fordi det krever tid og av og til penger til reise til en annen by osv. Noen dusin dollar i dividende i året forandrer ikke småaksjonærens klassestilling, det minsker ikke hans avhengighet av det selskapet han arbeider for og gir ham ikke sikkerhet for morgendagen.

Det er meget fordelaktig for storkapitalistene, som er de egentlige ledere av aksjeselskapene, å selge små aksjer og øke antallet aksjonærer. Dette øker den kapital de rår over. Og dessuten er det slik at jo fler småaksjonærer det er, jo færre aksjer trengs det for å få stemmeflertall. I mange selskaper består i dag kontrollpaketten av bare 10—20% av aksjene.

Den storkapitalisten (eller den gruppe kapitalister) som er herre over aksjeselskapet, utnytter dens kapital til å styrke sin egen finansielle makt og til å skaffe seg stadig større profitter.

Den store kapitalisten som har kjøpt kontrollpaketten av aksjer, har herredømme over et mektig aksjeselskap. Dette aksjeselskapet kjøper kontrollpaketten av aksjene i et annet selskap, dét igjen i et tredje, et fjerde og så videre. Den store kapitalisten rår således over et aksjeselskap med en kapital som mange ganger overstiger hans egen, og en hel pyramide av selskaper som er underlagt dette selskapet. Det såkalte deltakersystemet oppstår. Storkapitalen har her uendelige muligheter for å berike seg og plyndre ut samfunnet.

En liten krets av finanskapitalens stormagnater danner *finansoligarkiet* som tilriver seg nøkkelstillingene i de kapitalistiske lands økonomiske liv. Finansoligarkiets makt øker voldsomt ved at det gjennom aksjeselskapssystemet rår over en veldig fremmed kapital.

Den kapital som kontrolleres av Morgan, Rockefeller, Du Pont, Mellon og andre overstiger således mange ganger det deres egen aksjepakett er verd. I 1956 utgjorde Rockefellers egen aksjepakett

3,5 milliarder dollar, mens de selskaper han kontrollerte hadde en kapital på 61 milliarder dollar. Du Ponts egen aksjepakett utgjorde samme år litt over 4,5 milliarder dollar, men kapitalen i de selskaper som sto under Du Ponts kontroll var 16 milliarder dollar. Verdien av Morgans egen aksjepakett utgjorde neppe mer enn fem prosent av kapitalen i de selskaper som sto under hans kontroll, og som beløper seg til den veldige sum av 65,3 milliarder dollar.

Gjennom systemet med underordnede aksjeselskaper setter finansoligarkiet i verk de forskjelligste og mest innbringende finansielle manipulasjoner. Det høster kjempemessige profitter på grunnleggelse av nye aksjeselskaper, utstedelse av nye aksjer i tillegg til de gamle, anbringelse av statslån, tomtespekulasjoner osv. Dette fører til at hele samfunnet blir belastet med en høy tributt som går i lommen på monopolinnehaverne.

Lenin skrev at «det tjuende århundres begynnelse er altså vendepunktet fra den gamle til den nye kapitalisme, fra kapitalens herredømme i alminnelighet til finanskapitalens herredømme.»¹

Kapitaleksporten

Finanskapitalens herredømme innen de mest utviklede kapitalistiske land fører uvegerlig til at et lite antall imperialistiske stater får herredømme over hele den kapitalistiske verden. Et viktig instrument for dette herredømmet er kapitaleksporten.

Lenin skrev at «for den gamle kapitalisme med frikonkurransens fulle herredømme var eksport av varer karakteristisk. For den nyeste kapitalisme med monopolenes herredømme er eksport av kapital blitt karakteristisk.»²

Med kapitaleksport forstås en anbringelse av kapital i utlandet i den hensikt å tilegne seg merverdi som er skapt av de arbeidende i et annet land. Mulighetene for kapitaleksport oppstår ved at en rekke tilbaketilleggende land allerede er trukket inn i verdenskapitalismens sfære, og at det der er elementære betingelser for å opprette kapitalistiske bedrifter og utnytte stedets billige arbeidskraft. Nødvendigheten av kapitaleksport oppstår ved at kapitalismen i noen land er blitt «overmoden».

Monopolstillingen til en del meget høyt utviklede imperialistiske land, der kapitalakkumuleringen har nådd et veldig omfang, fører til at det der oppstår et veldig «kapitaloverskudd». Det mangler innbringende anvendelsesfelter for kapitalen i landet selv. «Kapitaloverskuddet» er selvsagt relativt og ikke absolutt. Hvis de kapitalistiske profittene ble anvendt til å heve de arbeidende massers levestandard

¹ Samme verk som ovenfor, s. 65.

² Samme verk som ovenfor, s. 78.

eller til å utvikle jordbruket, ville det ikke være noe «kapitaloverskudd». Men da ville kapitalismen ikke ha vært kapitalisme.

Kapitaleksporten skjer i to former: 1) i form av produksjonskapital, og 2) i form av lånekapital. Eksport av produksjonskapital skjer gjennom investeringer i industrien, transportvesenet, handelen osv. Eksporten av lånekapital skjer i form av statslån og private kreditter.

Kapitalen eksporteres i første rekke til de tilbaketilleggende koloniale og avhengige land, hvor profitten som regel er høy, fordi det der er lite kapital, hvor tomteprisene er forholdsvis lave, råstoffene billige og arbeidslønningene lave. Således kom 77 % av hele den profitt som «Standard Oil Company of New Jersey» (Rockefellers oljeselskap) fikk i 1955, fra direkte investeringer i landene i Midt-Østen og Det nære østen, Latin-Amerika og andre land. Profitttraten for den kapital som var skutt inn i disse land, var seks ganger så stor som profitttraten for den kapital som var plassert i hjemlandet.

Det er blitt et karakteristisk særtrekk for de siste tiår at kapitaleksporten ikke bare går til de tilbaketilleggende land, men også til de «gamle» kapitalistiske land. Det største amerikanske selskapet for landbruksmaskiner, «International Harvester» fikk således i 1956 39 % av sine profitter fra transaksjoner i utlandet, for det meste i Vest-Europa. Særlig betydelige er de investeringer som de store amerikanske monopolene har gjort i England, Vest-Tyskland og Frankrike. Disse land er sterkt forgjeldet gjennom lån fra USA.

Av og til kan politiske motiver tre i forgrunnen ved kapitaleksporten. Det er især etter Den annen verdenskrig at den politiske faktor har fått stor betydning. Kapitaleksporten fra USA brukes i stor utstrekning til å støtte de reaksjonære krefter i andre land og til «kjøp» av militære forbundsfeller.

Før den første verdenskrig var England, Frankrike og Tyskland de viktigste eksportører av kapital. I mellomkrigstida inntok USA førsteplassen blant de land som eksporterte kapital. Nå er den kapital som USA har plassert i utlandet større enn alle de investeringer og kreditter de øvrige land i den kapitalistiske verden har plassert i utlandet sammenlagt. Men det pågår en forbitret kamp mellom de imperialistiske makter om virkefelter for kapitalen. I de senere år har blant annet kapitaleksporten fra England og Vest-Tyskland økt.

Kapitaleksporten gjør de fleste land i den kapitalistiske verden til skyldnere og tributtpliktige overfor en del imperialistiske stater. Den er et redskap i hendene på en håndfull monopolherrer til å utbytte millioner av mennesker i de land som importerer kapital.

Den økonomiske oppdeling av verden

Lenin skrev at «de kapitaleksporterende land har i overført betydning delt verden mellom seg. Men finanskapitalen har også ført til en direkte oppdeling av verden»¹ mellom sammenslutninger av kapitalister.

Kapitaleksporten og den dermed forbundne skjerpning av konkurransekampen på verdensmarkedet driver monopolene til å dele opp innflytelses-sfærene i verdensmålestokk. Dette fører naturlig til at det dannes internasjonale monopoler. De *internasjonale monopolene* er avtaler mellom de største monopolene i de forskjellige land om deling av markedene, om priser og produksjonskvoter.

Under kapitalismen deles verdensmarkedet på samme måte som de indre markedene «etter kapital», etter «styrke».

Men styrkeforholdet mellom monopolene forandrer seg stadig. Hvert monopol fører en stadig kamp for å øke sin del av verdens rikdommer. Men når det gjelder de internasjonale monopolene, har vi ikke å gjøre med noen stabil foreteelse. De opphever ikke den innbitte konkurransekampen og kan slett ikke oppheve den. Eierne av den engelske trusten «Imperial Chemical» (Alfred Mond) erklærte i 1927 helt åpent: «Kartellet eller sammenslutningen... er i virkeligheten intet annet enn en våpenstillstand i industrikrigen.» Konkurranseskampen på verdensmarkedet fører i siste instans til væpnet kamp mellom de imperialistiske statene, som representerer «sine» monopolars interesser.

Dannelsen av de internasjonale monopolene er en av formene for den økonomiske tilnærming mellom de forskjellige deler av verden, som fører til en arbeidsdeling mellom landene. Men denne formen er vanskapt og full av motsetninger. Denne tilnærmingen skjer ved at de høyt utviklede imperialistiske stater utbytter tilbaketiliggende land og verdensdeler. En slik tilnærming kan ikke føre til noen fredelig forening av alle land under en eneste verdensomfattende trusts herredømme. Motsetningene i jakten etter profitt er alt for skarpe og monopolenes appetitt alt for stor.

Lenin skrev i samband med dette: «Det kan ikke herske tvil om at utviklingen går i retning av en eneste verdensomfattende trust som sluker alle bedrifter uten unntak og alle stater uten unntak. Men utviklingen dithen foregår under slike omstendigheter, med et slikt tempo, under slike motsigelser, konflikter og rystelser, som slett ikke bare er økonomiske, men også politiske, nasjonale osv., at imperialismen uvegerlig vil bryte sammen, i ethvert tilfelle at kapitalismen går over til sin motsetning før det kommer så langt som til en verdensomfattende trust, til en «ultra-imperialistisk»

¹ Samme verk som ovenfor, s. 82.

verdensomspennende sammenslutning av de nasjonale finanskapitaler.»¹

Avslutningen av verdens territorielle oppdeling og kampen for dens nyoppdeling

Ved siden av den økonomiske oppdelingen av verden som kapitalistsammenslutningene i de forskjellige land har foretatt, og i nær sammenheng med den, foretar de imperialistiske stater en territoriell oppdeling av verden. Ved overgangen fra det nittende til det tjuende århundre ble verdens territorielle oppdeling mellom noen av stormaktene avsluttet.

I perioden fra 1876 til 1914, det vil si i det tidsrom da de kapitalistiske monopolene oppsto, utviklet og befestet seg, økte seks stormakter (England, Russland, Frankrike, Tyskland, Sambandsstatene og Japan) sine kolonibesittelser med 25 millioner kvadratkilometer, det vil si et areal som var 1,5 ganger så stort som selve moderlandene. Tre av de seks nevnte maktene, nemlig Tyskland, USA og Japan, hadde ingen kolonier i 1876, mens et fjerde, Frankrike, hadde nesten ingen. Inntil 1914 hadde disse fire statene kolonier med et samlet areal på 14 millioner kvadratkilometer, det vil si om lag halvannen gang så meget som Europas territorium.

Av jordas samlede territorium på 133,9 millioner kvadratkilometer, utgjorde i 1914 disse seks stormaktene og deres kolonier 81,5 millioner kvadratkilometer, og herav falt 65 millioner kvadratkilometer på koloniene, det vil si nesten halvparten av hele jordas territorium. De øvrige 52,4 millioner kvadratkilometer, var 14,5 millioner halvkolonier (Kina, Persia og Tyrkia), mens 9,9 millioner kvadratkilometer falt på kolonier som tilhørte små stater (Belgia, Nederland o. a.). Til 1914, da monopolenes herredømme hadde slått helt igjennom i de sterkeste kapitalistiske land, utgjorde således koloniene og halvkoloniene 89,4 millioner kvadratkilometer, eller to tredjedeler av jordas overflate.

Verdens territorielle oppdeling mellom stormaktene var avsluttet. Det var nå bare mulig å skaffe seg nye kolonier eller innflytelsessfærer ved å ta dem fra andre kolonimakter. Koloniens betydning for de imperialistiske statene vokste veldig. «Ene og alene kolonibesittelsen garanterer monopolenes suksess overfor alle tilfeldigheter i kampen mot motstanderen...» skrev Lenin. Dette forklares av følgende forhold:

Monopolherredømmet er mest stabilt når alle råstoffkilder er samlet på en hånd. Det er ikke bare de alt oppdagede råstoff-

¹ V. I. Lenin: «Forord til N. Bukharins brosjyre «Verdensøkonomi og imperialismen», i Verker, 4. russiske utgave, bd. 22, s. 94 — 95.

kildene som er av betydning for finanskapitalen, men også de som eventuelt ennå ikke er åpnet. Områder som i dag er uten økonomisk betydning, kan i morgen vise seg å være brukbare. Herav kommer finanskapitalens uunngåelige trang til å utvide det økonomiske området den kontrollerer og til territoriale erobringer overhodet. Kapitalesportens interesser stimulerer like ens til erobring av kolonier. Det er lettere å holde konkurrentene borte på kolonimarkedene. Trangen til koloniale erobringer styrkes ved at finanskapitalen forsøker å finne en løsning på de stadig skarpere klassekonfliktene gjennom en kolonial ekspansjon. Og endelig er de imperialistiske statene interessert i koloniene som militærstrategiske støttepunkter.

Alt dette fører til kamp for nyoppdeling av den allerede oppdelte verden. Monopolene som hersker i sitt eget land, streber etter å underlegge seg alle andre land og gjøre dem til gjenstand for den mest uhyrlige utbytning.

Typisk for imperialismen er ikke bare de to hovedgrupper av land som eier kolonier og de som selv er kolonier — men også de avhengige land, som trass i at de formelt er politisk selvstendige, i virkeligheten er innfiltret i et nett av finansiell og diplomatisk avhengighet.

USA er i dag faktisk den største kolonimakten, uten formelt juridisk å ha en eneste koloni av betydning. Ved å sprøyte inn kapital, gi slavebindende lån og inngå avtaler som ikke bygger på likeberettigelse, har monopolene i USA skaffet seg kontroll over næringslivet og naturrikdommene i mange land på det amerikanske kontinentet. Monopolene i USA eier oljen i Venezuela, kobberet i Chile, tinnet i Bolivia, jernet og kaffen i Brasil. USA bruker de latinamerikanske land som leverandør av strategiske råvarer og som plasseringssted for militærbaser. De amerikanske monopolene eier f. eks. to tredjedeler av oljen i Det nære østen og Midt-Østen, der cirka to tredjedeler av hele den kapitalistiske verdens kjente oljeforekomster ligger. Amerikanske og delvis engelske monopoler skuffer inn veldige profitter i dette området av verden og gir araberne bare «øret på kamelen», som det heter i et arabisk ordtak. USA har trukket de fleste land i den kapitalistiske verden inn i en finansiell, militær og politisk avhengighet og truer ikke bare de tilbakeliggende, men også de utviklede kapitalistiske lands nasjonale uavhengighet.

Den ujevne, sprangvise utvikling mellom de imperialistiske land innbyrdes fører til at den ene eller andre makts kolonibesittelser ikke lenger er i samsvar med dens økonomiske og militære styrke. Dette fører til at kampen for en nyoppdeling av kolonibesittelene skjerpes. Inntil 1914 utgjorde Englands kolonibesittelser 33,5 millioner kvadratkilometer. De var 11,5 ganger større enn Tysklands koloniale besittelser og 112 ganger større enn USA's. Imidlertid hadde

ikke bare USA, men også Tyskland klart å gå forbi England i økonomisk potensial. USA's andel av verdens industriproduksjon utgjorde i 1913 om lag 36 %, Tysklands 16 % og Englands 14 %. Også Japan hadde i begynnelsen av det 20. århundre gått betydelig forbi England når det gjaldt tempoet i produksjonens vekst. Men de japanske koloniene territorium utgjorde ikke engang en hundredel av Englands kolonibesittelser. Dette misforhold mellom de forskjellige lands økonomiske makt og utviklingstempo på den ene siden og fordelingen av koloniene og «innflytelsesfærene» på den andre var en av de viktigste årsakene til den første verdenskrig.

Som Lenin har påvist hadde kapitalismen ved begynnelsen av det 20. århundre «utviklet seg til et verdenssystem der noen få «framskredne» land kolonialt undertrykker og finansielt kveler det overveldende flertall av jordens befolkning».¹

Etter at verden var oppdelt, oppsto imperialismens kolonisystem som et ledd i det kapitalistiske verdenssystem.

Kolonisystemet dannet en av imperialismens viktigste støttepeler. Koloniene ga både høye monopolprofitter, råstoffer, billig arbeidskraft og kanonføde.

Det er et lovmessig resultat av verdensimperialismens undertrykkelse og finansielle kvelning av de koloniale og avhengige land at de forblir økonomisk tilbakeliggende. Monopolenes åk umuliggjør en allsidig økonomisk utvikling av økonomien i koloniene og de tilbakeliggende land.

2. Imperialismen som snyltende eller råtnende kapitalisme

Monopolene fører uunngåelig til kapitalismens forråtnelse. Som Lenin lærte, er det en tendens til stagnasjon og forråtnelse eller parasittisme ved ethvert monopol som bygger på privat eiendomsrett til produksjonsmidlene.²

Tendens til hemning i produktivkreftenes utvikling

Monopolet hemmer utviklingen av produktivkreftene og det tekniske framsteg. Lenin skrev om dette at «i samme monn som det, selv forbigående, innføres monopolpriser, forsvinner til en viss grad stimulansen til tekniske framsteg, og følgelig til ethvert annet framsteg, til bevegelse framover; i samme monn oppstår videre den øko-

¹ V. I. Lenin: «Imperialismen som kapitalismens høyeste stadium», i Verker i utvalg, bd. 6, Oslo 1957, s. 35.

² V. I. Lenin: «Imperialismen og splittelsen i sosialismen», i Marx-Engels-marxisme, Oslo 1952, s. 228.

nomiske mulighet for kunstig å bremse det tekniske framsteg.»¹

Kapitalistene innfører nye tekniske hjelpemidler for å kunne trekke ut ekstraprofitter. Men dersom en kan oppnå disse ekstraprofittene på grunn av en monopolstilling på markedet, svekkes naturligvis stimulansen til en teknisk fornyelse.

Under den førmonopolistiske kapitalismen seiret en kapitalist over en konkurrent først og fremst ved å bedre produksjonsmetodene og senke produksjonskostnadene og prisene. For å kunne bevare sin stilling på markedet, var kapitalisten nødt til å erstatte det gamle tekniske utstyret med nytt og forbedre produksjonen. Ved overgangen fra frikonkurransen til monopolet forandrer situasjonen seg fullstendig. Det oppstår nye metoder til å skape en høy monopolprofitt, metoder som er typiske for imperialismen. Monopolene holder som regel fast på og styrker sin stilling uten å senke prisene. Konkurrentene blir knekt ved hjelp av direkte press og alle mulige slags skumle finansoperasjoner (inndraging av kreditter og råstoffer, erklæring av boikott osv.). Det hender ofte at monopolene kunstig begrenser produksjonen av et eller annet vareslag for å holde prisene og profittene på et høyt nivå. Dette betyr naturligvis en alvorlig hindring for de tekniske framsteg. De tekniske framstegene hindres også av monopolistenes trang til å bevare det gamle utstyret, som det er blitt investert veldige beløp i. Det er bare når innføring av nye tekniske hjelpemidler betyr innsparinger som er større enn tapene ved utsjaltningen av det gamle utstyret, eller når det dreier seg om nye bedrifter eller industrigrener med forholdsvis lite gammelt utstyr, at de tekniske framstegene ikke støter på hindringer.

Mange borgerlige økonomer som erkjenner at monopolene hindrer de tekniske framstegene, har gått inn for at en skal vende tilbake til frikonkurransen. Lenin påviste det fullstendig uholdbare i håpet om å vende tilbake til fortiden, og skrev: «Selv om monopolene nå har begynt å bli en bremse på utviklingen, så er dette likevel ikke noe argument til fordel for frikonkurransen, som er blitt umulig etter at den har skapt monopolet.»²

Hemningen av produktivkreftenes utvikling er således blitt en tendens i monopolkapitalismen. Denne tendensen kommer i første rekke til uttrykk ved at monopolene direkte bremser opp det tekniske framsteget. Videre kommer den til uttrykk i en utvidelse av kløften mellom vitenskapens og teknikkens muligheter og den grad disse mulighetene er utnyttet, og i den ujevne tekniske utvikling i de forskjellige land og grener av industrien. Og endelig kommer denne tendensen til uttrykk i at menneskene, som er den viktigste produk-

¹ V. I. Lenin: «Imperialismen som kapitalismens høyeste stadium», i Verker i utvalg, bd. 6, Oslo 1953, s. 109.

² Samme verk som ovenfor, s. 122.

tivkraften, under imperialismens epoke, i stadig større utstrekning trekkes vekk fra samfunnsmessig nyttig arbeid, fra produksjon av materielle verdier. Arbeidsløsheten stiger samtidig med at produksjonskapasitetene ikke blir utnyttet. Et voksende antall arbeidere og funksjonærer skaper ingen materielle verdier, men er beskjeftiget i sirkulasjonssfæren, i statsapparatet, i hæren eller med personlig tjenesteyting.

Men utviklingen av produktivkreftene stopper ikke på noen måte under imperialismen. Monopolene kan aldri få vekk konkurransen fullstendig og for lang tid. Det tekniske framsteget gjør det mulig for monopolene å skjære produksjonskostnadene kraftig ned. Konkurrentene kan fortrenses gjennom en viss senkning av salgsprisene. Ved at monopolet hindrer konkurrentene adgang til de tekniske vinningene og de nye produksjonsmetodene, kan det oppnå en høy monopolprofitt selv ved synkende priser.

Sammenliknet med noe mindre bedrifter, for ikke å snakke om de små og mellomstore, har de kapitalistiske monopolene en veldig fordel ved å utnytte nye tekniske hjelpemidler og vitenskapelige oppdagelser. Som kjent drives for eksempel det vitenskapelige forskningsarbeid i ymse næringsgrener for det vesentlige av de store selskapene. På få unntak nær rår ikke de små firmaene over slike store finansressurser at de kan drive slikt forskningsarbeid. Det skjer en monopolisering av de tekniske oppdagelser og forbedringer.

Tendensen til en bremsing av de tekniske framsteg utelukker således ikke på noen måte at det i enkelte perioder kan foregå en hurtig teknisk forbedring og utvikling av produktivkreftene.

Lenin skrev om dette: «Det ville være feilaktig å tro at denne tendens til forråttelse utelukker en hurtig vekst av kapitalismen, slett ikke. Enkelte industrigrener, enkelte lag av borgerskapet og enkelte land viser i imperialismens tidsalder sterkere og svakere snart den ene og snart den andre av disse tendenser.»¹

Veksten i laget av rentierer

Parasittismen i imperialismens tidsalder kommer klart til uttrykk i veksten i laget av rentierer — personer som eier verdipapirer (aksjer, obligasjoner) og lever av «kupong-klipping». Aksjeselskapernes utvikling fører til at den store masse av kapitalister ikke tar del i ledelsen av produksjonen. Finansoligarkiet, som kontrollerer hundrevis og tusenvis av industriselskaper, banker, jernbaner og andre bedrifter i de kapitalistiske land, og som har nøkkelstillingene i økonomien i de kapitalistiske land, er som regel ikke med i ledelsen av disse bedriftene. Finansgruppens «virksomhet» går stadig mer

¹ Samme verk som ovenfor, s. 131.

ut på å utvide sitt herredømme ved å skaffe seg kontrollpaketten av aksjene i stadig nye selskaper og ved forskjellige finansoperasjoner. Den direkte ledelsen av bedriftene går mer og mer over til lønnete direktører.

Et stadig voksende lag av tjenestepersonale er opptatt med å dekke utbytternes parasittære luksusbehov. Det skjer også en vekst i statsapparatet, som er underlagt monopolene, i politiet og hæren. Enkelte imperialistiske land forvandler seg til rentier-stater.

Dette er resultatet av den økende kapitaleksporten, som gjør det mulig for kreditorlandene å plyndre veldige summer ut av skyldnerlandene.

Før den første verdenskrig var inntektene av den kapital som England hadde plassert i utlandet fem ganger så store som de inntekter England, som da var verdens største handelsland, hadde av sin utenrikshandel. I dag er det USA som er det største handelsland i den kapitalistiske verden. Ikke desto mindre er det ikke vare-eksporten, men kapital-eksporten som spiller den avgjørende rolle i USA's økonomiske ekspansjon. Sambandsstatene er blitt verdens største kreditorland.

Den politiske reaksjon

Kapitalismen beseiret føydalismen under frihetens, likhetens og brorskapets banner. Det borgerlige demokrati var tilfredsstillende for den førmonopolistiske kapitalismen som form for politisk herredømme. Med overgangen til imperialismen ble situasjonen en annen. Dannelsen av monopolene betydde en overgang fra fri konkurranse til overherredømme og den dermed forbundne tvang. Monopolene ble de virkelige herrer i det økonomiske liv. Og ettersom de hersker i det økonomiske liv, streber de også etter det politiske herredømmet, etter å ta det borgerlige statsapparat i sin tjeneste. Etter å ha fått makten i sine hender, kaster monopolene som oftest det borgerlige demokratiet over bord og tyr til politisk reaksjon. I den politiske reaksjon kommer kapitalismens forråtnelse klart til uttrykk. Omsvinget til politisk reaksjon er samtidig en følge av kapitalismens forråtnelse, et resultat av at den kapitalistiske produksjonsmåten har sluttet å utvikle seg progressivt, at de kapitalistiske forhold er blitt en hemske for utviklingen av produktivkreftene i imperialismens epoke.

Et typisk eksempel på den politiske reaksjonens offensiv er fascismen — det monopolistiske borgerskapets og godseiernes terroristiske diktatur.

Fascismen betyr en grusom undertrykkelse av arbeider- og bondebevegelsen, et nådeløst oppgjør med de proletariske og andre demo-

kratiske partier og samfunnsmessige organisasjoner. Den betyr en militarisering av landet og gjennomføring av en politikk med sikte på militære eventyr. Før den annen verdenskrig slo Tyskland, Italia, Japan, Spania og Portugal og en rekke andre land inn på fascismens vei. I etterkrigstiden har det dukket opp en tendens til fascisering i Sambandsstatene, i den Tyske Forbundsrepublikken, i Frankrike og andre land.

Imperialismens økende reaksjonære vesen gir seg utslag i en militarisering av det økonomiske og politiske liv, i en øking av kirkens innflytelse, især den katolske, og i rasehets.

Den politiske reaksjon er en følge av tilspissingen av alle kapitalismens motsetninger i imperialismens tidsalder. Og på sin side fører den til en ytterligere tilspissing av disse motsetningene. Monopolene streber etter å berøve det arbeidende folk alle dets demokratiske erobringer. Dette framkaller en forbitret motstand fra massenes side. Det er derfor typisk for imperialismens epoke at det skjer en vekst i massenes demokratiske bestrebelser. Det arbeidende folk kjemper på den politiske arena i de kapitalistiske land for politisk demokrati, mot reaksjonens makt og monopolenes politikk.

«Arbeideraristokratiet»

Et karakteristisk utslag av kapitalismens forråtnelse er den systematiske bestikkelsen av visse arbeidergrupper som det monopolistiske borgerskapet driver. Imperialistene er interessert i å skape et privilegert mellomlag blant arbeiderne og skille det ut fra de brede massene av proletariatet.

Denne foreteelsen er ikke ny i seg selv. Så lenge kapitalismen har bestått har det vært drevet med bestikkelse av enkelte representanter for og enkelte grupper av arbeiderklassen, som en metode i kampen mot arbeiderbevegelsen. Men under bestemte betingelser dannes det et økonomisk grunnlag for å skape et helt privilegert lag i arbeiderklassen, «arbeideraristokratiet». Det oppsto første gang i England allerede under den før-monopolistiske kapitalismens periode. Allerede i midten av det 19. århundre hadde England, i motsetning til andre land, to av imperialismens trekk: kolonimonopolet og utbyttingen av andre land gjennom en herskende stilling på verdensmarkedet.

Dette ga den engelske borgerskapet ekstraprofitter, som det delvis brukte til å kjøpe det øverste lag av arbeiderklassen. Representantene for dette privilegerte øverste lag dannet også et særskilt lag i samfunnet, «arbeideraristokratiet», som borgerskapet forsøkte å sette opp mot arbeidernes hovedmasser og utnytte som sin politiske støtte innenfor arbeiderklassen.

Monopolenes herredømme, kapitaleksporten til de tilbakeliggende

land og kolonipolitikken har ført til at det har oppstått et «arbeideraristokrati» i alle de imperialistiske statene. Formen for denne korrupsjonen har vært forskjellige; høyning av arbeidslønnen for enkelte grupper av arbeiderklassen, tildeling av innbringende statsstillinger for ledere i arbeiderbevegelsen som lar seg bestikke, direkte subsidiering av de reformistiske organisasjonene osv.

«Arbeideraristokratiet» danner det sosiale grunnlag for opportunismen i arbeiderbevegelsen. Opportunismen betyr en tilpassing av arbeiderbevegelsen til borgerskapets interesser, den betyr en kurs på samarbeid med borgerskapet og splittelse i arbeiderbevegelsen. Opportunistene forsøker å avlede arbeiderne fra klassekampen, idet de propagerer at proletariatet og borgerskapet har felles klasseinteresser og hevder at det er mulig å «bedre» kapitalismen gjennom reformer. Opportunistene er borgerskapets agenter i arbeiderbevegelsen.

Men opportunismen i arbeiderbevegelsen kan ikke i det uendelige hindre at proletariatets klassebevissthet vokser og klassekampen øker, «for trustene, finansoligarkiet, dyrtiden osv., som gjør det mulig å bestikke et lite øvre lag, de knuger, tynger, ødelegger og piner massen av proletariatet og halvproletariatet mer og mer,» som Lenin skrev.¹

3. Imperialismen som døende kapitalisme

Den monopolistiske og parasittære kapitalismen er samtidig døende kapitalisme.

Lenin skrev om dette: «Det er klart hvorfor imperialismen er døende kapitalisme, hvorfor den er overgang til sosialismen: monopolet, som vokser ut av kapitalismen er allerede døende kapitalisme, begynnelsen til dens overgang til sosialismen.»²

Foruten at det skapes materielle forutsetninger for sosialismen, så Lenin det som et karaktertrekk for imperialismen som døende kapitalisme at imperialismen også skaper de politiske forutsetninger for sosialismen, idet den tilspisser alle kapitalismens motsetninger til det ytterste. Dermed understreket han at det er et ubegrunnet håp opportunistene har om en «evolusjon» av kapitalismen til sosialisme og om at kapitalismen «automatisk skal bryte sammen». Imperialismen går til grunne under byrden av sine egne svære forbrytelser.

Den vil bli styrtet av de arbeidende masser, som har reist seg til kamp for den sosialistiske revolusjonens seier. Lenin trakk den vitenskapelig begrunnede slutning: *Imperialismen er terskelen til den sosialistiske revolusjon.*

¹ V. I. Lenin: «Imperialismen og splittelsen i sosialismen», i: Marx-Engels-marxisme, Oslo 1952, s. 235.

² Samme verk som ovenfor, s. 228.

Dannelsen av de materielle forutsetninger for sosialismen

I imperialismens periode dannes de materielle forutsetninger for overgangen til en høyere samfunnsøkonomisk formasjon, nemlig sosialismen. Lenin skrev at «når en storbedrift vokser til en kjempebedrift som planmessig på grunnlag av nøye bearbeidet massestatistikk organiserer fordelingen av det opprinnelige råstoff til 2/3 eller 3/4 av hele behovet for en befolkning på tjuetalls millioner, når man systematisk organiserer transporten av dette råstoffet til de best egnede produksjonssteder, som kan ligge hundrevis og tusenvis av kilometer unna, når en eneste sentral regulerer alle de skiftende stadier i produksjonen, like til framstillingen av de mest forskjelligartede ferdigfabrikata, og når fordelingen av disse produkter til hundre millioner av konsumenter skjer etter en felles og samlet plan (den amerikanske oljetrusts avsetning i Amerika og Tyskland) — så blir det innlysende at vi står overfor en samfunnsmessig organisering av produksjonen og ikke rett og slett en «sammenfiltrering»; det blir klart at de privatøkonomiske og privateiendomsrettslige forhold ennå danner et hylster som ikke lenger passer til deres innhold, og som derfor uunngåelig må gå i forråtnelse når det trekkes kunstig i langdrag med å tilintetgjøre det. Og endelig blir det klart at denne råtnende tilstand nok kan holde seg forholdsvis lenge, men at den uunngåelig tross alt vil bli brakt ut av verden.»¹

Når produksjonen i imperialismens periode blir meget omfattende samfunnsmessig, dannes det også materielle forutsetninger for sosialismen.

Men en må ikke forveksle de materielle forutsetninger for sosialismen med sosialismen selv. Sosialismen oppstår først når arbeiderklassen har vunnet den politiske makt, når den har avskaffet privateiet av produksjonsmidlene og erstattet det med samfunnsmessig eie. Overgangen fra kapitalismen til sosialismen er ikke mulig gjennom en evolusjonær utvikling. Den skjer gjennom en revolusjon, gjennom et revolusjonært sprang, der det ikke er tilstrekkelig med materielle forutsetninger, men der også en hel rekke objektive og subjektive betingelser er nødvendige.

Skjerpingen av de kapitalistiske motsigelsene

Imperialismen er døende kapitalisme også ved det at den tilspisser alle kapitalismens motsigelser til det ytterste.

¹ V. I. Lenin: «Imperialismen som kapitalismens høyeste stadium», i Verker i utvalg, bd. 6, Oslo 1953, s. 133.

I første rekke tilspisses kapitalismens grunnmotsigelse — motsetningen mellom produksjonens samfunnsmessige karakter og den privatkapitalistiske formen for tilegnelsen. Konsentrasjonen av produksjonen og monopolenes vekst betyr en videre utvikling av produksjonens samfunnsmessige karakter. Men tilegnelsen fortsetter å være privat. Kapitalismens grunnmotsigelse skjerpes stadig i takt med monopolkapitalismens utvikling. På dette grunnlag skjerpes alle kapitalismens motsetningsforhold. De viktigste av disse er motsetningen mellom arbeid og kapital, motsetningen mellom de undertrykte folk i de avhengige land og de imperialistiske makter som utbytter dem, og motsetningen mellom de imperialistiske makter innbyrdes.

Skjerpningen av motsetningene rykker den sosialistiske revolusjon og kapitalismens sammenbrudd nærmere.

Loven om den ujevne økonomiske og politiske utvikling

Under kapitalismen kan det ikke skje noen jevn utvikling av de forskjellige bedriftene, næringsgrenene eller landene. Privateiet av produksjonsmidlene, anarkiet i produksjonen og konkurransen skaper uunngåelig en ujevn utvikling i den kapitalistiske økonomien; noen kapitalistiske bedrifter, industrigrener og land blir liggende tilbake, mens andre rykker framover. Under frikonkurransens tidsalder, da det ikke fantes monopoler, foregikk kapitalismens utvikling forholdsvis jevnt. Det trengtes et langt tidsrom for at noen land skulle kunne gå forbi de andre. Det fantes ennå veldige frie områder, som kunne omdannes til kolonier. Veksten i den økonomiske makt fulgtes av erobringer i de områdene som de kapitalistiske land ennå ikke hadde besatt. I denne perioden foregikk dette uten større militære sammenstøt mellom dem. Loven om den ujevne utvikling i kapitalismen virket ikke slik at det kom til verdenskriger. På denne tid gjennomgikk kapitalismen en forholdsvis fredelig utvikling.

Det måtte gå mange årtier før England erobret den ledende stilling i industrien, fortrengte sine konkurrenter — Nederland, og deretter Frankrike — og befestet seg som verdens ledende makt. England var i midten av det nittende århundre «verdens verksted», og leverte industriprodukter til alle land mot å få råstoffer og matvarer tilbake for dem. I 1850 utgjorde USA's andel av verdens industriproduksjon 15 %, mens Englands andel lå på 39 %. Inntil 1870-åra kunne ikke Tyskland på noen måte måle seg med det mektige England som industriland.

Med overgangen til imperialismen forandret situasjonen seg radikalt. I siste fjerdedel av det nittende århundre ble Storbritannias monopol brutt. Årsaken til dette var den raskere utviklingen i slike

kapitalistiske land som USA, Tyskland og deretter Japan. I begynnelsen av 1870-åra begynte utviklingen i England og Frankrike å bli langsommere. I tidsrommet fra 1870—1913 økte verdens industriproduksjon til bortimot det firedobbelte, derav USA's til det ni-dobbelte, Tysklands til nesten det sekسدobbelte, Frankrikes til det tredobbelte, mens Englands industriproduksjon bare økte til det 2,25-dobbelte. Rett før den første verdenskrig gikk Tyskland forbi England og Frankrike hva angår industriproduksjonens omfang. USA's andel av verdens industriproduksjon var større enn Englands og Tysklands tilsammen.

Årsaken til at det i slutten av det 19. og begynnelsen av det 20. århundre ble mulig for noen land å overgå de andre så raskt, lå i den makeløse tekniske utviklingen, den økende konsentrasjon av produksjonen og kapitalen, og utviklingen av monopolene. De land som har slått inn på den kapitalistiske utviklingens vei seinere enn de andre, drar nytte av de tekniske framstegs ferdige resultater og kan utvikle nye industrigrener hurtigere. Samtidig begynner tendensen til forråtnelse og bremsing av produktivkreftenes utvikling før i de «gamle» kapitalistiske land. Dette fører til en sprangvis utvikling i noen land, mens utviklingen i andre bremses opp og stagnerer. Den gamle fordelingen av kolonier og innflytelsessfærer er ikke lenger i samsvar med det nye styrkeforholdet. De land som er på frammarsj, griper til væpnet kamp for å gjennomføre en nyfordeling av den allerede oppdelte verden, for å erobre kolonier. Dette fører til en veldig skjerpning av motsetningene mellom de imperialistiske land, til at imperialismens front svekkes og de svake ledd i imperialismens kjede kommer til syne.

Den ujevne økonomiske utvikling i imperialismens epoke er også forbundet med en ujevn *politisk* utvikling. Det betyr at de politiske forutsetninger for den sosialistiske revolusjonens seier modnes på forskjellig tid. Lenin har sagt: «Den proletariske revolusjon vokser fram ujevnt for de forskjellige land, fordi alle lands politiske liv har forskjellige betingelser; i ett land er proletariatet altfor svekket, mens det i et annet er sterkere. I ett land er den gruppe som står i spissen for proletariatet svak, mens det i andre land forekommer at borgerskapet for en tid klarer å splitte arbeiderne, slik det har vært i England og Frankrike, — derfor utvikler den proletariske revolusjon seg ujevnt...»¹

På grunnlag av en analyse av de endrede virkninger av loven om de kapitalistiske lands ujevne utvikling under imperialismen, trakk Lenin den slutning at revolusjonen ikke kan seire i alle land samtidig, men at revolusjonens seier tvert om er mulig i noen eller

¹ V. I. Lenin: «Beretning på fellesmøte av den landsomfattende sentral-eksekutivkomité, Moskva-sovjetet, bedriftsutvalgene og fagforeningene den 22. oktober 1918». Verker, tysk utgave, bd. 28, s. 110.

selv i et enkelt land først. Dette var en ny teori for den sosialistiske revolusjon. Da Marx og Engels studerte den førmonopolistiske kapitalismen, kom de til den slutning, at revolusjonen bare ville kunne seire samtidig i alle eller i de viktigste kapitalistiske land. Med overgangen til imperialismen ble situasjonen en annen. Skjerpningen av de imperialistiske motsetningene og den tidsforskjellige modningen av revolusjonen i de forskjellige land har gjort det mulig å bryte det svakeste ledd i imperialismens lenke først.

Livet selv har i fullt monn bekreftet at Lenins teori om den sosialistiske revolusjon er riktig.

4. Begynnelsen av kapitalismens allmenne krise

Under imperialismens stadium går kapitalismen uunngåelig inn i sin allmenne krise. Hva innebærer så begrepet «kapitalismens allmenne krise»?

Som allerede påvist i kapitel 8, kjennetegnes kapitalismen ved periodiske økonomiske kriser, som utgjør en medfødt, organisk skavank ved den. Den allmenne krisen skiller seg fra de periodiske krisene ved at den er en altomfattende krise i kapitalismen som samfunns-system. Dette er en konstant tilstand for kapitalismen, en tilstand som karakteriseres av en framskridende oppløsning av kapitalismen og en svekkelse av alle dens indre krefter, både av økonomisk, politisk og ideologisk art. Den allmenne krisen er ingen tilfeldighet eller en vilkårlig siksaklinje i historien, den skyldes ikke de borgerlige ledernes feilgrep, men er en uunngåelig og lovmessig tilstand i kapitalismen i dens forfalls- og oppløsnings-epoke. Under kapitalismens allmenne krise er dette systemet ikke lenger i stand til å beholde sitt herredømme over folkene, som ett etter ett river seg løs fra kapitalens åk og slår inn på sosialismens vei. Den allmenne krisens epoke er derfor den epoke da kapitalismen bryter sammen og blir avløst av sosialismen, epoken med de sosialistiske revolusjoner og de nasjonale frigjøringsbevegelser mot imperialismen.

Imperialismens ideologer mener at det vil være mulig å bevare kapitalismens stabilitet og urokkelighet som det eneste mulige samfunnsystem, om det bare lykkes å avverge den sosialistiske revolusjonens seier og undertrykke den kommunistiske bevegelsen. De mener at opphavet til kapitalismens vansker hovedsakelig skyldes virksomhet fra krefter som står utenfor det kapitalistiske samfunnet. Selv de av dem som erkjenner det kapitalistiske systemets allmenne krise som et faktum, forklarer den bare ut fra eksistensen av det sosialistiske system, ut fra kommunistenes renker og intriger med sikte på å styrte kapitalismen. Den kommunistiske bevegelse, som er et lovmessig resultat av klassekampens utvikling, blir av dem be-

traktet som en bevegelse som er inspirert utenfra og organisert av såkalte «utenlandske agenter». Men kapitalismens allmenne krise har oppstått som en følge av utviklingen av imperialismens indre motsigelser. Den tilspisses og utdypes først og fremst på grunn av det kapitalistiske samfunnets egne antagonismer. De ytre betingelser — det sosialistiske systemets eksistens og vekst — bidrar til å modne disse antagonismer hurtigere, men er ikke deres primære årsak.

Det ble umulig å avverge kapitalismens allmenne krise etter at de imperialistiske land utløste den første verdenskrig, som framkalte katastrofale rystelser som ble skjebnessvangre for kapitalismen. Den første verdenskrig ga et kraftig støt til alle de indre prosesser som fører til kapitalismens allmenne krise. Den påskyndet overgangen fra monopolkapitalisme til stats-monopolkapitalisme, og modnet den sosialistiske revolusjon. I og med at den første sosialistiske revolusjon — Den store sosialistiske oktoberrevolusjonen i Russland — seiret, satte denne krisen inn med full kraft.

Kapitalismen var ikke lenger det eneste og altomfattende samfunnsøkonomiske verdenssystem. Overgangen til sosialismen hadde begynt på en sjettedel av jordkloden. Kampen mellom kapitalismen og sosialismen ble verdenshistoriens hovedinnhold.

Imperialismens eksistensbetingelser forandret seg fra grunnen av. I første rekke støtte imperialismen på nye store økonomiske vansker. Det at et så stort land som Russland hadde brutt ut av det kapitalistiske system, den nasjonale frigjøringskampen i en rekke kolonier, det økende press fra monopolene og den dermed forbundne forverringen av det arbeidende folks materielle stilling i de imperialistiske land skjerpet markedsproblemet ytterligere.

Som følge av at markedet var forholdsvis trangt sammenliknet med veksten i produksjonskapasiteten i perioden mellom de to verdenskrigene, oppsto det en kronisk uutnyttet industrikapasitet og en kronisk massearbeidsløshet. Tempoet i produktivkreftenes vekst sank kraftig. Kapitalismens forråtnelse og parasittisme kom stadig klarere til uttrykk på de forskjelligste områder.

I og med at kapitalismens allmenne krise satte inn, kom det også til syne en alvorlig politisk svekkelse av imperialismen. Dette kom særlig klart til uttrykk ved at arbeiderklassens revolusjonære kamp i de kapitalistiske land fikk et rivende oppsving. I den russiske oktoberrevolusjonens fotspor gikk det en bølge av revolusjonære aksjoner fra de arbeidendes side over en rekke stater i Europa, som Tyskland, Østerrike, Ungarn, Finland og Bulgaria. Og selv om disse aksjonene ble slått brutalt ned, hevet de arbeiderbevegelsen opp på et nytt nivå. Streikebevegelsen fikk et veldig omfang.

Kapitalismens politiske svekkelse fikk det imperialistiske borgerskapets reaksjonære vesen til å tre enda tydeligere fram. Etter at

kapitalismen var trådt inn i den allmenne krisens epoke, begynte den stadig oftere og i stadig større omfang å gripe til de verste terrormetoder i kampen mot det arbeidende folk. I enkelte land ga dette seg utslag i opprettelse av et fascistisk regime, som ikke har sin make i historien når det gjelder grusomhet og blodtørst.

Begynnelsen av den allmenne krisen kjennetegnes ved en forsterkning av imperialismens aggressivitet og en ytterligere tilspissing av motsetningene mellom de imperialistiske makter og mellom en håndfull monopolistiske røvere på den ene siden og hele resten av verden på den andre. Imperialismen hadde ennå ikke klart å komme ut av krigen, som førte den dypt inn i den allmenne krise, før den hodestups kastet seg inn i nye eventyr — i en intervensjon mot Sovjet-Russland, i blodige felttog mot folkene i de koloniale land, i borgerkrig mot sine egne folk. Den stadig sterkere ujevnheter i de kapitalistiske lands utvikling førte til en enda mer forbitret kamp om råstoffkildene og avsetningsmarkedene.

De økonomiske vanskelighetene for det imperialistiske borgerskapet, som slike land som Tyskland og Japan forsøkte å finne en vei ut av ved å militarisere økonomien, bidro også til den økende militariseringen. Den viktigste beskjeftigelsen for de monopolistiske herrene og deres borgerlige politikere-drabanter ble forberedelse til en ny krig.

De økonomiske og politiske forandringer som er forbundet med begynnelsen av kapitalismens allmenne krise, har ført til at dette samfunnssystemet stadig mer har tapt sin anseelse blant de brede masser. En naturlig følge av dette var *kapitalismens ideologiske svekkelse*. De forandringer som selve den borgerlige verdensanskuelser har gjennomgått, har også bidratt til denne svekkelsen. Forfallets idéer og pessimisme har fått stadig større utbredelse blant denne døende klasse, som en gjenspeiling av dens stilling på den historiske arena. I imperialismens ideologi skjedde det en kraftig vending til den ytterste reaksjon, til menneskehat og gjenoppliving av middelalderens obskurantisme, noe som særlig preget fascismens «ideologiske» arsenal. Men dette har igjen ført til at de borgerlige idéer har mistet enda mer av sin tiltrekningskraft i massene.

Kapitalismens allmenne krise har således utviklet seg i alle retninger.

De mest aggressive gruppene av det monopolistiske borgerskapet forsøkte å finne en vei ut av krisen i ren maktbruk, i første rekke i en ny verdenskrig.

KAPITEL 10

Imperialismen i den nåværende etappe

Den annen verdenskrig hadde et forskjellig utfall for de imperialistiske land. Noen var seierherrer, andre var slått, noen gikk styrket ut av krigen, andre svekket. Men for det imperialistiske system som helhet endte krigen med et alvorlig nederlag. Krigen maktet ikke å føre kapitalismen ut av den allmenne krisetilstand, tvert imot, krigen førte til vesentlig skjerpning og intensivering av denne krisen og innledet dens nye etappe.

1. Den nye etappen i kapitalismens allmenne krise

Hvilke trekk er de mest karakteristiske for den nye etappe i kapitalismens allmenne krise?

For det første: En vesentlig forandring i styrkeforholdet mellom det sosialistiske system og imperialismens system, framfor alt ved at en rekke land i Europa og Asia har revet seg løs fra kapitalismen, og ved at sosialismen er blitt et verdenssystem.

For det annet: En langt fremskreden oppløsning av det imperialistiske kolonisystem og skjerpning av motsetningene mellom de imperialistiske makter på den ene side og de koloniale, halvkoloniale og tidligere koloniale land på den annen side.

For det tredje: De nye, stadig stigende, motsetninger innen den imperialistiske leir, framfor alt mellom USA og andre høyt utviklede kapitalistiske land, som følge av den amerikanske imperialismes forsterkede ekspansjon og dens kamp for verdensherredømmet.

For det fjerde: Ytterligere skjerpning og utvidelse av klasseantagonismene i de høyt utviklede kapitalistiske land.

I mellomkrigstiden var det sosialistiske samfunnssystem representert av et eneste land med et innbyggertall som svarte til omtrent 8 % av jordens befolkning, et land som lik en beleiret

festning var omgitt av fiendtlige kapitalistiske makter på alle kanter.

Etter Den annen verdenskrig seiret folkedemokratiske revolusjoner i en rekke land i Europa og Asia, bl. a. i det veldige Kina, og disse landene slo inn på sosialismens vei. Den sosialistiske leir omfatter i dag 35 % av jordens befolkning, dvs. om lag en milliard mennesker.

Som følge av at kolonisystemet gikk i oppløsning, har flere land med en samlet befolkning på over 1200 millioner revet seg løs fra imperialistenes direkte herredømme. En lang rekke koloniale og avhengige land har vunnet nasjonal selvstendighet. I kolonier, protektorer og områder under formynderskap bor det nå vel 150 millioner mennesker.

Det imperialistiske ekspansjonsområde er blitt betydelig innskrenket etter den annen verdenskrig. Den imperialistiske leir, som for ikke så lenge siden hadde underlagt seg fem sjettedeler av jordkloden, omfatter nå land med en samlet befolkning på om lag 500 millioner mennesker.

Det fremgår således i dag tydeligere enn noensinne at kapitalismens allmenne krise først og fremst er en krise innen det imperialistiske system, og at stadig nye land river seg løs fra dette åket.

De sosialistiske land har dannet en mektig leir som står over alle nødvendige midler til å forsvare seg mot den imperialistiske reaksjons aggressive renkespill, og til å hjelpe andre folk som har revet seg løs fra det imperialistiske åk, til å utvikle seg raskt — økonomisk, sosialt og kulturelt.

Imperialistene har ikke funnet seg i disse historiske endringer. Umiddelbart etter krigen begynte de en febril opprustning med sikte på å forberede nye mellomfolkelige blodbad, og startet den «kalde krig» mot de sosialistiske land. Den nye etappe i kapitalismens allmenne krise kjennetegnes ved økt aggressivitet fra imperialismens side, skjerpning av krigstruselen som verden står overfor.

Ettersom den allmenne krise utdypes, antar kapitalismens ujevne utvikling enda skarpere former. Som resultat av Den annen verdenskrig er det tidligere styrkeforhold mellom de kapitalistiske makter blitt sterkt forrykket. Land som hadde lidt nederlag (Tyskland, Japan, Italia), tapte sin tidligere posisjon. Noen av de seirende kapitalistiske makter (England, Frankrike) gikk sterkt svekket ut av krigen. Til gjengjeld tok Sambandsstatene, som hadde styrket sin posisjon, ledelsen i den kapitalistiske verden. USA's monopoler gikk inn for å styrke sin økonomiske og politiske ekspansjon overalt der de ikke møtte besluttsom motstand. USA prøvde også å underlegge seg de gamle kapitalistiske land, dets egne imperialistiske forbundsfeller ikke unntatt.

De økte økonomiske vanskene innen det imperialistiske system,

og dessuten en rekke politiske faktorer som vi skal komme tilbake til seinere, har fremkalt ny skjerpning av klasseantagonismene i land der monopolene rå. Den sosiale basis for monopolborgerskapets herredømme er blitt innsnevret. Arbeidsfolkets klassekamp mot imperialistene er ikke bare blitt mer besluttsom og organisert, men også bredere enn før.

Til grunn for alle disse motsetningene innen den moderne imperialismen ligger utdypningen av den fundamentale motsigelsen innen kapitalismen — motsetningen mellom produksjonens samfunnsmessige karakter og tilegnelsens private form. Innsnevringen av området for den imperialistiske utbytning, skjerpningen av klasseantagonismene og motsetningene mellom de imperialistiske makter — alt dette har skapt nye vansker for en ytterligere utvikling av produktivkreftene i et samfunnssystem som bevarer den private eiendomsrett og produksjonsanarkiet. Produktivkreftenes vekst krever stadig mer bydende at de blir løsrevet fra de lenker den kapitalistiske eiendomsrett legger på produksjonen. I den etappe som kapitalismens allmenne krise nå befinner seg i og som karakteriseres av en ny skarp intensivering og skjerpning av motsigelsene, kan monopolene ikke lenger trygge sitt herredømme med de tidligere midler. Det er grunnen til at det nå har skjedd en vending til nye, statsmonopolistiske former for kapitalens herredømme.

2. Den statsmonopolistiske kapitalisme

Monopolkapitalismens overvoksing til statsmonopolistisk kapitalisme

Monopolkapitalismens overvoksing til statsmonopolkapitalisme ytrer seg ved at de kapitalistiske monopolene og statsmakten forener sine krefter, idet staten underordnes de kapitalistiske storkorporasjonene. I tiden etter Den annen verdenskrig har statsmonopolkapitalismen fått fotfeste i de imperialistiske hovedland og har på den ene eller den annen måte slått rot i alle utviklede kapitalistiske land.

Det sier seg selv at den statsmonopolistiske kapitalisme ikke i noe land kan omfatte og omdanne alle bransjer i økonomien. Side om side med statsmonopolkapitalismen, og side om side med monopolkapitalismen overhodet, eksisterer fortsatt ikke-monopolistiske — mellomstore og små — bedrifter, småborgerskapet i by og på land er i større eller mindre grad intakt, og enkelte steder finnes til og med levninger av førkapitalistiske utbytningsformer. Men det nye og viktige i den moderne kapitalisme er den statsmonopolistiske

kapitalismens stadige vekst, en overordentlig viktig foreteelse som bør studeres med særlig oppmerksomhet.

Den statsmonopolistiske kapitalismens utvikling er en komplisert og mangesidig prosess som berører både økonomien og politikken.

Monopolene, som ble den dominerende økonomiske makt så tidlig som i begynnelsen av det 20. århundre, profiterte allerede fra første stund på statsbestillinger og fikk tillempet toll-lovgivningen, statskreditten, subsidierordningen og skattesystemet etter sine egne griske interesser. I tiden før det kapitalistiske system trådte inn i sin allmenne krisetilstand, realiserte monopolene kapitalens utvidede reproduksjon stort sett uten statens formidling eller direkte deltakelse. Det kapitalistiske system som helhet var ennå tilstrekkelig stabilt til å klare seg uten statsstøtte.

Situasjonen ble en annen da kapitalismen trådte inn i sin allmenne krise. De kraftige rystelser i det kapitalistiske system som f. eks. verdenskrigene og de økonomiske og politiske krisene, har vist de herskende monopoler at de ikke kan drive med gamle metoder lenger. For at de kapitalistiske selskaperes produksjons-, finans- og handelsmaskineri skulle kunne holdes i trim, måtte det nødvendigvis foregå en sammensmeltning av dette næringslivs økonomiske krefter med statens veldige ressurser.

Den første bølge av statsmonopolistisk kapitalisme satte inn under verdenskrigen 1914—18. Lenin skrev at den ble presset fram av en rekke omstendigheter som var framkalt av krigen. Utviklingen gikk den gang lengst i Tyskland. Men Lenin mente at de statsmonopolistiske tiltakene i krigstiden ikke var tilfeldige, forbigående foreteelser. Han betraktet dem som en historisk lovmessig, uunngåelig prosess, som krigen bare hadde framskyndet. Lenin ga allerede den gang, i 1917, en karakteristikk av imperialismen, der han understreker at imperialismen ikke bare er gigantmonopolenes epoke, men en epoke da «monopolkapitalismen vokser over i statsmonopolistisk kapitalisme. . . .»¹

En viktig faktor i den statsmonopolistiske kapitalismens utvikling var den økonomiske verdenskrise 1929—33, som rystet den kapitalistiske verdensøkonomien til grunnen. Krisen utviklet seg i en tid da Sovjetunionen gjennomførte sin første femårsplan, noe som med all ønskelig tydelighet viste den sosialistiske planøkonomis overlegenhet. For å redde de største monopolene fra krisen, ble det fra statens side iverksatt en rekke tiltak som ble framstilt som et vellykket forsøk på å «regulere» den kapitalistiske økonomi og innføre visse «planøkonomiske» elementer i den. Siden er systemet med statsmonopolkapitalistiske tiltak mot krisene blitt en

¹ V. I. Lenin: «Staten og revolusjonen», i Verker i utvalg, bd. 8, Oslo 1952, s. 31.

bestanddel av det imperialistiske statsmaskineri. Staten er ved lov blitt pålagt oppgaven å trygge storkapitalistene mot økonomiske kriser.

Under påskudd av kamp mot krisene og innføring av «planøkonomi» har monopolkapitalen funnet nye midler til å berike seg på bekostning av statskassen. Staten anlegger veier for å minske transportutgiftene for monopolene og bygger kraftstasjoner for å minske monopolenes utlegg til elektrisk kraft, idet den henviser til at slike arbeider er «samfunnsnyttige». Under skinn av å ville likvidere «produksjonsoverskuddet» kjøper staten av monopolene varer som ikke finner avsetning, lagrer dem eller rett og slett tilintetgjør dem. Staten gir også monopolene kreditt og subsidier så de kan selge slike varer på det internasjonale marked til kunstig nedsatte priser, dumpingpriser. Det er innlysende at slike tiltak bare kan styrke monopolkapitalens parasittiske karakter.

I det fascistiske Tyskland ble sammensmeltningen av finansoligarkiets makt med statsmakten ført ut i ytterste konsekvens. Hver storkapitalist hadde rett til å opptre som statsmaktens representant på sin bedrift. Statens organer, inkludert representanter for storkapitalen, kontrollerte hele næringsgrener. Disse organer fastsatte bestillingene til de forskjellige konserner, stipulerte prisene og fordelte råstoffene. Staten ble et middel til ytterligere sentralisering av kapitalen. Det ble vedtatt ved lov at alle mindre aksjeselskaper skulle oppløses og tilsluttes de store konsernene. Den fascistiske stat undertrykte brutalt proletariatets motstand mot monopolene, oppløste fagforeningene og arbeiderklassens politiske partier. Den statsmonopolistiske kapitalismen viste her sitt rovgriske fjes i all dets styggedom.

Den annen verdenskrig framskyndet i enda større grad monopolkapitalismens overgang til statsmonopolkapitalisme i de imperialistiske land. Krigsøkonomien hadde ført til en intim sammenfletning mellom de allmektige monopolene og staten, og denne sammenfiltringen fortsatte også etter krigen. Den ble selve ryggraden i den nye statsmonopolistiske struktur. Det apparat som hadde mobilisert økonomien under krigen, ble en bestanddel av statsmaskineriet også i fredstid. Som følge av verdenskrigene ble nøkkelposisjonene i de imperialistiske staters økonomi inntatt av rustningskonsernene, som er særlig interessert i statsmonopolistiske tiltak.

For å kunne dra full nytte av statsmakten ble finanskapitalens største matadorer innsatt som ministre, departementssjefer, ambassadører og fremtredende embetsmenn. Statsapparatet og monopolene er til den grad innfiltrert i hverandre at det ofte er vanskelig å avgjøre hvor grensen går mellom dem.

Lenin påpekte at monopolene ikke avskaffer konkurransen, men bare forandrer formene for konkurransekampen. Nye konkurranse-

former oppstår. Hovedmetoden for den skjerpede konkurransekamp blir økonomisk, politisk og undertiden også fysisk vold, likvidering og undertrykkelse av konkurrentene med alle mulige midler. Den statsmonopolistiske kapitalisme gir den fri konkurranse enda mindre spillerom enn før. Dens område blir arena for en ny konkurranseform som ytrer seg gjennom stormonopolenes kamp om retten til å plyndre statskassen, til å kontrollere de enkelte ledd i statsapparatet. Det var ikke tilfeldig at Lenin stemplet statsmonopolkapitalismen som legalisert underslag av statens midler.

Mekanismen i den moderne statsmonopolistiske kapitalisme

Som allerede nevnt består monopolkapitalismens vesen i den direkte forening av de kapitalistiske monopolers herredømme med statens gigantiske makt. Staten inntar derved ikke en selvstendig, men en underordnet posisjon.

I monopolenes interesse forsøker staten å gjennomføre en viss regulering av den kapitalistiske økonomi. Den blåser opp statsbudsjettet for å skape et eget slags privilegert, garantert marked for selskapene, og bruker så dette markedet som en «amortisator» for å svekke de rystelser som oppstår som følge av økonomiske kriser og innsnevringen av området for den imperialistiske utbyttingsfæren.

Monopolene bruker også i tidligere uhørt grad staten som et redskap til å hope opp kapitalressurser. For å få konsentrert folkets sparepenger i de største privatbanker og forsikringsselskaper som finansieres av monopolistene, opptre staten faktisk som garantist for innskuddene. Staten redder trustene og konsernene fra bankerot og verner om og støtter deres høye profitt ved å gjennomføre en brutal skatteutsugning av de arbeidende masser. Militarismen, som styrker monopolenes imperialistiske utenrikspolitikk, griper om seg med voldsom kraft. Statens militær- og politiapparat vokser enormt og brukes av monopolene til å undertrykke det arbeidende folk.

Et særlig karakteristisk trekk ved den moderne statsmonopolistiske kapitalisme er opprettelsen av et betydelig statsmarked i form av regjeringsbestillinger, bevilgninger til oppkjøp av vareoverskudd o. l. Dette markedet kontrolleres nesten utelukkende av de store selskapene. Det fører til kolossal styrking av den rolle statsfinansene spiller i økonomien. I form av direkte og indirekte skatter konsentrerer staten en stadig større del av nasjonalinntekten på sine hender og foretar en omfordeling til beste for monopolene. I begynnelsen av vårt hundreår utgjorde skattene i Sambandsstatene og England bare noen få prosent av nasjonalinntekten,

mens de i årene 1956—58 utgjorde om lag fjerdeparten av nasjonalinntekten.

Befolkningens enorme tributter til staten brukes først og fremst til storinnkjøp av våpen som produseres av de kapitalistiske konserner på bestilling av staten. Disse bestillingene strekker seg gjerne over et lengre tidsrom (4—5 år). Dermed prøver vedkommende monopoler til en viss grad å beskytte seg mot usikkerheten som preger den spontane markedsetterspørsel, og truselen om å måtte innskrenke produksjonen.

Statens kolossale løpende våpenbestillinger karakteriserer bedre enn noe statsmonopolkapitalismens parasittiske vesen. Fabrikasjonen av døds- og ødeleggelsesvåpen trekker stadig flere arbeidere, ingeniører og forskere bort fra samfunnsnyttig produksjon og fører også til unyttig spill av materielle ressurser: råstoffer, brensel, maskinelt utstyr osv. Det faktum at de amerikanske statsinnkjøp i 1958 utgjorde 21,4 % av nasjonalproduktet mot 8,2 % i 1929, forteller om hvor store bestillinger monopolene utfører for statens regning.

Staten garanterer ikke bare en relativt stabil etterspørsel, som i hovedsaken dekkes av storkonsernene, men yter også veldige subsidier. De som i første rekke nyter godt av disse subsidiene, er de konserner som produserer krigsviktige varer, strategiske råstoffer, brensel, visse kjemiske artikler og elektrisk kraft. Monopolene bruker også statskredittene som gis til moderniseringen av maskinutstyret som et middel til å berike seg. Bankene profitterer kolossalt på plasseringen av statslånene.

Under overgangen til statsmonopolistisk kapitalisme foregår det en viss vekst av statens eiendom. Det skyldes særlig det raske tempo i den moderne tekniske utvikling (automatiseringen, elektronikken, atomkraften). Monopolene prøver å få staten til å ta seg av utbyggingen av nye industrigrener som krever uvanlig store kapitalinvesteringer i første omgang. Selv påtar de seg rollen som bygningsentreprenører og maskinleverandører, da slikt arbeid ikke innebærer noen risiko og garanterer høy profitt. Statens eiendom vokser likeledes ved bygging av nye bedrifter i rustningsindustrien og nærstående bransjer. Også her prøver de private selskaper å velte anleggsarbeidene over på staten, som siden bortleier de nye fabrikkene til monopolene.

Videre overtar staten enkelte viktige industrigrener som midlertidig er blitt lite rentable. I England gjelder det kullindustrien, kraftstasjonene og jernbanene. Vedkommende selskaper gjorde en god handel da disse bransjene ble nasjonalisert. Staten viste seg «generøs», de kapitalistiske eiere fikk høyre pris enn de ville ha fått fra noen privatperson. De fikk faktisk talt mulighet til å trekke sine penger ut av lite rentable foretagender og plassere dem i mer profitable. Bedrifter som er gått over på statens hender, utnyttes

i stor utstrekning av de privatkapitalistiske selskaper som har fordel av lave jernbanefrakter og strømtariffer, lave priser på kull, støpejern, stål osv. Finanskapitalens magnater og deres representanter innehar som regel de ledende poster i statens foretak.

Men trass i alle fordelene monopolene har av de forskjellige former for statseiendom, tillater de slik eiendom bare under særlige forhold og bare i begrenset målestokk.

I løpet av de første år etter den annen verdenskrig oppsto det riktignok i en rekke land i Vest-Europa en politisk situasjon som tvang de ledende grupper innen storkapitalen til å avfinne seg med en mer omfattende nasjonalisering enn de egentlig kunne ønske. Men så snart situasjonen hadde endret seg, bemektiget de seg igjen statsbedriftene. I England har private selskaper på ny overtatt jern- og stålindustrien. Delvis overtagelse av nasjonaliserte bedrifter på monopolenes hender har funnet sted i Frankrike, Italia og Østerrike. Etter krigen ble en rekke statseide fabrikker i Amerikas forente stater solgt til interesserte monopoler for en spottpreis.

Det finnes også forskjellige former for blandet, statlig-privat eie av produksjonsmidlene. I Italia og Vest-Tyskland har f. eks. staten store aksjedeler i en rekke selskaper i forskjellige næringsgrener.

Et karakteristisk trekk ved statsmonopolkapitalismen er videre at staten griper aktivt inn i konflikter mellom arbeiderne og arbeidsherrene, og forsøker med makt å undertrykke misnøyen blant folkemassene. Ved streiker gjør staten stadig oftere bruk av tvungen voldgift og øver dermed press på de streikende til fordel for monopolene. Statens lover og forordninger vanskeliggjør i høy grad streikekampen og fagforeningsarbeidet (jfr. Taft-Hartley-loven i USA). Statens lønnsstopp-politikk, som går ut på at lønningene holdes på samme nivå mens prisene stiger, gir monopolene mulighet til å øke utbytningen av lønsmottakerne.

Typisk for etterkrigstiden er de statsmonopolistiske tiltakene på internasjonalt nivå. Monopolene tvinger staten til å finansiere vareeksporten og garantere private eksportkreditter. Den imperialistiske stat påtar seg realiseringen av kapitaleksporten til de næringsgrener eller land der de private selskaper ikke har lyst til å ta noen risiko. I monopolenes interesse inngås mellomstatlige avtaler om fordelingen og utnyttelsen av råstoffkildene. Således oppsto f. eks. den gigantiske mellomstatlige monopolistiske organisasjon. «Den europeiske kull- og stålunion», som omfatter kull- og metallindustrien i Vest-Tyskland, Frankrike, Italia, Belgia, Nederland og Luxembourg. Et statsmonopolistisk tiltak er også disse lands avtale om et «fellesmarked», en tollunion som skaffer stormonopolene en privilegert stilling.

De statsmonopolistiske tiltakene av internasjonal karakter har ikke bare direkte kapitalistiske profittformål, de har også som opp-

gave å sveise verdensreaksjonens krefter sammen for å bevare det vaklende kolonisystemet, for å kjempe mot demokratiet og sosialismen, for å føre «kald krig» og forberede aggresjon mot de sosialistiske land. Amerikanske selskaper, som står bak de fleste mellomstatlige monopoler, bruker dem som redskap i sin kamp for verdensherredømmet.

Militariseringen av økonomien

Militariseringen av økonomien i de imperialistiske statene henger nøye sammen med de stadig sterkere statsmonopolistiske tendenser som gjør seg gjeldende.

Militarisering av økonomien i mer utviklet form er typisk bare for epoken med kapitalismens allmenne krise og de verdenskrigene som har samband med den. Militariseringen muliggjøres ved at monopolene bruker statsapparatet til å foreta en omfordeling av nasjonalinntekten (direkte og indirekte skatter, statslån, kontroll med fordelingen av strategiske råstoffer og materialer, osv.) i den hensikt å skape en mektig krigsøkonomi. Årsaken til denne i sannhet «totale» militarisering — som mønster kan nevnes Tyskland i 1933—39 og USA etter Den annen verdenskrig — må søkes i tilspissingen av de grunnleggende motsigelsene i den moderne monopolkapitalisme. De største selskapene søker hårdnakket å løse avsetningsproblemet ved å få staten til å oppta rustningsbestillinger. De er sterkt interessert i at rustningskappløpet holdes i gang, da de på den måten kan høste milliarder i ekstraprofitt.

De voldsomme utlegg de imperialistiske stater har til militære formål, kan for en tid gjøre avsetningsproblemet mindre akutt.

Det lar seg imidlertid ikke gjøre å forklare militariseringen av næringslivet ene og alene ut fra økonomiske årsaker. Militariseringen henger nøye sammen med den allmenne kurs de imperialistiske stater følger i sin innenriks- og utenrikspolitikk. Det er en kjent sak at mange monopoler både i USA og i Tyskland på grunn av den økonomiske verdenskrise i 1929—33 var sterkt interessert i rustningsoppdrag. Den gang var det imidlertid Hitler-Tyskland som satte i gang en forsert militarisering av næringslivet og underordnet sin innenriks- og utenrikspolitikk under krigsforberedelsene og kampen for verdensherredømmet. Etter Den annen verdenskrig ble Sambandsstatene foregangslandet hva angår militariseringen av økonomien.

Det skulle være overflødig å bemerke at et samfunnssystem som bruker framstillingen av masseødeleggelsesvåpen som et middel til å «stimulere» økonomien, fra et moralsk synspunkt avsier sin egen dødsdom!

Men det dreier seg ikke bare om moral. Denne politikken er

ikke bare forbrytersk, men i siste instans også fåfengt, da den ikke løser de grunnleggende motsigelsene i den moderne kapitalisme.

Når staten øker sine rustningsbestillinger, fører dette undertiden til et allment oppsving i næringslivet, bl. a. også i sivilproduksjonen. Dette kan rent *midlertidig* føre til en viss stigning i arbeidsfolks inntekter. Særlig gjelder det arbeidere som er sysselsatt i rustningsindustrien. Som regel skjer dette når våpenproduksjonen øker som følge av at uvirksomme ressurser og kapitaler tas i bruk. Vareetterspørselen stiger i og med at tidligere arbeidsløse nå blir sysselsatt i rustningsindustrien. For å kunne dekke denne etterspørselen blir det nødvendig å øke produksjonen i andre næringsgrener. Kapitalistene øker også sin etterspørsel, særlig hvis de med tanke på de stigende militære bestillinger begynner å utvide gamle bedrifter og oppføre nye, og til det trenger byggematerialer, maskiner og utstyr.

Nettopp slik foregikk utnyttelsen av USA's latente produksjonskapasitet under Den annen verdenskrig. Fra 1940 til 1943 økte industriproduksjonen med 90 %, og antallet sysselsatte i den bearbeidende industri steg med 70 %. Krigsutbruddet i Korea i 1950 hadde også en stimulerende virkning på industriproduksjonen i USA. Men eksemplet USA viser også hvilke motsetninger militariseringsen av økonomien medfører, og grensene for militariseringsen av økonomien. Selv under Den annen verdenskrig var perioden med samtidig stigning av den militære og sivile produksjon i USA forholdtvis kortvarig. Deretter inntrådte en nedgang i produksjonen for sivile formål. Lenge før krigens slutt hadde sivilproduksjonen uttømt sine vekstmuligheter og måtte gå til innskrenkninger. Fra og med 1944 kunne man registrere en allmenn nedgang i industriproduksjonen, da økningen i våpenproduksjonen ikke lenger kunne holde tritt med nedgangen i sivilproduksjonen. Det samme gjentok seg under Korea-krigen.

Militariseringsen kortvarige stimulerende virkning på veksten i totalproduksjonen har også sin forklaring i metoden den finansieres på. Til å begynne med øker staten rustningsbudsjettet ikke bare ved skatteforhøyelser, men også ved å utstede statsobligasjonslån, som borgerskapet på sin side er villig til å tegne, da det har disponible pengerressurser. Men siden dekkes budsjettet mer og mer ved at arbeiderne og funksjonærene pålegges større skatt. Den økte etterspørsel fra statens side ledsages under slike forhold uunngåelig av minsket kjøpekraft blant det jevne folk, og det fører til at markedet for de sivile industrigrenene innsnevres.

Hvor ubetydelige de stimulansene er, som rustningskappløpet har skapt i etterkrigstiden i USA med dens militariserede økonomi, kan man se av det faktum at den amerikanske industriproduksjon i årene 1943—57 steg med bare 13 %. Men selv denne lille tilvekst kan ikke

forklares ene og alene som en følge av militariseringsen. Ikke mindre rolle spilte nødvendigheten av å fornye og utvide den faste kapital i industrien og andre næringsgrener.

Mens det i USA som resultat av krigen og militariseringsen skjedde en vekst i produksjonsvolumet som helhet, var de økonomiske følger av krigen og den senere militariseringsen av økonomien i etterkrigstiden annerledes i de land som hadde vært krigsskueplass. De veldige rustningsutgiftene fremmet ikke, men tvert om sinket den økonomiske utvikling i Frankrike og England i etterkrigstiden. I forhold til nasjonalinntekten er militærbudsjettene i disse landene riktignok prosentvis lavere enn i USA, men på deres svekkede økonomi hviler de som en langt større byrde. Utgiftene til militære formål spiser opp de ressurser som kunne vært brukt til å modernisere og utvide industrien. Derved har militariseringsen svekket Englands og Frankrikes konkurransevne på verdensmarkedet.

Marx skrev om krigen at den direkte økonomisk hadde samme betydning «som om nasjonen hadde kastet en del av sin kapital i havet».¹ Men den gang Marx skrev dette, ble det selv i krigstid ikke kastet så mange materielle verdier i militærutgiftenes bunnløse hav som det i dag ødsles bort i fredstid i de fleste kapitalistiske land. Etter Den annen verdenskrig sluker militærbudsjettet gjennomsnittlig 10—15 % av nasjonalinntekten i de imperialistiske statene der militariseringsen av økonomien har nådd lengst.

Militariseringsen av økonomien medfører innskrenkninger i sivilproduksjonen, undergraver grunnlaget for kapitalens utvidede produksjon og fører i siste instans uunngåelig til nedgang i totalproduksjonen. Den raske utvikling av krigsteknikken og den dertil hørende raske «moralske nedslitning» av de moderne våpen gjør det samtidig nødvendig å iverksette masseproduksjon av våpen som om noen år blir uhensiktsmessige og forvandles til skrapjernshauger.

Hvor rikt et imperialistisk land enn er, militariseringsen peker fram mot en *gradvis utarming av folkehusholdningen*. Militariseringsen vil nødvendigvis senke utviklingstempoet i de sivile næringsgrener og i økonomien som helhet. For å overbevise seg om det er det tilstrekkelig å sammenligne etterkrigstidens industriøkning i England og Frankrike, hvis land har lidt under enorme rustningsbyrder, med industriøkningen i Vest-Tyskland, der rustningsutgiftene i en årrekke har vært langt mindre. I Vest-Tyskland har økningen i industriproduksjonen foregått betydelig raskere. Dette land har mest virkningsfullt forstått å utnytte den mangel på fast kapital som har oppstått i de fleste kapitalistiske land. Fra året 1950 har Vest-

¹ Karl Marx: «Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie», Berlin 1953, s. 47.

Tyskland utviklet masseeksport av maskiner, verktøymaskiner og anleggsutstyr, mens engelske og franske fabrikker har hatt hendene fulle med å produsere våpen.

Militariseringen av økonomien medfører en uheort økning av skattebyrdene. Staten kjøper våpen og holder offiserer og menige hovedsakelig for skatter den har plyndret sitt eget folk for.

Foruten skatteinntektene dekkes en del av regjeringens militærbudsjett av statslån. Det er særlig kapitalistene som tegner obligasjonslån. De renter statskassen hvert år utbetaler på lånene, er en viktig inntektspost for kapitalistene. For å kunne betale kapitalistene renter og amortisere lånene, må regjeringen skrive ut enda høyere skatter. Pengene som borgerskapet forsyner regjeringen med ved kjøp av statens obligasjonslån, får det således tilbake med renter, og det er de arbeidende som må punge ut, med tillegg av høye renter.

En unngåelig konsekvens av den militarisererte økonomi og dens viktigste våpen er pengenes *devaluering* eller *inflasjon*. Staten greier ikke å dekke utgiftene til hær og rustninger bare med skatter og lån. Statens underskudd dekkes til dels ved at det blir trykt flere papirpenger enn nødvendig for seddelomløpet. Dessuten blir statens obligasjonslån brukt som betalingsmiddel, som kausjon når bankene yter kapitalistene lån, og derved kommer flere penger i omløp. Det er årsaken til inflasjon — en normal følge av kriger og militarisering av økonomien. I 1957 var den amerikanske dollarens kjøpekraft bare halvparten av hva den var før krigen, pund sterling stod tre ganger lavere, franske francs og italienske lire mangfoldige ganger lavere. Under inflasjon stiger vareprisene hurtigere enn arbeidslønnen, hvilket betyr at kapitalistenes profitt øker, mens arbeidernes andel i nasjonalinntekten synker. Inflasjon er et middel til å omfordele nasjonalinntekten til fordel for monopolene, et middel til å utsuge de arbeidende.

Samme hvilke måter som anvendes for å dekke militærutgiftene, legges de på denne måten i siste instans på de arbeidende masser av folket. Til gjengjeld fører militærutgiftene til at storkapitalistene blir rikere.

Militariseringen av økonomien medfører at den kapitalistiske statens bevilgninger til sosiale og kulturelle formål (skoler, høyere undervisningsanstalter, sykehus osv.) skjæres ned til et minimum. Den fører til forfall i kulturen, høykonjunktur for sjåvinisme, økt innflytelse fra militarister og byråkrater, som øver vold mot alt det de arbeidende masser har tilkjempet seg under det borgerlige demokrati. En farlig følge av militariseringen av økonomien er krigstruselen.

Militariseringen av økonomien er et tydelig vitnesbyrd om den parasittiske utartning av den moderne kapitalisme.

Den kapitalistiske nasjonalisering og statskapitalismen

Den statsmonopolistiske kapitalismen er et sterkt antifolkelig og reaksjonært system, som den monopolistiske kapitalisme overhodet. En må imidlertid skjelle skarpt mellom den statsmonopolistiske kapitalismen og den *ikke-monopolistiske* statskapitalisme. Den siste kan ha enten reaksjonær eller progressiv karakter, alt etter hvilke samfunnskrefter som står bak. I noen svakt utviklede land f. eks., som har frigjort seg fra koloniåket, spiller i dag statskapitalismen, og særlig statens eie av produksjonsmidler, en progressiv rolle.

Statseiendommen i de imperialistiske land inngår i alt vesentlig i statsmonopolkapitalismens reaksjonære system. Innebærer det at arbeiderklassen og andre progressive krefter bør være motstandere av statseiendom og kjempe for at nasjonaliserte bedrifter blir levert tilbake til kapitalistene? Nei, det sier seg selv at det ville være et steg tilbake. Det er ikke de progressive kreftene, men monopolkapitalistene som kjemper for denasjonalisering.

Under Den annen verdenskrig ble monopolborgerskapet i de hitlerokkuperte land i Europa kompromittert som profitører og samarbeidsfolk. Etter krigen krevde derfor folkemassene nasjonalisering, søkte å gjøre slutt på monopolenes herredømme, utrydde fascismens røtter, straffe krigsforbryterne og trygge fred, selvstendighet og et virkelig demokrati. I nasjonaliseringen så arbeidsfolket et middel til å frigjøre seg fra de kapitalistiske monopolenes åk.

Men borgerskapet og deres hjelpere, høyresosialdemokratene, som nasjonaliserte deler av det kapitalistiske næringsliv under press fra folkemassene, gjennomførte nasjonaliseringen på en måte som tok størst mulig hensyn til monopolene og minst mulig hensyn til arbeidernes krav. Trass i det kjemper arbeidermassene i England og enkelte andre land hårdnakket for ytterligere nasjonalisering av storindustrien, inspirert av de sosialistiske lands eksempel som klart viser den nasjonaliserte sosialistiske industris overlegenhet.

Men monopolistene motsetter seg besluttsomt enhver utvidelse av nasjonaliseringen, selv om nasjonaliseringen er kapitalistisk. Enhver nasjonalisering viser nemlig de arbeidende stadig med all ønskelig tydelighet at landets økonomi utmerket godt kan klare seg uten kapitalister. Nasjonaliseringen undergraver det «hellige prinsippet» om privat eiendomsrett og bidrar derved til å rive i stykker en illusjon som borgerskapet har all interesse av å bevare. Monopolistene er dessuten klar over at så lenge bedriftene er på private hender, er de selv herrer over disse bedriftene. Skjønt monopolistene også etter en nasjonalisering i det store og hele påtvinger statsorganene sin vilje, kan de likevel ikke sikre seg mot uønsket innblanding i sine affærer, da også andre, konkurrerende monopolister prøver å utnytte statsapparatet til sin fordel. Dessuten

er staten undertiden nødt til å ivareta interessene til hele den herskende klasse, og det er ikke sikkert disse interessene faller sammen med de oppgaver og mål de enkelte truster og konserner går inn for. Monopolistene foretrekker derfor alltid den private form for eiendom. De betrakter statseiendommen bare som et middel til å styrke sin egen privatmonopolistiske eiendom.

De kommunistiske partiene i mange statsmonopolkapitalistiske land støtter kravet om konsekvent nasjonalisering av storindustrien, da dette kravet er rettet mot monopolenes herredømme og i den forstand er progressivt. Så lenge den politiske situasjon i et land er slik at det ennå er uråd å likvidere alle kapitalistiske monopoler, er naturligvis kravet om full nasjonalisering av storindustrien bare en programerklæring fra det marxistiske parti. Under disse forhold innskrenker de kommunistiske partiene seg likevel ikke bare til propaganda, men går inn for øyeblikkelig nasjonalisering av enkelte grener av storindustrien, først og fremst de grener der monopolenes åk er blitt så uutholdelig for arbeiderne at de er rede til å reise seg til politisk massekamp for å gjennomføre nasjonaliseringen omgående. Samtidig krever kommunistene at nasjonaliseringen blir gjennomført på en slik måte at monopolkapitalistenes allmakt virkelig blir innskrenket og de arbeidendes kår blir bedre.

Ikke bare nasjonaliseringskravet, men også mange reformkrav som de arbeidende i de borgerlige land nå fremsetter for å verne om sine interesser, går i retning av statskapitalistiske tiltak. Det henger sammen med at den rolle den moderne kapitalistiske stat spiller i det økonomiske liv, er blitt større. De arbeidende er langt fra interessert i at alle statsinngrep i økonomien blir fjernet. De er interessert i at staten griper inn slik at det blir satt en stopper for monopolenes vilkårlighet og røveriske framferd.

Den sunne fornuft tilsier arbeiderne at når staten kan iverksette lønnsstopp til fordel for industriherrene, så kan den også garantere en minstelønn og i det minste en gang imellom tilgodese arbeiderne i sine voldgiftsavgjørelser i arbeidskonflikter. Hvorfor skulle ikke staten kunne gjennomføre effektive tiltak som hindrer vilkårlige forhøyelser av husleier og at prisene på forbruksvarer skrur i været?

Erfaringen sier at de arbeidende ved å kjempe for slike krav faktisk kan oppnå noen, om enn små, innrømmelser fra den kapitalistiske stats side. Under press fra arbeiderne settes det også noen steder i gang offentlige arbeider for arbeidsledige. Det er åpenbart at regjeringskretsene selv under finanskapitalens herredømme ikke kan la være å frykte en akutt skjerpning av misnøyen blant de arbeidende masser, hvis disse massene bare viser at de er kampinnstilt.

Den progressive amerikanske økonom H. Lumer påpeker at USA under de siste år av Den annen verdenskrig hadde en relativt effektiv priskontroll takket være massenes kamp mot monopolene. Engros- og detaljprisene steg i nevnte tidsrom bare med 2—4 prosent, og det samme var tilfelle med husleien. Etter krigen ble statens priskontroll opphevd, og monopolistene fikk frie hender. De begynte å skru prisene i været, og denne utviklingen har siden fortsatt. Lumer skriver: «...priskontrollen svekket i betydelig grad den byrde arbeiderne bar under Den annen verdenskrig, og mangelen i dag på noe som i det minste svakt kunne minne om virkelig priskontroll, øker betraktelig denne byrden.»¹

Folkemassene, som bærer hele tyngden av det statsmonopolkapitalistiske åk på sine skuldre, har følgelig all grunn til fortsatt å kjempe for statstiltak som tar sikte på å begrense monopolenes egenrådighet. Men det er fullstendig klart at ingen reformer kan forvandle den rådende reaksjonære statsmonopolkapitalisme til et eller annet progressivt system, og langt mindre til sosialisme.

Hele det arbeidende folk under ledelse av arbeiderklassen må engasjere seg i en *kamp om makten*, og først når den avgjørende seier er vunnet, ligger veien åpen, den vei som fører fra kapitalismen til sosialismen.

Revisjonistenes og reformistenes hjernespinne om den moderne kapitalisme

Borgerskapets propagandister — reformister og revisjonister forsøker å fremstille den statsmonopolistiske kapitalisme som en ny samfunnsorden som skiller seg grunnleggende fra den gamle kapitalisme. De setter derfor med hensikt likhetstegn mellom denne form for monopolenes herredømme og de tiltak av statskapitalistisk karakter som det arbeidende folk enkelte steder har greid å oppnå gjennom klassekamp. De hevder også at den kapitalistiske stat nå kan regulere utviklingen av økonomien og beskytte den mot alle kriser, at den moderne borgerlige stat er blitt en stat som står over klassene. Den gamle utbytende kapitalisme, sies det, er avløst av velferdsstaten, og den moderne rovgriske imperialisme er blitt til «folkekapsitalisme».

Det «teoretiske grunnlag» for dette syn er skapt av den engelske borgerlige økonom John Maynard Keynes, som lanserte sin lære allerede i 30-årene. Til forskjell fra andre borgerlige økonomer vedgikk han at kapitalismen var alvorlig syk og hadde mistet evnen til selv å regulere økonomien. Men Keynes ville ikke og kunne ikke være enig i at sykdommen var uhelbredelig. Og ikke nok med det.

¹ Hyman Lumer: «War Economy and Crisis», New York 1954, s. 57.

Han påtok seg rollen som kapitalismens «lege» og lanserte en hel serie tiltak med sikte på å gjøre dette økonomiske systemet friskt igjen ved statsregulering av næringslivet og en statsmonopolkapitalistisk utvikling. Særlig betydning tillegges Keynes og hans etterfølgere iverksettelse av spesielle tiltak med sikte på å holde kapitalinvesteringene i produksjonen på et tilstrekkelig høyt nivå, og statskontroll med kreditten (regulering av rentefoten) og seddelomløpet (bevist ledet pengedevaluering for å skjære ned arbeidernes reallønn). Keynes' lære er i virkeligheten en apologi for kapitalismen, for den bygger utelukkende på den illusoriske forutsetning at det er mulig å bevare dette systemet i all evighet etter først å ha ryddet opp i en rekke skjevheter og avskaffet visse uheldige følger kapitalismens herredømme har for det arbeidende folk.

Ikke bare de fleste borgerlige økonomer, men også en betydelig del av høyresosialdemokratene støtter seg i dag til Keynes' lære. I sine programerklæringer har flere høyresosialistiske partier offisielt forkastet Marx' økonomiske teori til fordel for Keynes' teori. Den mest utilsørte oppfordring om å bytte ut Marx med Keynes kommer fra den engelske labour-teoretikeren John Strachey. I sin bok «Den moderne kapitalisme» hevder han at Keynes, en åpen forsvarer av kapitalismen og fiende av sosialismen, foreslo metoder som — uten at han selv var klar over det — ville føre til at statsmonopolkapitalismen gradvis utviklet seg til . . . sosialisme. For Keynes råder jo staten til med alle midler å oppmuntre til kapitalinvesteringer i produksjonen og til å iverksette en slik kontroll over pengeinnehaverne at de ikke holder på pengene, men bruker dem mest mulig og dermed fremmer den kjøpekraftige etterspørsel. Og det, hevder Strachey, tvinger den borgerlige stat til å gjennomføre en inntektsutjevning ved hjelp av en høyere beskatning av profittene. Ifølge Strachey gjennomfører den engelske stat — i og med at den følger Keynes' råd — faktisk en omfordeling av nasjonalinntekten og legger opp en «planøkonomi» med det formål å fremme en høy kjøpekraftig etterspørsel og «full sysselsetting».

Labour-regjeringens nasjonalisering av enkelte industrigrener og opprettelse av et sosialt og medisinsk trykkesystem har etter Strachey mening allerede gjort England sosialistisk, skjønt han innrømmer at «oligopoler», dvs. klikker av stormonopolister har den avgjørende makt i engelsk økonomi. Dette generer imidlertid ikke Strachey. Han forsikrer at England har «tilbakelagt klassekampen», at forholdet mellom arbeidere og bedriftsherrer har kommet inn i en «fredelig fase», osv.

Også franske sosialister (historikeren Bourgain, økonomen Rembert o. a.) forsøker å fremstille statsmonopolkapitalismens vekst som en gradvis forvandling av det kapitalistiske samfunn til det sosialistiske samfunn.

Hvorfor er disse tanker om den moderne kapitalisme bare tøv?

For det første fordi høyresosialdemokratene putter den statsmonopolistiske kapitalisme og enhver form for statskapitalisme i én sekk og overhodet ikke setter noe skille mellom dem. De bytter ut det ene begrep med det annet etter forgodtbefinnende. De skjuler den *monopolistiske* karakter som den moderne kapitalisme har og fremstiller den som en statskapitalisme som ikke gir noen plass for kapitalistenes monopoler. De forskjønner med andre ord den moderne kapitalisme og forbigår i taushet dens iboende trekk: de rovgriske monopolars åk, militarismen, snyltervesenet, krisene og arbeidsløsheten. Men i virkeligheten er det nettopp disse trekk som utgjør *hovedinnholdet* i den moderne statsmonopolkapitalisme.

For det annet fordi høyresosialdemokratene forvrenger de faktiske forhold når de påstår at monopolistene er underlagt staten, som angivelig står «over klassene». I virkeligheten er det staten som er underlagt de kapitalistiske monopolene. Under den statsmonopolistiske kapitalisme er den avgjørende makt i samfunnet konsentrert på storselskapenes hender: Det eksisterer et direkte eller indirekte diktatur som utøves av de rikeste familiene, de såkalte hundre familier.

For det tredje fordi høyresosialdemokratene prøver å utviske den vanlige *statskapitalismes* klassekarakter. De hevder at tiltak som har en statskapitalistisk karakter, i virkeligheten tar sikte på å bygge opp sosialismen. Så lenge makten befinner seg i hendene på borgerskapet, betyr ikke nasjonaliseringen av enkeltbedrifter og andre tiltak av statskapitalistisk karakter at den kapitalistiske utbytning er avskaffet, selv ikke i de land der disse tiltakene i dag har en progressiv karakter, som f. eks. i India og Indonesia. Under kapitalismen kan det ikke oppstå sosialistiske produksjonsforhold. Der kan bare de materielle forutsetninger for sosialismen skapes. Men å begynne å bygge sosialismen på grunnlag av disse forutsetningene, er umulig så lenge staten befinner seg i hendene på kapitalistene, dvs. så lenge makten ikke går over til det arbeidende folk.

Både i den vitenskapelige sosialisme og i bevisstheten hos mange generasjoner som har deltatt i arbeiderbevegelsen, har begrepet sosialisme alltid vært knyttet sammen med samfunnsmessig eiendom. Men våre dagers høyresosialdemokrater bryter også med dette vitenskapelige syn. I en deklarasjon fra Den sosialistiske internasjonale heter det f. eks.: «Den sosialistiske planlegging går ikke ut på at samfunnet skal overta eiendomsretten til alle produksjonsmidler. Den sosialistiske planlegging er ikke uforenlig med privat eiendomsrett i viktige økonomiske bransjer.» I samsvar med disse retningslinjene har ledelsen i det engelske labour-partiet for å tekkes de monopolistiske spissene i borgerskapet åpent tatt avstand fra

ytterligere nasjonaliseringstiltak, dvs. endog fra kapitalistisk nasjonalisering.

Hvis man oppmerksomt leser høresosialdemokratenes programerklæringer, er det ikke vanskelig å oppdage at de i framstillingen av sin «sosialisme» egentlig bare kopierer konturene av den allerede eksisterende statsmonopolkapitalisme. Selv i sine drømmer kan de ikke heve seg høyere enn til dette sosiale «ideal» (Morgan'enes og Rockefeller'nes ideal).

Også noen *revisjonister* i Jugoslavia har fulgt i høyresosialdemokratenes fotspor i denne forskjønnelse av den moderne kapitalisme. I programutkastet til Kommunistenes Forbund i Jugoslavia (SKJ) hevder de at det i den moderne kapitalisme i stadig større grad ytrer seg «nye, i sin objektive tendens *sosialistiske elementer i økonomien, som angivelig over «press»* på den kapitalistiske produksjonsmåten». «Privatkapitalens rettigheter innskrenkes», og dens økonomiske funksjoner går mer og mer over til staten. På den måten, heter det, foregår i den kapitalistiske verden «en utvikling til sosialismen».

Denne revisjonistiske oppfatningen faller i virkeligheten sammen med høyresosialdemokratenes uttalelser om at kapitalismen er i ferd med å vokse seg inn i sosialismen. Men det var naturligvis vanskelig for E. Kardelj i Jugoslavia å «bevise» overfor kommunistene sannsynligheten av denne kapitalismens «mirakuløse forvandling», vanskeligere enn det var for Strachey i England å «bevise» det samme overfor labouristene. Da Kardelj kalte denne kapitalismen «statskapitalisme», foreslo mange jugoslaviske kommunister å kalle den ved dens rette navn — statsmonopolistisk kapitalisme. Men i sin redegjørelse på SKJs kongress insisterte Kardelj på å kalle den «statskapitalisme» og forklarte at begrepet «statsmonopolkapitalisme» bare uttrykker «statskapitalismens opphav». Dermed forvandlet han som en annen tryllekunstner den reaksjonære, *statsmonopolistiske kapitalisme* til en spire som utvikler seg til den mer uskyl-dige *statskapitalisme*. Deretter manipulerte han også med statskapitalismen og forvandlet den til «*sosialistiske elementer*», som definitivt renser den moderne kapitalisme for all styggedom, som han sa. . . . Det er vel «fingerferdighet og ingen tryllekunst»!

En slik begrunnelse for SKJs revisjonistiske program er naturligvis ganske underholdende, men ikke særlig overbevisende.

Til forskjell fra et reformistisk og revisjonistisk program som taler om den statsmonopolistiske kapitalismens «innvoksing» i sosialismen, stiller de marxistisk-leninistiske partier opp et klart program som går ut på resolutt kamp mot de kapitalistiske monopoler, mot deres herredømme, en kamp som vil ende med at diktaturet utgått av et fåtall familier av det monopolistiske aristokrati vil bli styrtet.

Tilhengerne av marxismen-leninismen tar sikte på å nytte alle mulige reformer under kapitalismen i det arbeidende folks interesse, deriblant også reformer av statskapitalistisk karakter, men de mener samtidig at bare den sosialistiske revolusjon kan muliggjøre overgangen fra den kapitalistiske til den sosialistiske produksjonsmåten.

3. Kan kapitalismen frigjøre seg fra økonomiske kriser?

Etter den økonomiske verdenskrise 1929—33 og særlig etter Den annen verdenskrig har monopolkapitalen med statens hjelp skapt et helt system av tiltak mot krisene. Disse tiltakene er en karakteristisk bestanddel av den statsmonopolistiske kapitalismens maskineri.

Tiltakene mot krisene kan bare lindre kapitalismens uheldredelige sykdom

Det viktigste mottiltak mot krisene er omfattende regjeringsbestillinger og -innkjøp av våpen og strategiske varer. Derved sikres mange stormonopoler en betydelig og stabil etterspørsel. Statsregulering av kreditten og bankenes virkefelt har også fått stor betydning, da det tidligere i regelen var der krisene hadde sine stormende utbrudd. For å forebygge at innskuddshavere i panikk tar sine penger ut av bankene — noe som tidligere førte til store bank-krakk — har den imperialistiske stat faktisk påtatt seg rollen som garantist for disse innskuddene. Dessuten er det nesten overalt innført en eller annen form for regjeringskontroll med fondsbørsen, og utstedelsen av verdipapirer blir regulert. Med sikte på å avverge krisene iverksetter staten også forskjellige tiltak som går ut på å innskrenke eller nedsette produksjonen (høyning av rentefoten for banklån, premier for reduksjon av åkerarealet osv.). Samtidig forsøker staten å øve innflytelse på konjunkturen ved å regulere forbrukskreditten (salg av biler, fjernsyn, radioapparater, møbler osv. på kreditt eller på avbetaling).

Målmennene for den statsmonopolistiske kapitalismen reklamerer sterkt for disse og liknende tiltak. De påstår at de på denne måten har greid (eller nesten har greid) å helbrede kapitalismen for den sykdom som krisene representerer, og trygge fortsatt jevn økning av den kapitalistiske produksjon. Veien til evig «blomstring» uten noen arbeidsløshet ligger med andre ord åpen, som de hevder.

Hvordan stiller saken seg i virkeligheten?

La oss ta for oss Amerikas Forente Stater, der de kapitalistiske stormonopoler har oppnådd størst handlefrihet, størst innflytelse på

staten, og der krigsskadene har hatt minst innvirkning på den økonomiske utvikling.

Trass i at forholdene på det indre og ytre marked etter krigen var særlig gunstige for USA, har tiltakene mot krisene ikke hatt den tilsluttede virkning.

I tiårsperioden 1948—58 foregikk det ingen jevn økning av industriproduksjonen. Isteden ble det tre ganger registrert en nedgang i produksjonen: første gang i 1948—49 da produksjonsnedgangen ifølge offisielle data utgjorde 10,5 %, så fire år etter (1953—54) da produksjonen gikk ned med 10,2 %, og på ny etter tre år (1957—58) da nedgangen i produksjonen var 13,7 %.

At denne nedgangen var krisebetont understrekes av det faktum at massearbeidsløsheten i USA ikke forsvant i disse periodene, men tvert om steg. Hver gang produksjonen falt, ble det registrert en akutt stigning i antallet helt arbeidsløse. I 1949 steg således antallet arbeidsløse med 1,3 millioner sammenliknet med foregående år, i 1954 med 1,6 millioner, og midtveis ut i 1958 med 2,4 millioner jmført med gjennomsnittstallet for 1957. I begynnelsen av 1959 var om lag 5 millioner mennesker i USA meldt offisielt helt arbeidsledige. Dessuten må man ta i betraktning at den offisielle produksjonsstatistikk også omfatter produksjonen av våpen og strategiske varer, og denne produksjonen synker ikke i kriseperioder, men stiger, som følge av statsbestillinger. Hvis man utelukker produksjonen til militære formål, vil innskrenkningene i sivilproduksjonen uten tvil bli langt større enn det fremgår av de offisielle amerikanske talloppgavene.

Så vidt de ubestridelige kjensgjerninger fra den siste tid.

Det ville imidlertid være uriktig å slutte av disse tall og fakta at representantene for den statsmonopolistiske kapitalismen trass i sine antikrisetiltak ikke på noen måte er i stand til å øve innflytelse på den karakter og de former de økonomiske krisene har. Noe kan de nemlig oppnå i denne henseende.

Den statsmonopolistiske kapitalisme kan uten tvil øve innflytelse på de former de enkelte kriser opptrer under, gangen i dem og deres karakter. De største monopolene er i stand til å bruke statens enorme finansielle ressurser som stødtemper og på den måten i mange tilfelle dempe tyngden i det spontane utbrudd av krisen i første omgang. Dessuten finnes det nå flere muligheter enn før til å redde storkapitalistene fra konkurs. Deres stilling lar seg stabilisere ved at mellomstore og små kapitalister bringes til fallitt. Videre kan de største selskapene under krisen hindre en spontan prissenkning på mange varer og kan undertiden endog skru prisene i været. De kan også utnytte statens veldige våpenbestillinger til å skaffe seg rikelig profitt selv i økonomiske krisetider.

Men alt dette er bare medaljens ene side. Medaljens bakside

er at antikrisetiltakene, som brukes til å berike monopolene, uunngåelig fører til uttapping av landets økonomiske krefter, til forverring av de materielle kår for det overveiende flertall av folket. Etter hvert som den borgerlige stat øker skattene og forringer pengenes realverdi, m. a. o. utplyndrer folket for å finansiere det vanvittige rustningskappløpet, vil den kjøpekraftige etterspørsel uunngåelig bli innskrenket. Dermed skapes en viktig forutsetning for at det kapitalistiske systems uhelbredelige sykdom — de økonomiske krisene — bryter ut på ny og i enda verre form. Jo mer det lykkes monopolene å hindre den prisnedgang som før alltid fulgte krisene, dess vanskeligere blir det å finne avsetning for vareoverskuddene, og dette medfører i siste instans at det tar lenger tid å overvinne krisen og skape grunnlaget for et nytt økonomisk oppsving. Og i den monn det lykkes den kapitalistiske stat å redde storbedriftene fra konkurs eller redusere de andre spontane rystelser som krisen medfører, så forstyrrer staten ved sine inngrep omfordelingen av kapitalen på de forskjellige produksjonsgrener, det som oppretter de nødvendige proporsjoner mellom dem.

På denne måten kan representantene for den statsmonopolistiske kapitalisme ha en viss innvirkning på krisens forløp. De fjerner ikke årsakene til selve krisen, men jager sykdomssymptomene enda dypere ned og skaper dermed forutsetningene for nye rystelser av krisemessig karakter.

For å skjule at nedgangen i amerikansk produksjon i etterkrigsårene har hatt karakter av kriser, bruker de borgerlige økonomer det mer harmløse uttrykket «resesjon». Men, som det heter, om krukken etikett forandres, forandres ikke innholdet. Det krisepreg produksjonsfallet i hvert enkelt tilfelle har hatt, henger sammen med at nedgangen i virkeligheten har hatt samme årsaker som alle økonomiske overproduksjonskriser under kapitalismen. Med andre ord: Det produksjonsanarki som rår under kapitalismen, og kapitalistenes uavbrutte jag etter maksimalprofitt, fører periodisk til et krasst misforhold mellom produksjonsøkningen og den kjøpekraftige etterspørsel i den forstand at etterspørselen ikke holder tritt med produksjonsøkningen. Markedsutvidelsen greier ikke å holde tritt med økningen i produksjonen. Det er nettopp det som er de økonomiske krisenes objektive funksjon — midlertidig å oppheve dette misforholdet.

De endringer i kriseytringene som i den senere tid har kunnet iakttas, særlig i Sambandsstatene, gir naturligvis ennå ikke noen grunn til å hevde at alle økonomiske kriser under den statsmonopolistiske kapitalismen vil anta utelukkende en slik karakter. Framtiden vil nok uten tvil oppvise mange forskjellige former for økonomiske kriser i de kapitalistiske land. For eksempel kan det med tiden finne sted enda heftigere økonomiske rystelser i de statsmonopol-

kapitalistiske land. Sikkert er det iallfall at så lenge det eksisterer en motsetning mellom produksjonens samfunnsmessige karakter og den kapitalistiske (private) form for tilegnelse, dvs. så lenge kapitalismen består, så lenge vil nødvendigvis også de økonomiske krisene gjenta seg. Tiltakene mot krisene og alle forsøkene den moderne statsmonopolistiske kapitalisme gjør for å regulere økonomien, stabiliserer ikke den kapitalistiske økonomien, men gjør den tvert mot enda mindre stabil.

«Den stadige vekslning mellom krisebetonte nedgangsperioder og febrile oppgangsperioder vitner om manglende stabilitet i kapitalismens økonomi,» påpekte kamerat N. S. Khrusjtsjov på Sovjetunionens kommunistiske partis 21. kongress. «Verken rustningskappløpet eller andre tiltak vil kunne befri økonomien i USA og andre kapitalistiske land fra overproduksjonskriser. Hva de kapitalistiske land enn gjør, kan de ikke eliminere årsaken til krisene. Kapitalismen makter ikke å rive seg løs fra sine egne motsetningers dødelige favntak, — de forsetter å vokse i bredden og i dybden, og truer med nye økonomiske rystelser.»¹

Teoriene om en kapitalistisk «utvikling uten kriser» har spilt fallitt

Trass i kjensgjerningene har borgerlige teoretikere og revisjonister helt fram til i dag gjort anstrengelser for å bevise at det likevel er mulig både å gjøre slutt på krisene og å bevare kapitalismen intakt. Mer enn én gang har de henvist til etterkrigstidens konjunkturer i de kapitalistiske hovedland i Europa.

Helt til 1957—58 foregikk det her faktisk ikke noen tydelig krisebetont nedgang i produksjonen (vi ser da bort fra kriser i enkelte industrigrener — kull, tekstil m. fl.). Men bare de som vil bedra seg selv eller andre, kan på dette grunnlag forkynde at den «kriseløse» kapitalismes æra nå er inntrådt.

Den økonomiske konjunkturutvikling i de vesteuropeiske land har i enda sterkere grad enn i USA vært betinget av forbigående konkrete, historiske grunner som henger sammen med følgene av krigen. Disse landene hadde under krigen vært utsatt for betydelige ødeleggelser og herjinger. Særlig gjaldt det Tyskland, Italia og Frankrike, men også det eneste monopolkapitalistiske land i Asia — Japan. Det er innlysende at det her ikke kunne bli tale om noen overproduksjon så lenge krigens sår ennå ikke var leget. Og til det var det ikke nok med et år eller to.

Men straks dette i det vesentlige var oppnådd, begynte det også

¹ N. S. Khrusjtsjov: «Kontrolltallene for utviklingen av SSSR's folkehusholdning i årene 1959—1965», Oslo 1959, s. 73.

her å melde seg alvorlige tegn på krisekonjunktur. Et vitnesbyrd om det er de innskrenkninger i produksjonen som i 1958 tok til i England, Belgia, Nederland, Norge og Japan. Den industrielle produksjonsøkningen i Vest-Tyskland, Frankrike og Italia kom samtidig inn i et betydelig langsommere tempo. Betrakter man hele den kapitalistiske verden under ett, sank omfanget av den industrielle produksjon og utenrikshandelen i 1958 for første gang etter krigen.

Slik har livet atter en gang gjort til skamme de kvasiteoretikere som har gjort det til sitt speciale å rettferdiggjøre kapitalismen. Ansikt til ansikt med ugjendrivelige kjensgjerninger prøver de å vri seg unna og bevise at når det gjelder krisene, så er det ikke bare de som har tatt feil, men også marxistene, da verken den økonomiske syklus eller krisene etter Den annen verdenskrig er slik som marxistene tidligere karakteriserte dem. For noe tøv! Marxistene har aldri hevdet at den ene syklus nødvendigvis må være lik den annen og at krisenes periodiske tilbakevenden og øvrige særegenheter ikke kan gjennomgå noen forandringer. Det forholder seg ikke slik. I et svar til revisjonistene, som prøvde å bestride Marx' kriseteori, skrev Lenin i 1908 i artikkelen «Marxisme og revisjonisme»: «Kjensgjerningene gjorde det snart klart for revisjonistene at krisene ikke var noe som tilhørte fortiden: blomstringen ble etterfulgt av en krise (1907 — Red.). Formene, rekkefølgen, bildet av de enkelte kriser forandret seg, men krisene vedble å være en uunngåelig bestanddel av det kapitalistiske system.»¹

Når kommunistene peker på det faktum at kapitalismen ikke har kvittet seg med krisene, gjør de det ikke av skadefryd. Stikk i strid med påstandene fra den borgerlige propaganda og reformistene knytter ikke kommunistene sitt håp om seier for den sosialistiske revolusjon til de økonomiske krisene. En ødeleggende økonomisk krise øker selvsagt arbeidsfolks harme mot kapitalismen. Men, som historien har vist, styrker krisen også reaksjonens offensiv, gjør den mer aggressiv bidrar til å aktivisere fascismen og øker krigsfaren.

Men det er ikke bare det som er saken. Kommunistene har ingen grunn til å godte seg over de økonomiske krisene, bl. a. fordi de utmerket godt vet hva krisene betyr for de arbeidende masser. Nettopp derfor har kommunistene alltid forsøkt å avsløre de grunnløse illusjonene om en kapitalistisk utvikling uten kriser. Først når det arbeidende folk, som monopolene prøver å velte hele byrden av krisen over på, frigjør seg fra disse illusjonene, kan de for alvor kjempe for sin egentligste sak.

Den sikreste måte å eliminere krisene på er å erstatte kapitalismen med sosialismen. Men det ville være en grov feil derav å trekke den slutning at enhver kamp mot de ulykkelige følgene av

¹ V. I. Lenin: «Marx-Engels-marxisme», Oslo 1952, s. 163.

krisene er fåfengt under kapitalistiske forhold. Kommunistene mener at en slik kamp er nødvendig, og at den kan føre til resultater av stor betydning for folkemassene.

Av den grunn organiserer kommunistpartiene det arbeidende folk til kamp for slike statstiltak som kan bringe iallfall en viss lettelse i massenes kår. Slike tiltak omfatter bl. a. lønnspålegg, gjensidig fordelaktig handel med de sosialistiske land, som for alltid har kvittet seg med økonomiske kriser, dessuten organisering av omfattende offentlige arbeider, bygging av boliger, skoler og sykehus, arbeidsledighetstrygd, mindre skatt og lavere husleie.

4. Klasseantagonismene utdypes og utvides

Endringene i kapitalismens økonomi — som er framkalt av de stigende vansker og motsigelser innen kapitalismen — og monopolenes overgang til nye, statsmonopolistiske former for sitt overherredømme, angår i høyeste grad de ulike klasser og sosiale lag i det borgerlige samfunn.

Arbeiderklassen og kapitalen

Etter hvert som kapitalismens allmenne krise utvikler seg, øker uunngåelig utbytningen av arbeiderklassen, og dens kår forverrer seg. Framfor alt gir dette seg utslag i at arbeidet intensiveres i uhørt grad, og følgen er et stigende antall arbeidsulykker og sykdomstilfelle på grunn av overanstrengelse og nervepåkjenninger. Intensivering av arbeidet fører til større slitasje på organismen, arbeidsførheten nedsettes etter forholdsvis kort tid. Til gjengjeld produseres enorme rikdommer. Men dem er det utbytterne som tar hand om. Arbeidernes andel av nasjonalinntekten blir ikke større, men enda mindre enn den var før.

Faktisk har det nesten overalt i de siste tiårene foregått en betraktelig stigning i nominallønnen. Men stort sett er denne stigningen opphevet av inflasjonen og skatteforhøyelsene. Og derfor har ikke arbeidernes reallønn i de fleste kapitalistiske land steget, eller den er steget bare i meget ring monn. I fabrikkindustrien i USA lå f. eks. den gjennomsnittlige reallønn pr. år for arbeiderne (med fradrag for skatter og tap på grunn av arbeidsløshet) gjennom hele tiåret 1945—54 under nivået i 1944, og kom ikke over dette nivået før i 1956, da de lå mellom 2 og 6 % høyere. Og i 1957, særlig i 1958, skjedde det igjen nedgang i de amerikanske arbeidernes levestandard. I Frankrike kom ikke de fleste arbeidernes gjennomsnittlige reallønn opp på 1938-nivået før i 1954. Og i Eng-

land var ikke reallønnsnivået før krigen overskredet før i 1956, og da med 2—3 %.

Statistikken over arbeidslønnen gir i alle tilfelle bare et ufullstendig bilde av arbeiderklassens materielle stilling. En må også ta med i regningen arbeidskraftens verdi, og den bestemmes i første rekke av de utleggene som skal til for å opprettholde og reproducere arbeidskraften. Arbeidskraftens verdi har i løpet av de siste årtiene økt i stor monn, på grunn av flere faktorer:

For det første ved intensivering av arbeidet. Det er innlysende at de utleggene som skal til for å gjenopprette arbeidskraften, er større jo mer anstrengende arbeidet er som arbeiderne utfører.

For det andre ved at arbeiderens og hans families historisk betingede behov har forandret seg.

I løpet av de siste årtier har f. eks. byene vokst kolossalt. Stadig flere arbeidere bor langt fra bedriftene, og for dem blir reiseutgiftene en betydelig post på budsjettet. En annen forandring er også typisk for de siste desennier: Koner og mødre tar nå ofte del i produksjonslivet, mens de før utelukkende stelte hjemme. Selv om dette i noen monn gjør familiebudsjettet romsligere, kommer også nye utgifter til, bl. a. utlegg til utstyr, maskiner og redskaper som letter husarbeidet, dyrere matvarer (tilberedt fra fabrikk), dyrere råstoffer m. m. Arbeiderfamilienes utgifter til legehjelp og medisiner har også steget. Videre har den moderne industri større behov for skolert arbeidskraft enn tidligere, og foreldrene må ut med betydelige summer for å skaffe barna skoleutdannelse.

Disse faktorer gjør at arbeidskraftens verdi som oftest stiger til et betraktelig høyere nivå enn reallønnen kan komme opp på. En sammenlikning mellom reallønnen og eksistensminimumet (eksistensminimumet uttrykker til en viss grad en arbeiderfamilies behov) gir en forestilling om denne skjevheten. I USA var f. eks. gjennomsnittslønnen i den bearbeidende industri mindre enn eksistensminimumet for en familie på fire medlemmer (ifølge beregninger som er foretatt av professor Hellers komité og som er offisielt anerkjent av borgerlige forskere). I 1944 var den 19 % lavere, i 1958 29 % prosent lavere. I Vest-Tyskland ble eksistensminimumet for en familie på fire i 1955 anslått til 445 mark i måneden. 70 % arbeidere hadde imidlertid lavere lønn enn dette minimum.

Den moderne kapitalisme kan nesten ikke tenkes uten en kronisk arbeidsløshet. Et land som USA har selv i høykonjunkturår tre millioner arbeidsløse og enda flere delvis arbeidsløse. I etterkrigsperioden har antallet helt eller halvveis arbeidsløse i Italia stadig ligget over 2,5 millioner.

Under den moderne kapitalisme har dessuten arbeidernes stilling blitt mer ustabil enn noensinne, utryggheten for hva morgendagen måtte bringe, har økt. Dette ytrer seg ikke bare ved frykt for kri-

ser og massearbeidsløshet, men også ved en konstant engstelse for å bli arbeidsufør som følge av ulykkestilfelle, sykdom og daglig overanstrengelse. Utsiktene til en for tidlig alderdom med økonomiske savn virker skremmende.

Arbeiderklassens utrygge materielle kår skyldes også at forbrukskreditten har økt, at det blir kjøpt mer på avbetaling. Det er karakteristisk at den samlede avbetalingsgjeld i USA steg fra 5,6 milliarder dollar i 1945 til 44,8 milliarder i 1957. Kredittsystemet kan for en kortere tid gjøre leveforholdene lettere for arbeiderne — uten kreditt ville de ikke kunne skaffe seg mange av de bruksgjenstander de har behov for. Men det medfører også at truselen om oppsigelse eller andre former for arbeidsstans føles enda mer skremmende, da overskridelse av avdragsterminene ikke bare betyr tap av de ting som er kjøpt, men også tap av de penger som allerede er innbetalt.

Den karakteristiske tendens kapitalismen har til å forverre kårene for arbeiderklassen, fortsetter således å virke med uforminsket styrke også i våre dager.

I noen kapitalistiske land har arbeiderklassen (eller enkelte lag av arbeiderklassen) riktignok tilkjempet seg en delvis forbedring av sine kår i løpet av de siste 10—15 år. Men dette har slett ikke funnet sted fordi den omtalte tendens i kapitalismen har opphørt å virke. Hovedårsaken er den at forholdene etter krigen var særlig gunstige for arbeiderklassens økonomiske kamp (i første rekke p.g.a. framgangen i de sosialistiske land) og at arbeidernes motstand mot monopolene ble sterkere.

Vi kan av dette trekke den slutning at selv ikke de land der arbeiderklassen (eller enkelte grupper innen arbeiderklassen) lever noe bedre enn før, kan tas som bevis på at antagonismen mellom arbeid og kapital er blitt mindre skarp. Tvert om, de endringer som kapitalismen har gjennomgått i løpet av de siste årtier, har faktisk gitt enda større grunn til konflikt mellom klassene, har skjerpet de politiske motsetningene mellom arbeiderklassen og kapitalistene. Truselen mot freden, demokratiet og den nasjonale uavhengighet — en følge av monopolenes herredømme — rammer i særlig grad arbeiderklassen. Det medfører at arbeiderklassen blir enda mer uforsonlig innstilt mot monopolborgerskapet.

Betyr dette at klassekampen under disse forhold alltid gir seg sterkere utslag? Nei, ikke alltid. Kjensgjerningene viser at arbeiderbevegelsen i den moderne kapitalismes tidsalder utvikler seg ujevnt, slik den har gjort også tidligere, og at den i noen land undertiden henger etter, ikke er på høyde med proletariatets aktuelle klasseoppgaver.

Hovedårsaken til det er at monopolenes politiske åk er blitt tyngre. De har kontrollen over statsmaskineriet og anvender det

i stadig større utstrekning til å undertrykke arbeiderbevegelsen. Der hvor arbeiderne før hadde å gjøre med enkelte bedriftsherrer, støter de i dag stadig oftere på hele den imperialistiske statsmakt. Med statens hjelp har monopolene skapt et svært undertrykkelsesapparat til bruk mot proletariatet. De har opprettet kontroll over fagforeringsvirksomheten og tvangsregulering av arbeidsforholdene. De gjør stadig mer bruk av tiltak mot arbeiderne som f. eks. å føre svartelister, å organisere fabrikkpoliti o. l. Selv i de borgerlige land som offisielt ikke har avskaffet demokratiet, kreves det undertiden stor selvooppofrelse og helt mot fra arbeidernes side bare for å bruke slike elementære former for klassekamp som f. eks. en vanlig streik.

Denne praksis som monopolborgerskapet nytter, har imidlertid verken kunnet avskaffe hovedårsaken til arbeidernes klassekamp — antagonismen mellom arbeid og kapital — eller denne kampen selv.

Arbeiderklassen har nemlig også vokst i løpet av de siste årtier, i mange land er den blitt mer organisert, bevisst og kampdyktig. De endringer som har funnet sted i verden — seieren over bolverket for den internasjonale reaksjon, den tyske og italienske fascisme, framgangen i den sosialistiske verden, kolonifolkens frigjøringskamp, som har grepet stadig mer om seg — alt dette har skapt gunstigere internasjonale betingelser for arbeidernes kamp i de kapitalistiske land. Trass i at monopolene har opprettet et brutalt monopol-diktatur i USA og en rekke andre land, har arbeiderklassen ikke strukket våpen, men fortsetter overalt å kjempe. Undertiden angriper de ikke langs hele fronten, gjennomfører ikke noe frontalangrep, men foretar omgående bevegelser og prøver å finne mer hensiktsmessige veier i den aktuelle situasjon.

De faktiske forhold tilbakeviser således høyresosialistenes og revisjonistenes myte om en såkalt «klassefred», som angivelig skal ha avløst klassekampens epoke.

Tvert om, de endringer som kapitalismen har gjennomgått, gjør ikke bare de gamle klassemotsetningene dypere, men avler også nye. Ved siden av den viktigste og grunnleggende klassekonflikten — konflikten mellom arbeid og kapital — utvides og skjerpes antagonismen mellom monopolklikken og hele folket.

På dette grunnlag trekker de arbeidendes klassekamp til seg stadig bredere befolkningslag, trenger inn til samfunnets fjerneste og «roligste» «avkroker», og blir enda skarpere og mer intens.

Hva skjer med de andre klassene i det moderne borgerlige samfunn?

Foruten arbeiderklassen og kapitalistene finnes det som kjent også andre klasser og lag i det borgerlige samfunn: bønder, småborgerskapet i byene (småprodusenter, håndverkere, småhandlere), intellektuelle og funksjonærer. Tallmessig og på grunn av den rolle de spiller i samfunnslivet, utgjør disse såkalte «mellomlag» en betydelig kraft. Hva foregår med dem i det moderne kapitalistiske samfunn?

Det reaksjonære borgerskaps ideologer hevder at «mellomlagene» brer seg gradvis på bekostning av alle de andre klassene. Samfunnet utvikler seg gradvis til et «mellomlagssamfunn», og dette mellomlaget får angivelig stadig bedre kår. Dermed befris det kapitalistiske samfunn for klassemotsetninger, erklærer de reaksjonære teoretikere, og blir et samfunn med «sosial harmoni».

De faktiske forhold gjendriver denne propagandistiske versjonen. De viser bl. a. at utviklingen av den statsmonopolistiske kapitalisme direkte ruinerer en betydelig del av «mellomlagene».

Det gjelder først og fremst de selvstendige små næringsdrivende (de såkalte *gamle* «mellomlag», dvs. de som utgjør en slags levning fra den førkapitalistiske produksjonsmåten med dens bytteformer) — bønder, håndverkere, småprodusenter osv.

I Vest-Tyskland måtte f. eks. over 200 000 bønder gå fra gård og grunn i perioden 1949—58. I USA gikk antallet farmer ned med 1 315 000 i årene 1940—54. Historien bekrefter således på en overbevisende måte den marxistiske konklusjon at i kraft av den allmenne lov om kapitalens akkumulasjon minskes stadig tallet på de som eier produksjonsmidler, og øker stadig tallet på de som er tvunget til å leve av lønnsarbeid.

Under den statsmonopolistiske kapitalismens forhold ruineres de små selvstendige produsentene i massevis — noe som ikke lenger bare skyldes konkurransekampen med storkapitalen. Ved hjelp av en rekke statstiltak (pris- og kredittregulering o. l.) fremskynder monopolene bevisst denne prosessen og tar sikte på å likvidere de små næringsdrivende eller underlegge seg dem totalt. Det er allment kjent at et stort antall småprodusenter og småhandlere er «selvstendige» bare i navnet: Deres produksjonsmidler tilhører faktisk kreditorene, bankene, storkompaniene.

Mens de små næringsdrivende ruineres og mer og mer forsvinner ut av bildet, stiller saken seg annerledes for de intellektuelle, funksjonærene og andre grupper som danner de såkalte *nye* «mellomlag». For dem gjør den motsatte prosess seg gjeldende. Den tekniske vekst og oppsvulmingen av administrasjonsapparatet (både det økonomiske og statens) fører til at antallet funksjonærer, inge-

nører, teknikere, forskere, handels- og reklame-eksperter, pressefolk, lærere, kunstnere osv. stiger raskt — absolutt og relativt.

Men også disse voksende sosiale lag får etterhånden dårligere materielle kår, først og fremst fordi åndsarbeidet lønnes dårligere og mister sitt tidligere privilegerte preg etter hvert som antallet åndsarbeidere stiger. Særlig er dette tydelig for funksjonærenes vedkommende. I 1890 var en funksjonærs årslønn i USA gjennomsnittlig nesten dobbelt så stor som gjennomsnittslønnen for en arbeider. I 1920 var denne skilnaden redusert til 65 %, og i alt 1952 utgjorde gjennomsnittslønnen for en funksjonær om lag 96 % av en arbeiders gjennomsnittlønn. Lærerne er kummerlig betalt, og det samme gjelder mange kategorier av vitenskapsmenn og en rekke andre folk med faglig spesialutdannelse.

Endringene i åndsarbeidernes stilling er imidlertid ikke bare av materiell art.

Et karakteristisk trekk er at de fleste åndsarbeidere, også innbefattet utøvere av de såkalte frie yrker (jurister, leger, forskere, kunstnere osv.) mister sin uavhengige stilling. Stadig flere av dem går over i lønnsarbeidernes rekke, dvs. havner blant dem som *direkte utbyttes* av de kapitalistiske selskaper. Det fører ikke bare til at de intellektuelle får mindre frihet under utøvelsen av sitt yrke og blir tvunget til å tjene monopolklikkens nedrigste interesser — det medfører også at det opprettes en tiltakende politisk overvåking. De forskjellige reaksjonære tiltak som kjennetegner monopolenes reaksjonære politikk — repressalier, ydmykende «lojalitetskontroll» — faller med hele sin tyngde ikke bare på de mest klassebevisste arbeidere, men også på de intellektuelle. Hvor tungt dette føles, forteller Albert Einstein om — vitenskapsmannen som var vitne til reaksjonens villskap først i Tyskland, der han var født, og siden i USA, dit han emigrerte for ikke å falle i fascistenes klør: «Hvis jeg på ny hadde vært ung og skulle velge et yrke, ville jeg ikke ha forsøkt å bli forsker eller dosent. Jeg ville ha foretrukket å bli vassbærer eller gateselger i håp om å finne den beskjedne grad av uavhengighet som under våre forhold ennå er mulig.» Hvordan må forskernes stilling være i det moderne borgerlige samfunn, når selv de aller største blant dem drømmer om den kummerlige form for «uavhengighet» som en vassbærer eller en gateselger ennå kan gjøre regning med!

Når man taler om «mellomlagene» må man riktignok ikke glemme at til dem hører også sosiale grupper som i tykt og tynt tjener det reaksjonære borgerskap: spissene i embetsverket, overordnede i næringslivet, privilegerte intellektuelle m. fl.

Men disse gruppene utgjør bare en ubetydelig del av «mellomlagene», og en kan ikke ut fra deres privilegerte stilling trekke noen slutning om kårene for de øvrige mellomliggende klasser og lag.

Tar en nemlig «mellomlagene» som helhet, ser en at motsetningene mellom dem og den ledende klikk av monopolister blir stadig skarper, dypere og uforsonligere — alt etter hvor langt den statsmonopolistiske kapitalisme har utviklet seg.

I denne forstand gjennomgår «mellomlagenes» politiske stilling i vår epoke en prinsipiell endring, deres plass i forholdene mellom klassene i det borgerlige samfunn forandrer seg vesentlig.

En stor del av «mellomlagene» (de velstående bønder i høyt utviklede kapitalistiske land, små næringsdrivende, småhandlere o.l.) bidrog tidligere til å stabilisere det herskende borgerskapets makt.

I dag er situasjonen i sin helhet en annen. Så vel de gamle som de nye «mellomlagenes» masse styrker ikke, men svekker den stilling den ledende klikken i borgerskapet — monopolistene — innehar. For ifølge sin stilling og sine interesser blir disse lag i stadig større grad motstandere av monopolene og naturlige forbundsfeller for arbeiderklassen, trass i hva de borgerlige og reformistiske ideologer sier.

Reaksjonære teoretikere prøver å forfalske bildet av klasseforholdene, prøver omhyggelig å forkludre spørsmålet om hvilken klasse det er som sitter med makten, og hevder at kapitalistenes makt og myndighet i det moderne borgerlige samfunn er på tilbakegang. De sier at kapitalistene har mistet eller i hvert fall holder på å miste sin ledende stilling. Uten noen slags revolusjon trekker de seg tilbake fra samfunnsarenaen «ad fredelig vei».

Hvilke tegn finner så disse teoretikerne — helt fra de åpne apologeter for monopolene like til revisjonistene — hvilke tegn finner de på at kapitalistenes herredømme er for nedadgående?

De påpeker først og fremst at den kapitalistiske eiendom holder på å forsvinne og etter hvert blir fordelt på tallrike aksjonærer som kommer fra de mest forskjellige samfunnsklasser. Dermed foregår det en «inntektsrevolusjon» som jevner ut levestandarden i befolkningen.

Under merkelappen «folkekapsitalisme» propageres det her i virkeligheten for en meget gammel teori som i sin tid ble grundig kritisert av Lenin — teorien om kapitalens «demokratisering» gjennom utstedelse av småaksjer. Hva «inntektsrevolusjonen» angår så øker tvert om ulikheten i fordelingen av rikdommene. Avgrunnen mellom de fåtallige milliardærer og de eiendomsløse masser blir stadig bredere og dypere.

Ifølge offisielle talloppgaver tjente 5,5 millioner familier eller 17—20 millioner mennesker i USA i året 1956 til sammen et mindre beløp enn det 17 stormonopolers rene fortjeneste utgjorde!

Reaksjonære teoretikere som prøver å bevise at kapitalistklassen er i ferd med å «forsvinne», lager også blest omkring skattene på profitt og arv. Disse skattene fører til at den private eiendom blir

overtatt av samfunnet på «fredelig» vis, hevdes det. Formelt sett er skattene faktisk også temmelig høye — de utgjør 50 % eller mer av fortjenesten. Men for det første har de kapitalistiske selskapene funnet mangfoldige smutthull som gir dem mulighet til å unndra seg skatt. Og for det annet: De skatter de betaler, får de tilbake igjen av staten med renter i form av høyt profitable regjeringsbestillinger og alle mulige begunstigelser, kort sagt ved hjelp av de statsinngrep i næringslivet som vi har omtalt ovenfor. Det er da ikke å undres over at selv de ivrigste forsvarere av monopolene ikke kan vise til et eneste eksempel på at en monopolist er blitt ruinert, og at hans eiendom er blitt overtatt av samfunnet på grunn av skattepolitikken.

Teorien om en «direktørens revolusjon» har også fått stor anvendelse i den borgerlige propaganda i løpet av de siste årtier. Ifølge denne teori er den egentlige makt i næringslivet (og følgelig også i politikken) i de borgerlige land i ferd med å gå over fra dem som «formelt» er de bestemmende, til dem som faktisk har ledelsen (direktører, administrasjonsfolk, styre- og representantskap i store selskaper, overordnet teknisk personale osv.). Det er disse menneskene, hevder de reaksjonære teoretikerne, som utgjør en ny styrende klasse, og de arbeider i hele samfunnets interesse.

Når det gjelder kapitalistenes rolle i produksjonen, kan man tale om en faktisk forandring: Eiendomsbesitterne holder på å miste sine siste nyttige funksjoner — de overlater dem til lønnete funksjonærer. Det er enda en grunn som taler for ekspropriering av kapitalen og overgang til sosialismen. Dette forandrer imidlertid intet ved kapitalismens utbyttternatur.

Eierne av produksjonsmidlene har nemlig fortsatt den egentlige makt over produksjonen, og ikke de som på deres vegne dirigerer den teknologiske prosess, kalkulerer, sørger for innkjøp, organiserer salget osv. Ingeniørene og funksjonærene i de monopolistiske kompaniene kan ikke avsette eierne eller tvinge dem til å gi avkall på sin del av profitten til fordel for arbeiderne. Men eierne kan på sin side, akkurat som for hundre år siden, si opp sine ingeniører og funksjonærer, og ansette nye og i det hele tatt sette sin vilje igjennom overfor dem.

Blant de overordnede funksjonærer i truster og storbedrifter finnes det naturligvis også noen som faktisk har en betydelig makt: direktører i store aksjeselskaper, styre- og representantskapsformenn osv. Men det dreier seg i grunnen fremdeles om kapitalister, bare at de får en del av sin profitt som «lønn».

De forandringer i kapitalistklassens stilling som borgerlige teoretikere, reformister og revisjonister, taler så høyt om, eksisterer altså ikke i det hele tatt. Det betyr imidlertid ikke at borgerskapets

stilling ikke har gjennomgått noen forandringer i løpet av de siste årtier.

Slike forandringer har uten tvil foregått. Den viktigste forandring er den fortsatte differensieringen i denne klassen. Borgerskapet utgjorde naturligvis heller ikke før et enhetlig hele. Men i vår epoke antar denne differensieringen prinsipielt nye former.

De fåtallige monopolistene som har underlagt seg statsmaskineriet, hever seg stadig høyere ikke bare over samfunnet, men også over kapitalistklassen. Å slå seg fram til de maktavendes rekker, dvs. til dem som eier de store konsernene og trustene, blir så å si umulig ikke bare for det jevne menneske, men også for den mellomstore kapitalist, likegyldig hvor dyktig og foretaksom han er i en snever vending. I stedet for de borgerlige grupperinger som etter tur har avløst hverandre i samfunnsledelsen, er en klikk av monopolister som faktisk ikke er ansvarlig overfor noen i ferd med å overta ledelsen uten å være villig til å la seg avsette. De støtter seg til en snever krets av overordnede funksjonærer i de store selskapene som er direkte alliert med dem, og til representanter for den byråkratiske og militære toppledelse.

Som resultat ruineres stadig flere små og mellomstore næringsdrivende. «Dødelighetsprosenten» for små og mellomstore firmaer er undertiden så høy at enkelte borgerlige økonomer sammenlikner den med barnedødelighetsprosenten i koloniene. For slike næringsdrivende blir det mer og mer et spørsmål om *selve deres eksistens* som representanter for den privilegerte klasse.

De små og mellomstore næringsdrivende befinner seg under disse forhold i en paradoksal situasjon. På den ene side er de fortsatt utbyttere, i dag som for et halv århundre siden, da de høster profitt av lønnsarbeidet. På den annen side blir de selv undertrykt og utplyndret av de allmektige trusten og storbedrifter.

Vi ser således at den statsmonopolistiske kapitalisme ikke bare påskynder differensieringen innen borgerskapet, men også fører til splittelse i dets rekker: På den ene side står allmektige ledende monopolister, på den annen side massen av mellomstore og små kapitalister, som utgjør flertallet av denne klassen. Dermed innsnevres den sosiale basis for monopolkapitalens herredømme enda mer.

5. Det siste trinn i kapitalismens historiske utvikling

Hver ny etappe i kapitalismens allmenne krise er ikke bare et resultat av endringer som har funnet sted tidligere, men er også en forutsetning for nye endringer, en dør inn til framtiden. Helt fra sin opprinnelse har kapitalismens allmenne krise utviklet seg med økende kraft, og det vil den fortsette med helt til kapitalismen er

brutt fullstendig sammen. En analyse av den moderne kapitalismes stilling og de fundamentale lovmessighetene i dens utvikling tillater oss å trekke den konklusjon at alle de tiltak monopolborgerskapet har iverksatt for å redde kapitalismen, ikke avskaffer de tærende motsigelsene i den, men tvert om i siste instans fører til dens videre oppløsning.

Den imperialistiske leir er ikke i stand til å stoppe utviklingsprosessen og hindre at styrkeforholdet endrer seg til fordel for den sosialistiske leir.

I kampen mot de sosialistiske land har den imperialistiske leir nyttet alle midler — fra åpen krig (i Korea) og forsøk på å organisere et kontrarevolusjonært opprør (i Ungarn) til alle slags former for undergravningsvirksomhet. Men som svar på imperialistenes forbitrede angrep mot de sosialistiske land har den sosialistiske leir sluttet seg enda tettere sammen.

Det uavbrutte rustningskappløp og krigsforberedelsene fra de imperialistiske staters side tvinger riktignok de sosialistiske land til å trekke en betydelig del av sine krefter og ressurser bort fra det fredelige oppbyggingsarbeid for å styrke sin forsvarsevne. Men den sosialistiske produksjonsmåte er så overlegen at selv under slike forhold oppnår landene i den sosialistiske leir stadig større resultater i den økonomiske kappestrid med det kapitalistiske verdenssystem og får stadig tydeligere overtaket. Seirene i denne verdenshistoriske kappestrid inspirerer folkene i de sosialistiske land til ny arbeidsinnsats, hjelper til å øke tempoet i det fredelige byggearbeid og bidrar samtidig til å trekke de arbeidende masser i de kapitalistiske land i retning av sosialismen.

Imperialistene har heller ikke hell med seg i forsøkene på å gjenopprette sine vaklende kolonivelder eller i det minste stanse oppløsningsprosessen der. Med sine brutale forsøk på å styrke og gjenopprette kolonialismen bidrar monopolborgerskapet selv til ytterligere skjerpning av motsetningene mellom de imperialistiske makter og folkene i koloniene og halvkoloniene, og i de landene som har frigjort seg fra koloniåket. Og forsøkene på å trælbinde de tidligere kolonifolkene økonomisk får dem til å nærme seg landene i den sosialistiske leir og innlede samarbeid med dem.

Like fåfengt er i siste instans de forsøk kolonimaktens monopolistiske borgerskap gjør på å undertrykke det arbeidende folks klassekamp i moderlandene. Den historiske erfaring viser riktignok at det ved hjelp av en viss terror og hemningsløs demagogi er mulig midlertidig å knuse åpne framstøt fra arbeiderklassen og andre grupper av det brede folk. Eksempler på det var det fascistiske regime i Tyskland og Italia. Men under de nåværende forhold, da alle motstandere av monopolborgerskapet er bedre organisert og deres frigjøringsbevegelse sterkere, blir det stadig vanskeligere å

realisere en liknende politikk. Og skulle det på en eller annen måte likevel lykkes, kan det herskende oligarki ikke avskaffe klassekonfliktene, men bare gjøre dem dypere, og bidrar derved til å øke klassehatet hos alle arbeidende. Jo sterkere det reaksjonære borgerskap utnytter staten til sine formål, jo flittigere det bruker staten som skjold mot de slag historien har beredt for borgerskapet, dess mer virkningsfullt overbeviser det de brede arbeidende masser om at de ikke kan verne om sine interesser og få tilfredsstilt sine behov uten å overta statsmakten.

Også motsetningene innenfor den imperialistiske leir vokser og kommer til å vokse, trass i alle anstrengelser fra det reaksjonære borgerskap i de kapitalistiske hovedland. For å kunne realisere sine ærgjerrige planer om å erobre verdensherredømmet og ordne opp med folkenes frigjøringsbevegelse må den amerikanske imperialismen oppnå lederstillingen i den kapitalistiske verden og gjøre alle store kapitalistiske land til sine forbundsfeller. Noe har den også oppnådd i så henseende, det kan det ikke være tvil om. Men en må ikke glemme at imperialismen bare kan skaffe seg forbundsfeller ved å underlegge seg dem. Og det fører til stadige sammenstøt med de ledende kretser i de land som er bundet fast til den amerikanske imperialismes likvogn, ikke minst fordi inndelingen i innflytelses-sfærer ikke lenger svarer til det faktiske styrkeforhold i den kapitalistiske leir, som følge av kapitalismens ujevne utvikling.

Av alt dette kan man trekke den konklusjon at den moderne monopolkapitalisme ikke har tilbaketrukket hovedvanskene, men har dem i vente. Produksjonens samfunnsmessige karakter vil stadig mer bestemt kreve at den private eiendomsrett til produksjonsmidlene blir opphevet, og at kapitalismen blir avløst av sosialismen. Finanskapitalen har forsøkt å overliste historien ved å gi sitt herredømme nye, statsmonopolistiske former for å unngå en sosialistisk nasjonalisering. Men forsøket er dømt til nederlag. Monopolkapitalismens utvikling til statsmonopolistisk kapitalisme kan ikke redde et system som har overlevd seg selv. I virkeligheten er denne utviklingen bare *siste etappe av den materielle forberedelse* til det nye, sosialistiske samfunnssystem. «...Statsmonopolkapitalismen er den mest fullstendige *materielle* forberedelse til sosialismen, dens *forberedende trinn, det trinn* på den historiske stige hvis neste trinn — *noe mellomtrinn fins ikke*, kalles sosialismen,» skrev Lenin.¹

I det kapitalistiske samfunns midte fullbyrdes på denne måte viktige økonomiske prosesser, og resultatene av disse prosessene letter vesentlig den sosialistiske omdanning av samfunnet når det arbeidende folk først har erobret makten. En sosialistisk nasjonalisering av monopolenes eiendom i de fremskredne kapitalistiske land

¹ V. I. Lenin: «Den truende katastrofe og hvordan den skal bekjempes», i Verker i utvalg, bd. 7, Oslo 1957, s. 109.

ville omgjøre 60—70 % eller mer av den samfunnsmessige produksjon til felleseiendom for hele folket. «... I en revolusjonær situasjon, under revolusjonen, går den statsmonopolistiske kapitalisme *direkte* over i sosialismen,» understreket Lenin.¹

Hva angår de politiske forutsetninger for en sosialistisk revolusjon, så fortsetter også de å vokse, slik Lenin forutså i sin analyse av imperialismen.

Den statsmonopolistiske kapitalisme fører ikke til at klassemotsetningene forsvinner, men medfører tvert om at proletariatets klassekamp øker i styrke, at antagonismen mellom de reaksjonære klikker i monopololigarkiet og alle øvrige klasser og lag i det moderne borgerlige samfunn blir dypere, at de nye demokratiske bevegelser blir mer omfattende og stadig tettere slutter opp om arbeiderklassens frigjøringskamp, og at det dannes en bred og mektig anti-monopolistisk og antiimperialistisk front.

Alt dette betyr at den moderne kapitalisme har overlevd seg selv som sosialt system og nå nærmer seg sin endelige undergang.

¹ V. I. Lenin: «Til revisjonen av partiprogrammet», i Verker, 4. russiske utgave, bd. 26, s. 143.